

Tartalom

A 70 ÉVES BORDÁS GYŐZŐ TISZTELETÉRE

GOBBY FEHÉR Gyula: Bordás Győzőt ünneplem	3
„...szerencsés ember vagyok, hiszen azért fizetnek, hogy olvassak.” Életútinterjú a hetvenéves Bordás Győzővel (OROVEC Krisztina beszélgetése).	7
BÖNDÖR Pál: Vásárlási lázgörbe (verses elbeszélés)	17
BALÁZS Attila: Kutyablúz (regényrészlet)	22
SZARVAS Melinda: Nyúlfarknyi előny? Esterházy Péter: <i>Termelési-regény</i> és Balázs Attila <i>Cuniculus</i> című regénye (tanulmány)	31
Oto HORVAT: Álom vagy valóság? (BORDÁS Győző fordítása).	46
Oto HORVAT: Vargas úr (elbeszélés) (GLAVINIĆ VÉKÁS Éva fordítása)	49
Laura BARNA: Vörösmetszés (regényrészlet) (BOGNÁR Dorottya fordítása)	53
LOSONCZ Márk: „Hagyományul a beavatatlan” – Hamvas Béla újraolvasása (esszé)	63
SZOMBATHY Bálint: Utcai Dávid választóvonalon (képzőművészeti esszé)	88
Egy más(ik) világ üzen. GYURKOVICS Virág interjúja UTCAI Dávid festőművésszel	92

A számban UTCAI Dávid alkotásait közöljük

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tájékoztatási és Vallásügyi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Patócs László. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2018. március. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 15-től 16 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2018-ra belföldön 1500 dinár. Egyes szám ára 150, kettős szám ára 250 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 70 EUR – Készült a Grafoprodukt Nyomdában, Szabadkán. – YU ISSN 0350-9079

Bordás Győzöt ünneplem

Örülök, hogy a hetvenéves Bordás Győzöt köszönhetem a jubileuma alkalmából. Az ember örömmel dicséri azt, akivel együtt dolgozott, akivel együtt küzdött közös célokért, akivel barátkozott több mint ötven éven át. Ezen évtizedek alatt annyi fontos dolog történt, annyi esemény és emlék vesz körül, hogy szinte alig vagyok képes kiválogatni azokat az ügyeket, azokat a mozzanatokat, azt a sok említésre érdemes dolgot, ami nem csupán kettőnket érint, hanem azt az egész közösséget, amelyben élünk. Kezdhetném ezt a köszöntőt úgy, hogy Bordás Győző az egyik legszorgalmasabb ember, akit a szakmában ismerek, hiszen ez igaz. De engedjék meg, hogy személyes emlékekkel indítsam ezt az írást.

Még gyerek voltam, hetedikes elemista, mikor Verbászon egy osztályba kerültem a nővérével, Györgyivel. Nemsokára megismertem Győzöt is, amikor édesanyám átküldött a tőlünk mintegy kettőszáz méterre lakó Bordás kertészhez, Győző édesapjához, hogy hozzak egy csokor virágot. Győző a nagykapu mögött focizgatott, de ugyan nem beszéltem vele akkor, mert a gyerekek között öt év korkülönbség igen nagy távolságot jelentett. Ezek az idők jócskán elmúltak, ma már úgy érzem, szinte egykorúak vagyunk. (Vagy maradjon ez szerény óhaj?)

Akkor kerültünk közelebb egymáshoz, amikor 1966-ban meghívott az *Ifjúság* című hetilap főszerkesztője, Varga József, hogy vegyem át a lap irodalmi mellékletének, az Ifjú Műhelynek a szerkesztését. Pár hét alatt kiderült, hogy az *Új Symposion* gárdája mögött immár felsorakozott egy másik nemzedék, amely helyet követel magának. Hetente tartottam velük találkozókat saját lakásunkban, a híres Domínó vendéglő háta mögötti kis közben, ahol akkor Sinkó Ervin volt a szomszédom, aztán abban a házban lakott haláláig dr. Bori Imre, és a

mellette levőben most is ott él és dolgozik Draško Redep professzor. Szeptembertől októberig az irodalmi melléklet köré gyűlt egy elég népes gárda. Győző ezt többször megírta, úgyhogy nem taglalom most a melléklet jelentőségét, csak még annyit mondanék el, hogy újkor Ács Károllyal megbeszéltem, hogy ő a *Híd* főszerkesztőjeként a legsikeresebbeknek kitarja a folyóirat ajtaját, amit már a márciusi számban meg is tett. Először a költők verseit adta közre, aztán meg a prózaírókat. Győző novellája is ott szerepelt ebben az „ifjúsági számban”. Nem őriztem meg a szövegeket, de a megjelentek visszakereshetők, az a meggyőződésem ugyanis, hogy Győző már akkor is úgy írt, mint ahogy ma is teszi, egyszerűen, pontosan, lényegre törően.

Mikor 1968-ban a Belgrádi Televízió magyar szerkesztőségéhez kerültem, igyekeztem belevaló, jó beszédű és szorgalmas munkatársakat találni, akkoriban került oda Juhász Erzsébet, aki elég korán távozott a szerkesztőségből, mert a sportrovatra osztották be, hiába kérleltem a főnökséget, hogy a kultúrát csinálná szívesebben. Aztán Kartag Nándor meg Soós József, és talán még előttük, Győző, aki szerette a médiumot, fel is találta magát, de amikor befejezte az egyetemet, a *Magyar Szó* kultúrrovatát választotta. Ő maga döntötte el, melyik munkahelyre szeretne jutni, és bebizonyosodott, hogy jól tette, mert kiváló újságíró vált belőle, gyorsan a kiadóhoz mehetett, és aztán egész életét a kultúrának, a könyveknek, a közösség érdekében végzett munkának szentelhette. Különben a televízióval mindig törődött, gyakran írt a műsorokról, jó pár kritikája jelent meg. Mikor 1968 tavaszán megindult a *Körkép* című heti magazin, Győző több műsorba bedolgozott, és egy ma is őrzött interjút Németh Lászlóval, aki az M Stúdióban szerepelt, éppen ő készítette. Akkor derült ki beszélgetésünk közben, hogy ő is gyakran jár a Verbászon élő Szirmai Károlyhoz, akárcsak én, s ő is legalább kétszer-háromszor végighallgatta a már öregedő író egyik utolsó elbeszélését, az *Inasok* címűt, amit Károly bácsi nagy előszeretettel olvasott fel a látogatóknak. Akkor beszélgettünk el a történelem során furcsán alakuló kisvárosi társadalom sorsáról, hiszen közös ismerősünk volt Pechán Béla, aki nekem rajztanárom volt a gimnáziumban, neki kedves ismerőse, akihez gyakran eljárt. S akinek a sorsa, családjának története szinte kínálta a témát, amit meg kellett írni.

Győzőt a szavakon kívül mindig érdekelték a képek, a film, és amint mondtam, a televízió is. Első könyve, az 1982-ben megjelent, a Bela Durancival közösen készített kismonográfia, *A két Pechán* is

erről tanúskodik. Aztán a *Beszélgetés Hangya Andrással*, a másik képzőművészeti kismonográfia, amely két évvel később készült el. S akkor végre megjelent a *Fűzfasíp*, amely már érett író szövege, s amely alapot ad a további regények sorához. Itt közbe kell szűrnom egy érdekes mozzanatot. A Forum Könyvkiadó Intézet felkérésére néhány hete írtam lektori véleményt a szerző legújabb kéziratáról, *A mi porunk* című könyvről, amely idén tavasszal fog megjelenni, az író hetvenedik életévét is megünnepelendő. Nos, azért beszélek erről, mert a szöveg az írótól megszokott, ne mondjam, elvárt stílusban íródott, a novellák témái most is meglelt, előkeresett és felidézett dokumentumok, igazi életek történetei, ezekben a stílusjegyek, fordulatok, a meseszöveg módjai már első regényére is jellemzőek. A *Csukódó zsilipek*, aztán a *Katonaszökevény*, aztán *Az Úr órája* dokumentumtárcák, meg a *Kertkapu*, amely tárcák megjelöléssel látott napvilágot, ugyancsak saját vidékünkkel, a környezetünkkel, nemcsak, de főként a vajdasági társadalom történelmével foglalkoznak. Bordás Győző művei szinte mintái lehetnének, miképpen szólhat úgy az író megtörtént eseményekről, átélt élményekről, történeti példázatokról, hogy azok hirtelen mindenkit érdekelnének, az olvasó számára érdekessé válnának, nem csupán mi, hogy úgy mondjam, személyesen is érintettek, hanem a földön minden egyes olvasó élvezhesse őket.

Mondjuk már a *Fűzfasíp*ban is benne van, hogy az író egyszerre ír egyfajta művészregényt, egyszerre mozgat gyorsan múló időket, a minden itteni család feje felett elzúgó történelmet, ugyanakkor hihetően és egyszerűen meséli el, miként éltek a vajdasági emberek, miként élt egy közép-bácskai kisváros, a szegényebb és a gazdagabb családok, a magyarok, a németek, a zsidók meg a szerbek. Sokfajta elem, sokféle mozzanat, sok kisebb vagy nagyobb esemény játszódik az olvasó szeme előtt. Olyan, mintha az író egyfajta történelmi panoptikum útvezetője lenne. De amit leír, az nem szoborpark, hanem élő, viruló, változó és küszködő társadalom, amelynek levegőjét, hangulatát, az ízét érezni lehet. Az irodalomtörténészek a három regényt trilógiának tekintik, de mind a három külön mesét tartalmaz, más és másról szól. Számomra az az érdekes, hogy a szerző *Ténta és repesz* című, esszéket egybefogó könyvének, vagy az *Üvegház* címűnek, de az idén éppen most készülő könyvének írásai is mind ugyanolyan ízesek, nyugodtan előadott, jellemző történetekkel megrakott írások, mint a szépirodalmi szövegei. Olvasmányosak és tanulságokat hordozók. Érdemes kézbe venni őket.

Nem véletlenül neveztem szorgalmas embernek Bordás Győzöt. Amint a műveiből is kiderül, enciklopédikus tudású, kutatókedvű, sokféle kíváncsiságú ember ő. Ha az ünneplő társaság tagjai utánanéznék, mi mindennel foglalkozott az írás mellett, akkor két-három teljes életművet találnak az eltelt évtizedekben. Rangos szerkesztője volt a hazai könyvkiadásnak, keserves időkben is megbízható igazgatója a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalatnak, évtizedekig tevékeny újságíró. Kulturális életünk, de közéletünknek jelenleg is aktív szereplője. Amikor a most átadott könyvének kéziratát olvastam, külön érdekességgel bírt számomra a 2006-ban beadott munkaterv, amelyet akkor írt, mikor megpályázta a könyvkiadó vezetői posztját. Olyan ember szólal meg ebben a gondosan megfogalmazott szövegben, aki szemmel láthatóan az életét is föláldozná, hogy az intézmény jól dolgozzon, helyesen és aktívan viszonyuljon az irodalmi és a kulturális élethez. Amint a megjelent írásaiból is kiderül, nemcsak a tartomány kulturális életének egésze, a magyarországi művelődési élet is személyesen érinti, foglalkoztatja, igyekszik beleszólni annak folyamataiba.

És a megírt szövegekben hány téma bukkan fel! Olyanok, amelyekre kíváncsiak vagyunk, olyanok, amelyeket kutatni kellene, amíg el nem vesznek az úgynevezett történelmi süllyesztőben, olyanok, amelyek jellemzőek korukra, a tevékenykedő hősökre, a társadalmunkra. Amelyek várják, hogy Bordás megírja őket.

Ennek reményében kívánok az ünneplőnek erőt és egészséget, még sok jó munkát! Ne hagyja abba, sok megírandó téma várja. És mi is, akik szeretettel várjuk a könyveit.

„...szerencsés ember vagyok, hiszen azért fizetnek, hogy olvassak.”

Életútinterjú a hetvenéves Bordás Győzővel

Bordás Győző könyvkiadó, szerkesztő, Márai-díjas prózaíró 1948. március 5-én született, tehát a minap ünnepelte 70. születésnapját. Ebből az alkalomból beszélgettünk vele újvidéki otthonában.

A Ferenc-csatornától Újvidékig

– *Verbászon születélt pontosan hetven évvel ezelött. Milyen emlékeid vannak a gyerekkorodból, milyen volt a családod, hogyan töltöttétek a hét-köznapokat?*

– A gyerekkoromról csak a legszebbeket tudom mondani. Ötgyerekes családba születtem, egy hatalmas családi házban éltünk, hatalmas kerttel. Édesapám kertész volt. Ott volt a csatornapart is, külön élmény, által a szomszédaink a Pechánék voltak, ott egy nagy műterem volt. A Pechán-gyerekekkel nap mint nap együtt játszottunk. Valóban csak a szép dolgokra tudok visszaemlékezni. Talán csak egyetlen momentum a kivétel: az idősebb testvéreim valamenynyien tanultak zenélni, viszont engem már az első zeneóráról eltanácsoltak, mondván, hogy „ennek a gyereknek se hangja, se hallása, minek kínozzuk”. Gera tanár úr így vélekedett, ezért aztán hazaküldtek. Ekkor elkezdtem sakkozni, később pedig írni. Ezek azok a gyerekkori emlékek, amelyek lényegében meghatározóak voltak az egész életemre.

– *Személyes szálak fűznek Szirmai Károlyhoz, mert ő is Verbászon élt és dolgozott, bár nem ott született. A Szirmai Károly Emlékbizottság elnöke vagy. A Szirmai-hagyaték miért fontos számodra?*

– Szirmai Károly személye nagyon fontos volt számomra, ugyanis is amikor a 60-as évek második felében újvidéki gimnazistaként el-

kezdtém írni a *Képes Ifjúság*ba, Szirmai Károly volt az, aki olvasta az *Ifjúságot*, pedig hát, kiszámítottam, 57 évvel volt idősebb nálam. És amikor meglátta a nevemet, jött hozzánk virágért, és azt mondta: édes fiam, most eljössz hozzám, megmutatom a könyvtáramat. Megmutatta személyes Szenteleky-levelézését is. Mesélt a Németh Lászlóval való kapcsolatáról. Ehhez és közvetve az Újvidéki Televízióhoz is fűződik egy személyes élményem: amikor Németh László itt járt Újvidéken, akkor én magam jelentkeztem, ifjú titánként, hogy majd készítek vele egy lapinterjút az M Stúdió-beli szereplése előtt. Gyanakodva nézett rám Fejős István főszerkesztő meg Gobby Fehér Gyula akkori szerkesztő, kérdezték, hogy s mint képzelem a dolgot, és akkor elmagyaráztam nekik, hogy én Szirmai Károlytól sok mindent tudok Németh Lászlóról, és ráadásul éppen akkor Bori Imrétől Németh László-kurzust hallgattunk az egyetemen. Így történt, hogy a tervezett egyperces beharangozóból 5-6 perces riport lett, ez volt az én sikeres bemutatkozásom annak idején a televízióban. Visszatérve Szirmai Károlyhoz, annak idején tőle kaptam az első könyveket, Kosztolányi *Bölcsőtől a koporsóig* című regényét, Márai Sándor *Máglya* című könyvét. Ezeket azért adta, hogy „tessék ezt elolvasni, mert egy íróembernek így kell jellemet formálnia, így kell egy szituációt felépítenie!”. A következő héten megint el kellett hozzá mennem, be kellett számolnom róla, hogy mit olvastam ki abból a könyvből. Mondhatni, szigorú tanárom lett tehát Szirmai Károly. Nem volt kérdés számomra, hogy elvállaljam a Szirmai Emlékbizottság elnöki megbízatását – már mintegy húsz éve végzem az ezzel járó feladatokat. Minden évben kiosztjuk a Szirmai Károly irodalmi díjat, ami azt jelenti, hogy követnünk kell a magyar és a szerb nyelven megjelenő könyveket is, mert egyik évben magyar, a másikban szerb író kapja ezt a rangos elismerést.

– Tizenöt éves voltál, amikor Újvidékre kerültél az itteni gimnáziumba – és utána már itt is maradtál. Milyen volt ez a város abban az időben, te hogyan láttad, amikor ide kerültél?

– Nagynak tűnt számomra ahhoz képest, hogy Verbász egy kisváros volt, itt az emeletes épületek meg a központi rész a gyönyörű szecessziós épületeivel – számomra egy igazi nagyváros hatását keltette. Jól éreztem magam itt. A gimnázium nagyon jó közeg volt, rendkívül jó tanárokkal, például itt volt Fábri Nándor, Elizek Zsuzsa... Mirnics Júlia volt a magyartanárnőnk. Nagyon komoly önképzőkör-
8 ri munka is folyt annak idején. Akkor kezdtünk az *Ifjúság*ba dolgoz-

ni, annak is az Ifjú Műhely rovatába, ott jelentettük meg az első novellákat, kritikákat, majd 1966-ban felfigyelt ránk Ács Károly, a *Híd* akkori főszerkesztője, többünket már közölt is abban az évben. Tehát már több mint ötven éve annak, hogy elindultunk a pályán.

– *Többes számban beszélés... Kik indultak veled együtt, kik voltak a pályatársaid?*

– Igen, itt volt Podolszki József például, aki lakótársam is volt. Aztán Balogh István, Jung Károly, Hornyik Miklós, Utasi Mária, Bognár Antal, Danyi Magdolna, Fülöp Gábor és még sorolhatnám. Generációvá valahogy nem alakultunk, de sokan voltunk olyanok, akik akkoriban indultunk a pályán, és azt hiszem, talán hagyunk is valamit magunk után.

– *A gimnáziumot követően az újvidéki bölcsészkar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékére iratkoztál, de a diplomázás után sem hagytad abba a tanulmányaidat, 1977 és 1980 közt az irodalomtudományi szakot is elvégezted, majd 1984-ig posztgraduális tanulmányokat folytattál Újvidéken. Milyen témában kutattál, mi érdekelt akkoriban?*

– Abban az időben már szerkesztettem a *Hídat* Bányai Jánossal, és a *Hídnak* a története érdekelt, ebből írtam végül a disszertációmát is: a háború utáni *Híd* prózájából – ez érdekelt, lévén, hogy prózaíró lettem. A posztgraduális képzés nagyon jó volt, olyan tanárok voltak itt, mint például Pomogáts Béla, Ilia Mihály, Terestyéni Tamás, Németh G. Béla. Ezek 24 órás kurzusok voltak, mindegyik végén kisdolgozatot kellett írni, amire persze külön készültünk. A mieink közül Bori Imre és Bányai János is tanított bennünket a képzésen, és azt hiszem, itt többet megtanultunk, mint az előző négy évben összesen, mert itt már érett fejjel tudtuk, hogy mit akarunk és mi érdekel bennünket, célirányosan dolgoztunk és tanultunk.

Híd – Irodalom és képzőművészet között

– *Beszéljünk most a Hídról. 1976-ban kerültél a Híd irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirathoz, és egészen 2004 végéig szerkesztetted. Abban az időben, a hetvenes évek végén kik publikáltak a Hídban?*

– Csak néhány név a sok közül: Herceg János, Németh István, Brasnyó István, Gobby Fehér Gyula, Dudás Károly... Komoly írói gárdája volt a *Hídnak*.

– *Bori Imrével szoros munkakapcsolatban voltál. Ő volt a főszerkesztő, te voltál az első jobbkeze. Hogyan működött a munkamegosztás közöttetek?*

– Én voltam az, aki minden nap benn voltam a szerkesztőségben, és amellet, hogy igazgattam és főszerkesztettem, a *Híd* is mindig odafigyeltem. Ha kézirat jött, én voltam az első olvasója, én tartottam intenzív kapcsolatot a szerzőinkkel. Bori Imre hetente egyszer-kétszer jött be a szerkesztőségbe, annak idején ő még tanított is az egyetemen, neki ez másodállása volt, de nagyon becsületesen csinálta. Annak idején a *Híd* megengedhette magának azt a luxust is, hogy titkárnője lehetett. A közvetlen operatív feladatokat a titkárnő végezte, úgyhogy nekünk könnyű és szép dolgunk volt. Mindig is mondtam: én szerencsés ember vagyok, hiszen engem azért fizetnek, hogy olvassak – és ez így ment gyakorlatilag negyven éven keresztül.

– *Sok más munkád, vállalt kötelezettség mellett hosszú ideig voltál, maradtál a Híd szerkesztője. Miért tartottál ki e megbízatás mellett?*

– Nyolc évig Bányaival szerkesztettem a *Hídat* és húsz éven át Bori Imrével, azzal, hogy én akkor már igazgató és főszerkesztő is voltam, de a *Hídhöz* továbbra is ragaszkodtam, mert nagyon fontosnak tartottam a *Híd* szerepét irodalmi életünkben. 1976-ban, amikor Bányai Jánossal nekifogtunk, sok mindent kigondoltunk. Többek között a Műhely rovatot tartottuk nagyon fontosnak, mert az volt a célkitűzésünk, hogy fölterképezzük képzőművészeti életünket. Volt némi tapasztalatom a képzőművészet terén, gyerekkori barátaim voltak a Pechán testvérek, sok mindent hallottam, tanultam főleg az ifjabbik Pechántól. De kitűnő munkatársra találtunk például Bela Duranciban, aki a *Híd*ban megírta a vajdasági szecesszió történetét, fölterképezte a századforduló irodalmi életét, Nagybánya történetét. Egyéni életműveket is föl tudtunk ebben a rovatban dolgozni, többek között Balázs G. Árpádét, Hangya Andrásét, Pechán Józsefét, Oláh Sándorét és sorolhatnám még. Az az érzésem, hogy addig képzőművészeinkkel nem nagyon foglalkoztak, és nekünk sikerült az itteni, sőt a magyarországi köztudatba is behoznunk ezeket a neveket. Volt egy évfolyam, amikor mindig egy novellával vezettük be a számot, és ezekhez a novellákhoz Maurits készített egy-egy rajzot. Öröm volt szerkeszteni ezeket a számokat.

– *A Hídról beszélve nagyon nagy szerepet kap a visszaemlékezésedben a képzőművészet. Ezenfelül több képzőművészeti tárgyú kritikát, esszét*

is írtál. Honnan ered, miből táplálkozik esetekben a képzőművészet szeretete?

– A vajdasági képzőművészekkel kialakult személyes kapcsolatok, barátságok táplálták. A Pechánokról már beszéltem, de közeli kapcsolatban álltam Baranyi Károllyal is például. Hozzá kapcsolódik egy anekdota: még fiatal újságíró voltam, amikor a Szenteleky-díjat létrehoztuk, és akkor Pap József, Kristály Klára és Fehér Ferenc megbízása volt, hogy dolgoztassanak ki egy plakettet Baranyi Károllyal. Újságíróként voltam jelen, amikor ő elkészített három változatot, és amikor az egyikre rábökött Pap József, hogy „ez lesz az”, akkor Baranyi fogta a másik kettőt, a térdén eltörte, és azt mondta: „Jó, legyen ez, és legyen ez egyedi példány. De ha kiöntötték a plakettet, az elsőt adjátok oda ennek a fiatal gyerekeknek, akit én Verbászról ismerek, mert ő itt a legfiatalabb, a legtovább ő tudja megőrizni.” Azóta is őrzöm ezt a plakettet, amit aznap kaptam. A többieket is jól ismertem... Balázs G. Árpádhoz is bevitt Bela Duranci. Aztán Ács Józsefnek a Forum-házban volt a műterme, állandóan följártunk hozzá. Ács Józseffel öt évig egy rovaton dolgoztunk. Tőle is rengeteget tanultam. Eljárt a Velencei Képzőművészeti Biennáléra, keresztül-kasul járta Európát, és hozta a híreket a modern festészetről. Hangya András zárkózott ember volt, Zágrábban élt, nem akart megnyílni. De aztán levelezés folytán sikerült a bizalmába férkőznöm, és ennek köszönhetően több mint ötven levélképem van tőle, mert mindig, mikor írt, akkor festett is valamit a levél mellé. A szobám fala tele van bekeretezett Hangya-rajzokkal.

Az újságíró-gyakornokságtól a vezérigazgatóságig

– Azt mondják, az igazi vezetők végigjárják a számlélétrát a legalsó foktól a legfelsőig, elvégzik a legegyszerűbb munkát és aztán fokozatosan eljutnak a vezető beosztásig. Te is így voltál ezzel, hiszen a Magyar Szóban újságíróként kezdted, később folyóirat- és könyvszerkesztőként tevékenykedtél, végül a Forum Könyvkiadó Intézet igazgató-főszerkesztője lettél. Mire vagy a legbüszkébb?

– Büszke vagyok arra, hogy 41 évet egyhuzamban egy házban dolgoztam. Az újságíró-gyakornokságtól kezdve egészen a vezérigazgatói posztig mindent végigcsináltam, és az az érzésem, hogy minden időszakhoz szép élmények fűződnek. Különösen a kiadói tevékenységemre vagyok büszke, így utólag. 1987-ben, egy olyan korszak-

ban neveztek ki igazgató-főszerkesztőnek, amikor úgy éreztem, hogy sok minden beérik. És sikerült megvalósítanom azt, hogy például Szenteleky Kornél összes művét kiadtuk öt kötetben. Bori Imrével és Toldi Évával közösen szerkesztettük: be kellett gyűjteni az anyagot, mindennek utána kellett nézni, mindez nagy kihívás volt. Szintén öt kötetben jelent meg Bodor Anikó vajdasági magyar népzene-tára, nem beszélve arról, hogy akkor teljesedett ki Bori Imrének az irodalomtörténete, akkor született meg Gerold László Vajdasági magyar irodalmi lexikona... Ezek mind nélkülözhetetlen könyvek. Kitűnő szerkesztőkkel dolgozhattam együtt, olyan nagy nevekkal, mint Tomán László, Ács Károly, aztán később Toldi Éva, Bognár Antal. Velük élvezet volt dolgozni, mert mesterei voltak a szakmának.

– *Melyek voltak számodra a legkedvesebbek azok közül a kötetek közül, amit magad szerkesztettél?*

– Szerkesztői és olvasói szemszögből is minden könyv más és más. Németh István köteteit mindig nagy örömmel szerkesztettem. Az ő írásainak sodrása van, minden mondatot élvezni lehetett, szinte ragaszkodtam hozzá, hogy amit ő ír, azt én szerkeszsem majd. A személyes kapcsolat is hozzájárult ehhez persze. Herceg Jánossal szintén személyes kapcsolatban voltunk, komoly levelezésem van vele. Az ő könyveit is nagy élvezettel, örömmel szerkesztettem. De mivel 300 könyvet szerkesztettem meg, nehéz volna bármelyiket is kiemelni.

– *Ezek a kötetek és a többi, a Forumnál abban az időben megjelent könyv nagyobb példányszámban jelentek meg, mint a mai vajdasági magyar könyvek. Mekkora volt akkoriban általában egy-egy kiadvány példányszáma?*

– Egy átlagos példányszám 1000 és 3000 között mozgott, de voltak kiugró példák is. Például amikor Bányáival megszerkesztettük a *Messzike* című gyermekkötetünket, az 25 000 példányban jelent meg és egy év alatt elfogyott. Azt hiszem, ez volt a legnagyobb siker, ami a példányszámot illeti. Voltak nagy példányszámú könyveink, főleg a regények voltak népszerűek. Különösen a 68-as regény pályázatnál a díjazott regények második kiadásai. De a saját példámat is mondhatnám, mert *Az Úr órája* három kiadást is megélt, és ott volt a 3-4000 példány között. Ma már sajnos nincsenek ilyen példányszámok, hiába is akarná az ember erőltetni. 300-500 között tartunk példányszámban.

– Kevesebb az olvasó is, a másik viszont, egy kicsit az az érzésem, hogy mindannyian egyre inkább az internetre hagyatkozunk, és nem annyira a könyvet vesszük kézbe. Az olvasási szokások is megváltoztak, de mindenekfelett a fogatkozás az, ami megtette a magáét.

– *A Forum igazgatója is voltál, mégpedig elég viharos időszakban... Erre hogyan emlékszel vissza?*

– Ennek az időszaknak is megvan a szép meg a kevésbé szép oldala is. 1995 és 2000 között voltam vezérigazgató, ebbe beleesik a 99-es bombázás is. Az volt a borzasztó, hogy mikor megszólaltak a szirénák, én azt mondtam, hogy a Forum-házban biztonságosabban érzem magam az első emeleten, mint a saját lakásomban a 13.-on. De mindenkinek azt tanácsoltam, hogy aki nem érzi magát jól, az menjen haza. Nem lehet az embereket rákényszeríteni arra, hogy maradjanak ott, amikor megszólalnak a szirénák. Az is borzasztó volt, hogy ekkoriban sorra hagyták el az emberek az országot. Csak a kiadót három szerkesztő hagyta ott és költözött Magyarországra. És ebben az időben kezdődött tulajdonképpen a háznak és magának a kiadónak is a lezüllesztése... Viszont, szerencsére, elsősorban a magyarországi támogatásoknak, a művelődési minisztérium hathatós támogatásának köszönhetően sikerült megőriznünk, megtartanunk a házat is meg a kiadót is.

2010 és 2012 között voltam ismét igazgatója a háznak, akkor viszont sikerült meggátolnunk azt, hogy magánosítsák a házat – más-különbén úgy jártunk volna, mint nagyon sok társadalmi vállalat: tönkremegyünk. Viszont azt mondtam: nem, mi nemzeti kisebbségi ház vagyunk, az országnak kötelessége gondoskodni rólunk. Nehézségek árán, de megtartottuk a nyomdát is, a *Magyar Szót* is és a lapokat. Zsugorodott a vállalat... A valamikori 1200-ból 400–500 ember maradt. Mára még kevesebben vannak.

A legendáktól a családregényekig

– *Nem utolsósorban szépiró is vagy, a novellák mellett regényeket írtál főként: az első volt a Fűzfasíp 1992-ben, ezt követte a Csukódó zsilipek és a Katonaszökevény. A regényeid közül számodra melyik a legkedvesebb?*

– Talán az elsőszülött a legkedvesebb... Nagy élvezettel írtam. Bori Imre erősen buzdított. Mikor megírtam az első novellám, Bori azt mondta, hogy ezt regénnyé lehetne fejleszteni – ezt én komo-

lyan vettem, és sikerült is. A *Fűzfásípnak* komoly visszhangja is volt. A történet tulajdonképpen a békebeli időkben kezdődik a 20. század elején, és a háborús években ér véget. Az első világháború után, a két világháború közötti időszakban züllésnek indult sok minden, és ezt a *Csukódó zsilipekben* próbáltam regényszerűen megírni – kövte a csatornatörténethez, mert engem a Ferenc-csatorna mindig nagyon érdekelt, már gyerekkoromban sok történetet hallottam a csatornáról. Mint mondtam, kertészcsaládból származom, hozzánk naphosszat bejártak az emberek, virágért mindenki jött – ha gyerek született, ha temetésre mentek, ha esküvő volt... És mindig történeteket meséltek. Volt egy Balogh Gyula nevezetű vízimérnök, aki olyan érdekesen tudott mesélni a csatornáról, hogy azokat a sztorikat vétek lett volna nem megírni. Ugyanakkor elolvastam Majtényi Mihály *Élő víz* című regényét is... Volt tehát honnan táplálkoznom, és volt mit hozzáadnom mindahhoz, amit már tudtam, ezért írtam nagy élvezettel ezeket a regényeket.

– *A regényeid azért is érdekesekek, mert sok a vajdasági vonatkozásuk, ez teszi őket különlegessé.*

– Fontos számomra, hogy ezek vajdasági történetek, a regényekkel a múltunkat szerettem volna dokumentálni. Családi vonatkozásban is komoly múlttal rendelkezem: nemesi családból származunk, Mária Terézia 1763-ban a Bordás-ösömnek katonai érdemeiért nemesi rangot adományozott. Viszont ezt sikerült elkártyáznia, és 1785-ben már nincstelenként került Feketicsre. Mi az ötödik-hatodik leszármazottjai vagyunk. Rengeteg családi legenda is fűződik mindehhez, ezeket is beleszöttem a novelláimba, regényeimbe, mindezt persze fikcióval társítva, hiszen fikció nélkül nincs irodalom. Ez a családi címer mind a mai napig eredetiben is megvan a legidősebb bátyámnál, a karlócai levéltárban bukkantak rá. Van tehát miből merítenem... Nem is tudnám megállni, hogy mindezt meg ne írjam regényes történetekben.

– *Publicisztikai munkásságod gyűjteményes kötetek őrzik: az Üvegház című esszéket, a Ténta és repesz esszéket és kritikákat, Az Úr órája pedig tárcákat tartalmaz...*

– A publicisztikában is a regényíráshoz szükséges gördülékenység az, ami hajt, s akkor vagyok megelégedve magammal, ha van egy jó kezdő mondatom, és arra rá tudom építeni a mondanivalómat.

– *Ejtsünk szót irodalomszervezői tevékenységről is: nagyon sok rendezvényen voltál és vagy jelen szervezőként, beszélgetőtársként. Mi motívál arra, hogy ezt a szerepet is felvállald számos más kötelezettség mellett?*

– Szerkesztőként is az volt az egyik feladatomban, hogy az embereket mozgassam, összetartsam. Rendezvényekre eljárni, azokat megszervezni fontos, mert mindennek van hozadéka. Például a Kanizsai Író-táborba fontos elmenni, ebből született a *Kertek, parkok*, vagy a *Csönd városa* című kötet. Ha összefogunk és együtt csinálunk valamit, ha csoportosítjuk erőnket, abból születik valami, ami jó. Ezért amikor csak lehet, igyekszem minél több embert bevonni a munkába, és közösen felmutatni valamit.

Gyerünk, csináljátok!

– *Nyugdíjas vagy, de jelenleg sem nyugszol a szó szoros értelmében, hanem – mondjuk el, ha nem kulisszatitok – egy regényen dolgozol...*

– Igen, készül egy regény, családragény lesz ez is, lassan, aprólékos munkával dolgozom rajta. Kicsit félre kellett tennem, mert most egy novella- és esszékötetem jelenik meg hamarosan, várhatóan áprilisban, *A mi porunk* címmel. Ez is rólunk szól... Ezen a kézíraton kellett dolgoznom mostanában, a kiadó ezzel a kötettel lep meg születésnapom alkalmából. Emellett megszerkesztettem a Podolszki-émlékkönyvet, amelyet már most márciusban bemutatunk a bácsfeketehegyi Podolszki Emléknapon. Abból az alkalomból, hogy húsz éve létezik a Podolszki publicisztikai pályázat, az első díjas alkotásokat összegyűjtöttük a kötetbe, de a Podolszki-napokhoz kapcsolódó események anyaga is helyet kapott benne. Hasonló köteteket szerkesztettem már a Szenteleky-napokról, a Szirmai Károly-napokról is, ebbe a sorba tartozik majd ez a könyv is.

– *Milyen terveid vannak?*

– A regényem szeretném befejezni. Más terveim egyelőre nincsenek. Ki tudja, mennyi maradt még a földi életből – hetven fölött az ember ezen is elgondolkodik: hogy hányan-hányan elmentek azok közül, akikkel közeli kapcsolatban voltam, akikkel együtt dolgoztam... Akik már nincsenek.

– *Mit gondolsz az utánad következőkről, a fiatalabb pályatársakról, mit üzensz nekik?*

– Nagyon örülök, hogy az utóbbi években a *Híd* berkeiben nőtt egy újabb nemzedék, egy olyan nemzedék, amely, azt hiszem,

sikeresen tudja továbbvinni az örökséget – más módon, mint ahogyan mi csináltuk, de ez nem baj. Nagyon bízom az íróinkban, a műfordítóinkban, mert nagyon komoly munkát végeznek, és öröm látni azt, hogy utánunk is létezni fog a kiadó is, a *Híd* is, az egész irodalmunk. Szurkolni szeretnék: gyerünk, csináljátok, talán jobban is, mint mi csináltuk!

Orovec Krisztina

Vásárlási lázgörbe

Verses elbeszélés
(Részlet)

Belépett a nappaliba Rózsa:
– *Jó reggelt, legények*, mondta.
Tehát ketten vagyunk,
létezőnk, élünk, ülünk a nappaliban
és beszélgetünk.
Nem képzelet szüleménye egyikünk sem,
hiszen Rózsa, aki minden kétséget kizáróan
hús-vér teremtmény, lát bennünket.

Egyikünk járt vele
a gimnazista időkben,
másikunk mintegy örökölte,
cserébe Amerikáért.
Persze nem így volt,
az élet ennél bonyolultabb,
de jól hangzik,
és a kívülállók
lehet, hogy úgy is látták.

Mielőtt elment dolgozni,
sütött nekünk palacsintát.⁸
Búcsúzóul ennyit mondott:
– *Nem akartam hallgatózni,
de időnként
nagyon hangosak voltatok.
Egy szót sem mondtatok arról,
aminek a legnagyobb ára volt*

akkortájt, az ötvenes évek elején.

Igaza volt.

Живот дамо, Трст не дамо!

Ezrek ordították
a város központjában,
hogy az életüket adják,
de Triesztet nem.

Egyikünknek-másikunknak sem volt
fogalma, hogy mi az a Trieszt,
mely az életnél többet ér.

Miután a szüleink
felvilágosítottak bennünket,
hogy Trieszt egy város,
végképp nem értettünk semmit sem.

Az üzlet nem jött be,
Trieszt oda lett adva,
az emberéletek ezrei
meg lettek spórolva,
még ha ez nem is számított
komoly valutának
sem akkor, sem később.⁹

Miután befaltuk
a palacsintákat,
elszunnyadtunk.
Egy-két órát szundikálhattunk.

Mikor felébredtünk,
lezuhanyoztunk,
hogy magunkhoz térjünk,
annyira, amennyire.
És?[?] – így nem kezdünk mondatot,
mondta minden összefüggés
nélkül, nagy ásítás kíséretében.
És végképpen nem fejezünk be,
idéztem szellemesnek hitt,
gimnazista önmagammat.

Egy tündéri *hogyhogy* jó lesz itt
e helyen, hellyel-közzel.

Miközben márkás
ingünk, nadrágunk húztuk fel,
nem az járt a fejünkben,
hogy nagy valószínűséggel
ezeket a ruhadarabokat
Bangladesben varrták,
vérlázítóan alacsony éhbérért,
alultáplált, kialvatlan, fáradt
gyermeklányok.

Ez olykor eszedbe jut,
összeszorul a szíved, a gyomrod,
és ennyi.

Ha egyfolytában
az egyenlőtlenségeken,
kizsákmányoláson,
vérengzéseken
törnéd a fejed,
gyorsan használhatatlanná válnál.¹⁰

Két javakorabeli férfi beszélget
a nappaliban; pontosabban:
a Kessler fivérek bevásárolnak.
Még pontosabban: újravásárolnak.
Megveszik, amit egyszer már megvettek
valamikor régen.
Megvásárolják azt,
ami elrohadt,
amit megevett a rozsda,
ami elromlott,
ami szétesett,
azt, ami már elporladt,
azt, ami már nincsen.

Vegyük komolyan
a bevásárlási múltunk, mondta
az amerikai Kessler fivér.
Vegyük, bólintott
a közép-európai tesó:
Vegyük.
Vettem reggel
kenyeret és tejet,
tehát vagyok,
és egy ideig még leszek is.
Sok helyütt planétánkon
ezt főnyereménynek éreznék.
Ezt azért soha nem szabad
elfelejtenünk.

Vettünk fehérneműt,
inget, nadrágot, trikót,
pulcsit, öltönyt, nyakkendőt,
bárhol megjelenhetünk
az alkalomhoz illően.
Vettünk télikabátot,
hogy ne fázzunk,
fürdőgatyát, hogy a kánikulától
menekülve,
fürödjünk
a Dunában,
a Tiszában,
a hétköznapiak
és az élménynapok lavójában
felváltva.

Nehezebb a bevásárlókat leállítani,
mint Arturó Uit.
Lehet, hogy veszélyesebbek is
az emberiségre nézve.
Ha van pénzük,
addig nem nyugszanak,
amíg a készlet tart.

*Vettünk jó pálinkát is,
szakította félbe egyikünk a másikat,
töltsél!*

Miközben itt ültünk és ittunk
a nappaliban,
melynek leírásával
továbbra is adós maradtam,
ezzel egy időben leparkoltunk,
derék mintha-fivérek,
egy, bármelyik óriási bevásárlóközpont
végeláthatatlan parkolójában,
valószínűleg újabb virtuális vircsaftba¹¹
kezdve. Lélegezzünk egy mélyet,
nézzünk körül mielőtt bele-
kezdünk – mibe is? – :
*Mit látunk,
mit nem?*

Például példátlanul
evidenssé vált, hogy
hogyhogy nem,
igencsak, a nagykép
és a luxuscsoomagolás ellenére,
folyamatban a művészetek
ha nem is az általános lefegyverzése¹²,
de legalább a hatékony hatástalanítása,
habár ez nem a mi gondunk,
inkább a szerzőé, ha van ilyen
ebben a konkrét esetben,
meg úgy egyáltalán.

Kutyablúz

Megálló a kutyaháznál, avagy a másodosztály örömei
(Regény?)

*Egy vélhetően trilógiává duzzadó próza ez, visszatekintés a zötykölődő szerző elmúlt hatvanvalahány évére, elegyen a világ dolgaival. Történekek és töprengések a csigalassú, minden koszos kutyaháznál, szaros csirkeólnál megálló nemzetközi gyors másodosztályán. Elmélkedések és meseszövések kínálózó színes és szürke szálakkal, kártolva és egybekötve. Mindenről és mindenkiről, ami/aki valamiért eszébe jut ennek az utasnak a változó formákat öltő, ördögi nyelvét nyújtogató, percekét és éveket pergető időben. Hét-nyolc óra hossza Újvidéktől Budapestig, majd kb. ugyanannyi vissza az Ivo Andrićon vagy az Avalán. Éjjel a Beograd expresszen. Szürreális. Van idő, és van is min: rágódni. Akár régi utazásokon Amerikában és Európában. Nappal kinézni az ablakon, szemlélni a lepusztult, könyörtelen idő lebombázta tanyavilágot, ahonnan egykor a felmenők bevándoroltak a városba. Most egészen más, messziről jött, idegen emberek mennek valamerre ezeken a gazos utakon, poros kukoricatáblák, hullámzó búzaföldek, „édenkerti” gyümölcsösök között. Főleg a magyar határ, az új kerítés felé. És a vonat is telve velük. Néha csendesen zötykölődnek, néha dühösek, kiabálnak, rázzák az öklüket, érthetetlen nyelven rikoltoznak. Tört angolsággal mondogatnak valamiket, ám van olyan is, hogy éppenséggel vidámak. Mitől lehetnek azok? És egyáltalán merre tart a világ velük vagy nélkülük? **VELÜNK VAGY NÉLKÜLÜNK?** Merre tart a jónép a legutóbbi háború után ebben a „kutya” Szerbiában? Egyáltalán e kerek világ népe, csendben-szimplán létezve, netán agyalágyultan üvöltve-loholva, **SZÜKÖLVE ÉS CSAHOLVA EBBEN A „SZÉPSÉGES”, KÉRDŐJELEKKEL TELI „BLÚZOS” VILÁGBAN?** (Jack Kerouac, de első-sorban saját magam drága emlékére.)*

A másodosztály örömei: Újvidék, toporgás, bezállás, bezállás!

Durván egyórás késéssel futott be Újvidékre, azaz Novi Sadra Belgrádból a Pestre tartó nemzetközi gyors. Már ez a mondat itt rögtön az elején kiigazításra szorul: nem futott, hanem araszolt, tehát semmi köze a „gyors” kifejezéshez. A rossz hangú, rég cserére szoruló hangszóró figyelmeztetése után olyan hosszú időre bukkant elő a távoli, szél tépázta, színes zacskókkal és szakadt harisnyákkal karácsonyra teleaggatott bokrok közül, hogy el is lehetett felejteni a bejelentést. Olyan óvatosan közeledett, mint aki nem biztos a dolgában, mint aki még bízik benne, hogy visszafordulhat, nem is kell ezt az egészet végigcsinálnia. *Ha lenne lába, tapogatná vele maga előtt a talajt, nehogy beszakadjon, esküszöm. Az ütött-kopott, napszitta, hajdánán valószínűleg bordó mozdony törött lámpájával oly tanácstalanul pislogott a peronok felé, mintha tényleg a szökés esélyeit latolgatná, holott tudatában van annak, hogy fürge hátraarcra, futásra teljes egészében alkalmatlan. Aztán valahogy csak begördült ez az esendőségében sután megszemélyesülő géplény.*

Olyan lassan, hogy komótosan le lehetett volna festeni. Amíg ez történt, ott álldögáltam a dögnehéz hátzissákkal meg a laptoppal Krisztus urunk 2017. évének rekkenő nyarában, és, talán az enyhe hőgutától is, mert aznap jóval harminc fölötti hőséget mértek, furcsa látomásom támadt. Tulajdonképpen egy emlékkép került elő az agyi lomtárból: forró levegő délibábját bámulom valahol a végtelen amerikai pusztaságban, stoppal utazom valahonnan valahová, megállunk a horizont alján összeérő vasúti sínpárnál.

Történt akkor és ott, hogy valaki: egy kissé borostás, köpcös, karikagyűrűs kreol férfi felvett a kocsijába. Egy tágas limuzinba, ám csak ő tudhatta, miért, ugyanis egyáltalán nem bizonyult beszédesnek. (*Kuka fasz ez a kanári* – mondá rég vidéki Orfeuszunk, kisebbségi íróóriásunk: Tolnai Ottó.) Lehet, csupán a jóságos Teremtő felé igyekezett teljesíteni ez az egyik kezével folyton a köldökét piszkáló, amúgy szerintem állatira beszívott illető. Vagy azt szerette volna, ha legalább valami bolhamitesszernyi új kis történettel állhatna majd otthon az asszonykája elé, ne mindig a kocsmáról kelljen beszámolnia, ezért taposott bele a fékbe, amikor megpillantott az útszélen. De akkor miért csak bólogatott úgy, mint az a közönyös díszkuttyója a hátunk mögötti ablakban? Fogalmam sincs. Elég az hozzá, hogy na-

gyokat hallgattunk a sorompó előtt szintúgy, ahogy csaknem egész idő alatt, miközben a hirtelen érkező forgószeél felkavarta a homokot, és ebből a porfelhőből meg a váratlan sötétségből egyszer csak – fül-siketítő kúrtszóval, melynek őseitől a bibliai Jerikó falai menten lemoltak – felbukkant: a dübörgő mozdony.

Ez az indián szemmel nézve horrorisztikus titáni vasparipa, ez az ocsmány, mindent maga alá gyűrő бүдös szörny. Ormótlan technikai rém, nyomában az emeletes vagonokkal, a vele együtt száguldó vihar sötétjében felkapcsolt lámpákkal. Vaksin kifelé nézelődő, olvasgató, esetleg zenét hallgató, bóbiskoló, netán csak halálosan unatkozó utasaival.

Furcsa, az emlékezés lyukas fátylán át is majdnem akkora hatással volt rám a felidéződő pillanat, amekkora hatással Amerikában réges-rég, illetve amilyen mély benyomást tett rám Federico Fellini rendező egyik örökzöld filmjében anno a tenger sejtelmes ködéből riasztó hanggal felbukkanó luxushajó. Összerezzenem, beleremegtem, vélhetően el is sápadtam, ha épp nem is tojtam be ott momentán. (Jó, jó...) Abban az újvilági poros, ördögszekeres kereszteződésben, mert az volt az érzésem, tényleg, menten eltipor, beszív és számtalan fogaskerekével felőröl bennünket, engem és ezt az egykedvű sofőrömet – aki a köldökkurkászás mellett néha kiköpött az ablakon, és annyit mondott: *oké* –, a spriccelő vér és szar kellős közepén bedarál hamburgernek a sátáni masina. Annak előtte, hogy eltűnne ugyanabban a kavargó porfelhőben, amelyből előbukkant azzal a dübörgő dobszó kísérette, bomlott arkangyali harsonázással.

(Hm, eléggé érzékletes? Remélem.)

A fentiekkel szemben tehát kevésbé apokaliptikus, összehasonlíthatatlanul szelídebb, mintegy emberibb látványt nyújtott az Ivo Andrić expressz, mert jó is van a rosszban, ugyebár. Vagy netán az Avala? Tök mindegy. Bármelyikük legyen is, de mintha tüstént felfogta volna valamitől mégiscsak működőképes gépagyával, hogy pont akkor, amikor Újvidéken vége lett a világ négy égtája felől rengeteg fiataalt odacsábító hatalmas poprock-fesztiválnak, az EXIT-nek, valamit súlyosan elszűrtak a saját józan eszüket nem tudni, hová tette vasúti kiskirályok. Ugyanis e szerencsétlen, balsorsában maradéktalanul antropomorfizálódott szerelvény mindössze két eszméletlenül összefirkált, pingált és fűjdogált ócska vagonból állt. Egy első és egy másodosztályból. Az elsőre csak a vállas, bulldogra emlékeztető, harapásra kész kalauzon, pontosabban a zsebén keresztül lehetett

feljutni. Rakás eltapsolt, netán a tömegben ellopott, vagy csak egyszerűen normál módon megcsappant pénzű embernek maradt így az egyébként szinte semmiben sem különböző másodosztály a begördülő tiritarka virágpalcok közül.

A tető nem jöhet számításba. Csesszétek meg, gyerekek, ez nem India!

Nagy lett az idegesség, hogy kinek fog itt sikerülnie utazni, kinek nem, ugyanakkor jellegzetes összképében az egész végtelen derűt sugárzott. Vig agyalágyult hangulatot azzal az ablakokra is rákúszó, tarkabarka virágmintás firkálmányokkal, graffitifirhangokkal, amelyeken keresztül belülről alig lehetett, illetve hát: lehet majd kilátni.

Kanadai ifjak kisebb csoportja zajongott mellettem, némelyikük juharleveles hátizsák alatt görnyedezett kólával a kezében. A bekonferált nemzetközi gyors látványa elsöre döbbenetet váltott ki belőlük, nyomában fékevesztett vidámság söpört végig rajtuk. A lányok sikongva tapsoltak a „hippi” vonatnak. Boldogságukon nemhogy rontott volna a kínos dolog, de egyenest javított. Én pedig, bevallom – én, aki két fuvar között egykor az árok partján is meg tudtam aludni papsajt és lyukas edény, kimustrált mosógépek, elhajtott fekete-fehér tévékészülékek, döglött macskák és használt kondomok között, teherautó pótkocsiján is jól el tudtam lenni krumplival-csirkével, kapálni-piacolni zötykölődő népséggel akár, kecskével a koci hátsó ülésen, mialatt a tetves jószág minden balos kanyarban az ölemben kötött ki a majdan nagy műgonddal szétlövendő Szarajevóig –, én itt a fiatalság felhőtlen öröme nem tudtam maradéktalanul osztozni.

Hiába próbáltam, nem ment.

A legédesebb álmából is többször előranciaigált, vétlen Krisztus urunk látja transzparens lelkem, ugyanakkor mindenkit idegesít a szipogás-picsogás, taknyolódás, ugye? Tudom. Engem is. Vagy csak szeretném azt hinni így hatvan fölött, közben nem igaz, mert éppenséggel jólesik a sírdogálás? Gyógyír a fájó, szoruló, lestrapált szívnek?

Fantasztkusan szuperáló szelep?

Ingatag lábakon álló, kihunyt lelkű, szavakkal gépiesen dobáló-dzó, elaggott vén pöcs vagyok, vélem, ha ilyesminek már nem tudok örülni: *egy hippi vonatnak?* – ez a nagy helyzet. Megsavanyodott, megavasodott, összezuhant, életében meghalt és megbüdösödött, hiábavalóságokon kattogó, dohogó néhai író, aki ezen a zsebkendőnyi magyar nyelvterületen ugyan bezsebelt halom irodalmi díjat, de már az újabb nemzedékeknek fogalmuk sincs róla, mi fán terem Őexcellenciája. Földet reá meg a tucatnyi tiszavirág-művére, amelyeknél ez

a cifra vonat is messze jobb alkotás. Nem mintha ez mérvadó, jogos, kellő térfogatú és fajsúlyú szomorúság-alapanyag lenne a rendes *ku-tyablúz*hoz, mert már szinte természetesnek vehető. Mert úgy állnak a dolgok, ahogy. Ilyenné lettek. Mit tehetünk, megszokjuk vagy meghalunk, szerencsére van bőven más baj, amivel betakarhatjuk a többit, csak ám jó volna legalább közelben látni a Nobelt. Mert így lassan agyonnyomnak a pénzgondok (például: miből lesz meg az a szar visszer-operáció?).

Próbálok kimászni tartozásaim alól – akár a legsötétebb fantaziálásom közben is egyre gyakrabban elképzelt vonat alól –, miközben látom, nem vagyok alatta egyedül.

Ezzel az ősidők óta embernyugtató, hogy vannak társak is a bajban, ezzel az új löketet adó felismeréssel, ugyanakkor némi serény könnyömkivárával együtt felmászom a vonatra. *Vesszen az ifjúság! Dögöljön az édes madara!* Újrahódítom az Avalát. Meghódítom az Avalont. Lepipálok Andriót. Privát hidat építetek magamnak a Drinán, s át sétálok rajta meg vissza, vígan flangálok, ki bír velem? Melyik örvény. Meg se állok Bombayig, meg se állok Babilonig. – Álomban és a valóban: ismét úton a vén kretén. (Magamról mondhatok ilyet, másnak még nem ajánlom.)

Jut eszembe itt egy se füle, se farka kis történet: hol volt, hol nem volt, főleg nem, egyszer rég valami csontot talált a kutya. Fogai közé vette, úgy inalt át az úton, amikor elkapták a kerekek. A csont kirepült a szájából, és a gépkocsi alkatrészei közé ékelődött – a kutya utolsó sikolyának borzasztó erejével. Ott is maradt. Sok évvel később rozsdametetőre bukkant az utókor. Érdekes, épp a rövidlátó professzor vette észre elsőként a csontot. Diadalittasan emelte ki a rozsdatörmelék közül, majd – két ujjá közé fogva finoman – a tanítványai felé tartotta.

– Nem megmondtam? – ragyogott az arca. – Valami átmenetnek csak kellett lennie ló és gépkocsi között!

– Igen, tanár úr! – lelkendezett az egyik stréber. – Abban a világban még volt valami ember- és lóléptékű.

Buzgón jegyzeteltek valahányan. Csak egy kutyafejű, tatárképű busa alak nem. Ő elnézett valamerre. Néha vakkantott egyet. Úgy, magában, mint a vadászkutya, amikor vadat űz álmában. Szelleme makacs ellenállást tanúsított, nem is diplomázott soha. Végzős maradt egész életére.

Bosszúból vagy sem, egyszer ellopta az ereklyeként őrzött csontot, és kiment vele a hajdanán lópaták dübörgésétől visszhangzó mezőre. Rőtönzött katonai tiszteletadással eltemette, majd felnézett az égre. Egy arra repülő mezőgazdasági gép pilótája vette észre, hogy hatalmas könny csillog a szemében. Ettől rajta is erőt vett valami blues-féle. Egész délután szomorú tatár balladákat dúdolt a pilótafülkében.

Nos, akinek az a véleménye, hogy Tatárországban nincsen blues, még keserűen csalódhat az életben.

A másodosztály örömei: isten malmai lassan őrölnek

És a vonat kerekei csigalassan forognak. Hosszú szakaszokon át. Vánszorgunk. Állítólag nem a mozdony a hibás, hanem a pálya ramaty állapota. Még élő, aszott öregeink azt mondják, akik emlékeznek rá közülük, hogy a második világháború alatt az úgynevezett magyar időben ugyanezen a vonalon az Árpád expressz – vígan pőfőgő gőzmozdonyával az élen – csaknem feleannyi idő alatt tette meg ugyanezt az utat. Utána az átkos későszoci időkben, mikor még megvolt a vasfüggöny, illetve hát a régi drótkerítés, amely azóta újjászületett (esetleg úgy is lehetne fogalmazni, hogy: kiújult, újra kinőtt a termékeny talajból), a dízelmasina ugyanúgy vágthatott, telve rengeteg nyugaton dolgozó vendégmunkással, aki főleg Nyugat-Németországban találta meg a boldogulását. Kivéve a keletnémet filmiparban örökre gasterbeiter apacs törzsfőnökké, Winnetou-vá módosult leskovaci tornatanárt, alkalmi dublőrt, egy híres partizán fiát, Gojko Mitićet. „Sváhbázba” álltak be szolgálni. A történelem fintora, hogy épp a németek fedele alá, akiktől annyi vér vesztésével, beáldozásával sikerült megszabadulni az előbb említett hatalmas világégésben, és akik iránt annyi gyűlölet maradt. Míg azt is ki nem szorították szerencsére a mindenbe belekontárkodó, pofátlan amerikaiak, széles vállukra véve az ügyeletes bűnbak összes terhét.

Jó, persze, a dög fasizmus, az más. Mégis van ebben valami groteszk. Pragmatikus, végeredményben egészséges cinizmus? Valószínűleg.

Am mégis: *hol késlekedhet a mi kedves čačaki órásunk, hogy megmérje a felejtés sebességét mérő híres ketyegő műszereinek egyikével, itt pontosan mi mennyi idő alatt történt? És mi lehet az ő privát verziója?*

Érdekes az idővel kapcsolatban e helyütt, érdemes felhívni rá a figyelmet – Stephen Hawking halálával utóbb –, hogy ha indulás előtt Újvidéken megtekintjük a csigagyors járatról szóló infókat – vigyázat,

a vonaton nincs internet, csak ritkán, csak odaát, és akkor is valamiért csak visszafelé! –, abba a paradox fogalmazásba ütközünk, amely szerint: „a határon folyó ellenőrzés miatt az érkezés ideje azonos az indulásával”. Kérem szépen, erre varrjunk, de jókora gombot. – Vagy ez lenne maga a teslai teleportáció fényes megvalósulása? A népmesei hipp-hopp, ott legyek, ahol akarok?

A valóság, sajnos, pont ennek az ellenkezőjét mutatja, ha ebben egyáltalán rejlik csipetnyi logika. Vagy tényleg nem vágom beretva élével, hogy mi van. Nem először fordulna elő. Muszáj lesz megkérdezni valaki nem feltétlenül bölcsebbet, de frissebb eszűt, gyorsabb észjárásút, mert hátha csak én nem értek dolgokat ismét az idő furcsa viselkedési formáival meg a benne újra megjelenő régi alakzatokkal kapcsolatban. Holott eléggé rugalmasan próbáltam mindig is viszonyulni a kérdéshez, edződve akár a modern regényen. De hogy ne nyújtsam a szót – akár sértődött kamasz lány a mentolos ráógómit – ugyanezen idő egyet előre, kettőt hátra tánclépéseiről meg a benne újra és újra csökönyszerűen felbukkanó, rég elavultnak hitt, hanyatt vágódós táncfigurákról, a föld alól előkapart ósdi kellékekről, csupán annyit, amennyi a kvintesszencia. Hogy hát – oh, fájdalom! – említett kései szocializmusban például már sikerült elérni azt, hogy ugyanez az ellenőrzés végtelen rostokolás nélkül, mozgó szerelvénnyel történjék, akkor most mitől is ez a kiábrándító visszacsúszás?

Katonai hátraarc, határozott előrenyomulás a hátsó felé.

Mert bizony úgy érzem, az idő nemcsak lelassul, de megáll, sőt: visszafelé csordogál ezen az úton. Ebben a mederben. Ugyanakkor épp a határon való végtelen, ráadásul a végtelenségében is megduplázott rostokolás egyben megnyugtató, ha a dolog fonákját nézzük. Mindössze tudni kell meglátni benne a csupa derűt sugárzó reklámüzenetet, ugyanis ezt súgja a füledbe negédesen: NEM KELL AGGÓDNOD, ÖREGFIÚ, IDŐ VAN, AMENNYIT CSAK AKARSZ. TEMÉRDEK HEVER MÉG LÁGEREN. CSAK NEKED AKCIÓS ÁRON!

Jó, érthető, Európa határa erre fele húzódik. Nem Scheveningen, hanem Schengen, mégis kiábrándító, hogy majdnem ugyanolyan, mint amikor még itt két globális politikai tömb nézett farkasszemet egymással a képletesen apró fonatú drótkerítésen át – farkast félre, mint a mi berzenkedő kakasunk meg a tollát borzoló szomszédé –, és én apró gyerekként a régi vasútvonal szerényen fűtött várótermében üldögéltem elmúlt telek némely sivár napjain. Emlékszem, ahogy

ott ücsörgök a szüleimmel meg a húgommal együtt az összeköpködött, suvick-szagú váróban, és várjuk, hogy Magyarországról megérkezzék a határra az az ütött-kopott vicinális, amely elvisz majd bennünket meglátogatni az akkoriban odaát még élő, most már rég halott apai nagyszülőket.

Előbb Hajósra utazgatunk, aztán Szegedre. Apánk egyik cigarettá után a másikra gyújt, miközben azt hajtogatja, hogy nyugi-nyugi, gyerekek, ilyen a határ.

– De hogy is rohantam ily fergetegesen a határra, amikor még alig hagytuk el a történelmi Kiszácsot?

A megértésemhez tudni kell, hogy az emberek többségében, ugye ismerjük, ilyenkor heves vágy ébred a sebesebb mozgás iránt. Közben: *nyugi, nyugi*, minduntalan nyugalomra intem magam holtideges apánk szavaival, közben megérik bennem az az abszurd gondolat, hogy én ilyenkor tulajdonképpen azt a fizikai képtelenséget valószínűsítem meg, amely szerint két helyen nem vagyok egyszerre a legfontosabbak közül, ahol lennem kellene. Se ott, ahonnan elindultam, se ott, ahová megyek.

Se a kedves munkámnál, se az édes szívemnél.

Fura *feeling*.

Megjegyzendő, hogy ez az írás több tucat ezen az Újvidék–Budapest és vissza reláción megtett utazást sodor össze és szippant el sok-sok *sfumatós* áttűnéssel, évszakok egybemosódásával. Mindebből igyekszik összeállni a Nagy Utazás egyetlen hídon több zúgó folyó felett, melyben egyelőre még nem tudtuk le megnyugtató módon Kiszácsot. De ne zavarjon senkit a hely csekély jelentősége, ugye, mert ha már felidézzük itt pl. Kerouacot, Fellinit, ki tudja, még kit nem ezen az úton, akkor hivatkozhatunk a híres Thomas Pynchonre is. Ha ő megteheti, hogy a világúri megaregényében, a *Súlyszivárványban* az ugyanezen a vasútvonalon, csak visszafelé, Belgrád felé található Stara Pazovát szerepelteti, akkor mi is jöhetünk Kiszácssal. Annál is inkább, mert odaát lesz még pl. Tabdi (vagy melyik hely is?) azzal a koszos, üres kutyaházzal és lerobbant környékével a nemzetközi útvonal mellett. *Sajó kutya vadul letépte láncát, és elfutott a semmi-be?* Lesz, persze, ha odaérünk. Közben nem siklunk ki ebben az esztelen száguldásban. Amelyben az ember, ha pisilni megy, és véletlenül kiesik a kompozícióból, mindössze annyi a teendője, hogy felkeljen, kicsit leporolja a ruháját, aztán megnyújtsa lépteit.

Nagyon is emberléptékű expressz.

EXPRESS HUMANA.

Idő tehát van, Vivaldi muzsikája szól a fülhallgatóból, a vonat megy, miközben váltakoznak az évszakok. *Szaglik, vonaglik a történelem, tekeredik az idő.* Itt, Kiszács környékén még arat a nyár, de látod amottan, ha kinézel? Mi az a sötét gomoly arra? Kerekedő, por-kavaró hűvös szél a rónaságban. Minden elképzelhető: megtörténhet, hogy Verbásznál már esni fog, Szabadkán, mire odaérünk, őszi lesz, Pesten pedig addigra beáll a tél. Nagyon kell itt tudni valamit. Például öltözködni.

Aggasztóan kicsi a poggyászm, és annak jelentős része is langyos sörrel tele. De sebj, igyunk, feledjünk! Itt, ezen a Vivaldi expresszen. Arccal az újból felcsillanó jövő felé.

Sör?

Jut eszembe itt egy másik se füle, se farka kis amerikai történet: hol volt, hol nem volt, főleg nem, fülek hegyezve. Bár Kiszácstól – zabhegyezve? – Kishegyes még messze.

– Hallottad? – fordultam oda G. K.-hoz egy esős délután a sörözőben. – Olvastad-e, hogy járt az a tíz kicsi mexikói?

– Ugyan hogy – bámult rám G. K. –, hogy járt?

– Éjszaka volt – mondtam. – Csak a prérifarkas panaszos üvöltése hallatszott. Suttymban kelt át a Rio Grandén tíz kis mexikói. Így léptek a szabadság és a korlátlan lehetőségek földjére. Amott egy vasútállomás fényei pislákkoltak. Az árnyékban gömbölyded tartályvagonok sora húzódtott. ROLLING ROCK, ez állt mindegyiken. A tíz kicsi mexikói körbeült megtanácskozni a dolgot, aztán mind a tíz bemászott az egyik óriási vagonba. Nemsokára vígan csattogtak a kerekék, a tíz kicsi mexikói pedig énekelni kezdett. Valami szomorú mexikói kicsi nótát, feltehetően viszonylag újabb keletűt.

– ...?

– Kisvártatva megcsikordultak a fékek. Lábdobogás hallatszott, elnyújtott angol káromkodás, gépek zaja. És akkor – *caramba!* – fölülről ömleni kezdett az aranysárga folyadék.

G. K. egy ideig maga elé meredt, aztán megszólalt mély rekedt hangon:

– Hogy mi mindent nem raknak ma a sörbe.

Nyúlfarknyi előny?

Esterházy Péter: *Termelési-regény* és Balázs Attila *Cuniculus* című regénye

„Esterházy mindenütt irodalmat talál (ki), ahová csak nyúl.”
(Molnár Miklós: Irónia, középpont nélkül¹)

Magyarországon a neoavantgárd és a posztmodern irodalom kapcsolatának vizsgálata az 1970-es, 80-as évek fordulóján regisztrált prózafordulat elemzésével párhuzamosan indult el, ám a kutatás hamar a posztmodern leírására korlátozódott. „Ismeretes, hogy a neoavantgárd hazai kibontakozását s működésének hatását a hetvenes és nyolcvanas években nagyban korlátozta a politikai hatalom diszkurzív rendőrsége” (BÓNUS 2002; 20). Vagyis az akkori magyarországi szocialista berendezkedés szigorú cenzúrát működtetett, amely megakadályozta a nyugati irányzatok megismerését és követését egyaránt. Ez pedig máig ható következményekkel bír. „A neoavantgárdról szóló diskurzus elképzelhetetlen volt a korabeli magyar irodalomban, ennek következménye, hogy máig tart a kísérleti irodalom szövegeinek feltárása és időbeli behatárolása” (GYULAI 2007; 12).

Nem így ugyanabban az időben Jugoszláviában. Annak ellenére, hogy ott is diktatórikus rendszer működött, a kultúrpolitika egészen más szellemiségben irányította az irodalmi és egyéb művészeti életet, tudniillik látszólag sokkal megengedőbben állt egyes témákhoz, és nem zárkózott el a nyugati irányzatoktól sem, amelyek így a Vajdaságba szabadon beáramolhattak. Balázs Attila a következőképpen fogalmazott: „[k]öszönhetően a szabadabb helyzetnek, a levegő jobb áramlásának, a jugoszláviai magyar literatúrában a kifejezésformák

¹ MOLNÁR 1979; 986.

ritkán látott, vérbő gazdagsága jött létre, amellyel kapcsolatban, főleg az egykori *Új Symposion* folyóiratra tekintve, nekem az az érzésem, hogy amikor lehetőség nyílt rá, akkor nagy keletje lett ennek, ezeknek a vívmányoknak az anyaország határain belül.”² Nem lehet emellett figyelmen kívül hagyni a szerb irodalmi és művészeti csoportok közvetítő szerepét sem. „A háború utáni bölcséleti irodalomból szinte nagyobb késedelem nélkül jutottak el színvonalas szláv nyelvű fordításban a posztstrukturalizmus irodalmának jelentősebb művei, Sartre, Lacan és Foucault könyvei is” (LÁBADI 2008; 6).

A magyarországi kutatások a neoavantgárd próza³ nyomait az országhatáron belül nem nagyon találták, és mivel jó időre szinte egyenlőségjel került a magyarországi és a magyar irodalom közé, az addigi irodalmi hagyományt nem tudták olyan résszel kiegészíteni, amely valóban igazolná a magyar neoavantgárd prózairodalom meglétét és a posztmodernnel való esetleges kapcsolatát. Bár Magyarországon nem született ilyen mű, a vajdasági, határon túli magyar nyelvű irodalom már sokkal kedvezőbb életkörülményeket biztosított stílushatáron lebegő alkotások létrejöttéhez. „A magyar neoavantgárd irodalom jelentős része a határokon kívül keletkezett: a szomszédos országokban – elsősorban Jugoszláviában [...], valamint a tengeren túl, az Egyesült Államokban és Kanadában” (DERÉKY 2004; 11). Ilyen meghatározó alkotás a *Cuniculus* című regény is, melynek szerzője Balázs Attila, aki irodalmi pályafutását a magyar neoavantgárd kapcsán sokat emlegetett *Új Symposion* vonzaskörében kezdte. „A vajdasági irodalomban az Új Symposion című folyóirat első megjelenése jelzi a posztmodern-neoavantgárd korszakhatárt. [...] Újrafogalmazta nemcsak a modernség, hanem a vajdasági irodalmi múltban rejlő kulturális identitás alapjait is, amely a régióban egyedülálló módon részben az avantgárd esztétikai örökség alapjaira épült” (LÁBADI 2008; 5). Balázs Attila regénye 1979-ben jelent meg, ugyanakkor, amikor Magyarországon Esterházy Péter *Termelési-regény* című műve. A két kötetet – a vajdaságinak a recepciójában – szokás is egymás mellett emlegetni. „Balázs Attila 1979-es *Cuniculus* című regénye [...] a családregény felbontásának, a személyes történelem sajátos látószögű újra-

² *A hangya stemplije – Orcsik Roland beszélgetése Balázs Attilával.* Kalligram, 2009/7–8. 71.

³ Magyarországon a neoavantgárd sokkal inkább a költészetben és a színművészetben volt tetten érhető.

írásának a recepció (például Thomka Beáta)⁴ által Esterházy ugyanabban az évben kiadott *Termelési-regénye* mellé állított, rendkívül izgalmas kísérlete” (SZILÁGYI 2007; 59). A két alkotás recepciójának és első közegének közelebbi vizsgálata érdekes eredményekre vezet a magyarországi és az egykori jugoszláv irodalmi működésre és a posztmodern, valamint a neoavantgárd kapcsolatára vonatkozóan. „Immár irodalomtörténeti toposzá rögzült megjegyzés, hogy a neoavantgárd afféle »búvópatakszerű« hatást gyakorolt az Esterházy utáni magyar irodalom több korpuszára” (BÓNUS 2002; 23). A két mű vizsgálata két különböző kérdésfeltevésből indulhat ki, mely közelítési irányok illeszkednek a neoavantgárd és a magyarországi posztmodern működéséhez is. Nem is a két regényről szóló elemzés tehát a következő tanulmány, sokkal inkább két kontextus felvázolása és megmutatása. Balázs műve kapcsán a regény kritikájáról lehet beszélni, Esterházy esetében azonban sokkal inkább a kritika regényéről.

A *Cuniculust* az *Új Symposion*ban 1979-ben kezdték közölni, s a korszak irodalmi helyzetéről is érdemes ugyanennek az évfolyamnak a szövegeiből tájékozódni. Thomka Beáta már címében is beszédes *Létélmény és regényforma* című kritikus hangvételű esszéje a 176. számban jelent meg. Ebben az irodalmár az irodalom valóságot tükröző jellegéről értekezik, melyet nem az adott mű tartalmán, hanem formáján kért számon. Vagyis a szerző észrevétele szerint a valóságban tapasztalható ziláltság nem köszönt vissza a prózai alkotások formai kivitelezésében. „A prózai művek nagy többsége számára nem léteznek *formaproblémák*: ez a problémamentesség a legközvetlenebbül függ össze a valóságlátás terén észlelhető beszűküléssel, igénytelenséggel, elzárkózással, a lényeges kérdések fel nem ismerésével. [...] [H]a netán itt-ott ráéreznek elbeszélőink a zavartalanul folyó történetmesélés, lekerekítés anakronizmusára, s az oldottabb, kötetlenebb, látszólag modernebb elbeszélőtechnika vizeire tévednek, még egyetlenebb lesz az összkép: az elbeszélés formai újításai megrekednek a technika szintjén” (THOMKA 1979; 484). Thomka Beáta a vajdasági irodalom történetén belül vont párhuzamot: a véleményem szerint irodalomtörténeti korszakhatárnak is tekinthető 1968-as, a Forum Kiadó által kiírt regénypályázatot említi, mint ami ahhoz hasonló fordulatot hozott, mint amire tíz évvel később, 1979-ben újra szüksége volt a térség irodalmának. Elsősorban az azóta élő legendákká váló

⁴ THOMKA 1980; 176–180.

Domonkos Istvánra és Tolnai Ottóra hivatkozik. „A legfiatalabb kritikusnemzedék 1979-ben spontán lelkesedéssel üdvözölte Balázs Attila első regényét, a *Cuniculust*. [...] Különös módon, mintha ugyanazok az izgató kérdések fogalmazódnának újra, amelyek a *Rovarház* és *A kitömött madár* akkori olvasóiban felmerültek. [...] Lehetetlen fel nem ismernünk a párhuzamosságot prózairásunk e két pontja, a 68-as regények és a megjelenés előtt álló *Cuniculus* között” (THOMKA 1979; 484). Nem Thomka az egyetlen, aki Balázs Attila első regénye kapcsán a tíz évvel korábbi irodalmi hatásokra utal. Faragó Kornélia szintén ezzel (is) jelzi a *Cuniculus* társtalanságát saját megjelenése idejében. „Tolnainál (a *Rovarházban*) még úgy üdvözöltük a rovarfajok tudományos leírásait, mint tényleg meghökkenítő villámbetéteket, a *Cuniculusban* eluralkodnak a hasonló jellegű leírások és párbeszédes betétek, s a befogadóban a szembeszökő aránytalanság – céljának megfelelően – rettenetes csömört vált ki” (FARAGÓ 1979; 19).

Azok számára, akik valamennyire is ismerik a hetvenes–nyolcvanas évek jugoszláviai magyar irodalmának személyes kapcsolatokon (ellentéteken és szimpátiákon) alapuló irodalmi viszonyait, kevésbé meglepő Thomka Beáta idézett kritikája az olyan hagyományosabb (az ő megfogalmazásában *igénytelen*) prózaformákkal kapcsolatban, amelyet például az említett regénypályázaton is győztes Gion Nándor képviselt 1979-ben. Az inkább a hetvenes–nyolcvanas évek vajdasági folyóiratai köré szerveződő irodalmi életbeli ellentéteket is jelezheti, hogy a regénypályázatról beszélve Thomka Gionra nem tesz utalást. Balázs Attila első regénye kapcsán azonban egy, a *Híd*ban megjelent kritikában épp Gion Nándor első, 1968-ban megjelent *Kétéltűek a barlangban* című kötete említődik. Herceg János Balázs Attila regénye kapcsán érzett öröme és pozitív meglepettsége okán emlékezik ekként: „S a *Kétéltűek* megjelenése idején is ezt tettem őszinte örömmel. Akkor éreztem egyébként ilyesfajta meglepetést. Inkább attitűdben, mint amikor pillanatnyi homály után belép valaki az ajtón, s aztán megint világos lesz” (HERCEG 1980; 752).

A pályázat kapcsán kiemelt regények révén Thomka Beáta nemcsak a vajdasági viszonyrendszeren belüli ellentétekre irányítja rá (írói szándéktól függetlenül is) a figyelmet, de az akkori magyarországi irodalmi közegetől való különbségekre is ezeken keresztül mutat rá. „*A kitömött madár* és a *Rovarház* sajátos foglalatái egy sor olyan törekvésnek, amelyek által – megírásuk pillanatában – a magyar irodalom szövegösszefüggésében is a kezdeményezés, az újszerűség, az

elevenség erejével hatottak. Az új magyar irodalom (nemcsak a magyarországi, hanem az erdélyi is) évekkel később mutatott fel olyan regényeket, amelyek intencióikban e két jugoszláviai magyar regény-nyel rokoníthatók” (THOMKA 1979; 487). Sokszor megfogalmazott irodalomtörténeti tapasztalat, hogy a jugoszláv időkben a Vajdaság területén működtetett irodalom modernebbnek számított az akkori magyarországinál, s a vajdasági szerzők jókora előnyben voltak a nemzetközi irodalmi és művészeti alakulások ismeretében. „Voltak pillanatok a kisebbségi irodalmak ambivalenciátörténetében, amelyek egy-egy művel megelőzték a magyar irodalmi változásokat” (BÁNYAI 1998; 86). A két irodalmi közeg – a Vajdaság felől nézve – épp Balázs Attila regényével került újra szinkronba. „Balázs Attila [írói] módszerét tünetértékűnek is nevezhetjük. Olyan tünetnek, amely lehetőséget biztosít egy új regény – vagy általánosabban –, narratív forma kidolgozására és érvényesítésére, összhangban az új magyar prózának egyrészt a *Termelési regény*-nyel (Esterházy Péter), másrészt a *A meghívás fennáll*-lal (Tandori Dezső) jelezhető vonulatával” (BÁNYAI 1980; 767).

Már az eddig idézett kritikákból, esszékből is világos, hogy Balázs Attila első regénye nemcsak az akkori, szélesebb magyarországi közegben nem talált értő befogadóra, de a Thomka szövegében *eligénytelenedettnek* mutatott 1979-es vajdasági irodalomban sem jelentett könnyű feladatot a *Cuniculus* elhelyezése. Balázs kötete, ahogy arra a cím is utal, a *nyúl* köré írt asszociációs láncolat, ábrákkal és grafikai jelekkel is gazdagon illusztrált kollázs és epizódok sorozata. A szerző a „nyúl témáját nyilvánvaló szándékosággal használva fel a lehető legkülönbözőbb dolgok legeltérőbb asszociációs logika alapján való elmondására [törekszik], olyan témák felvetésére, amelyek, még ha olykor történetként indulnak is, kevés kivétellel szintén abba maradnak” (VARGA 1980; 756). Balázs Attila szövege újraértelmezett önéletrajzi, család- és történelmi regény. A befejezetlenség vállalásával. A későbbi Balázs Attila-művekben is vissza-visszatérő „non finito” jelzés itt, vagyis a *Cuniculus* végén bukkan föl először. Thomka Beáta nemcsak esszéjében foglalkozott ezzel a művel, de kritikát is írt róla a *Híd*-ba. Recenziójában is arra mutatott rá, miben hozott újat ez az 1979-es regény: „a *Cuniculus* eredeti modern regény, amely mindenekelőtt a regénytartalom, a regényhősök fogalmait bontotta szét, rendezte át, e fogalmakkal szemben pedig egy erőteljes ironikus-groteszk magatartást alakított ki. Ezzel szerves összefüggésben a re-

génynyelvnek és a regényformának is alapvető módosulásokon kellett átmennie ahhoz, hogy e különös közlendő autentikus formában valósulhasson meg” (THOMKA 1980; 764).

A *Cuniculus* újszerű szövegszerkezete az, amely épp lekerekítettségével 1979-ben közelebb állt a valóságérzékeléshez, mint az egységes történetek által sugallt teljesség. Visszatérve Thomka *Új Symposion*ban megjelent esszéjéhez, abban ő épp e jellemző kapcsán nevezte meg azt a kategóriát, amely a kezdeti időkben, főként az *Új Symposion* értelmezési körében skatulyaként zárult Balázs Attila művére. „Egységes történet konstituálása csak egységes, megbontatlan létérzékelés talaján lehetséges, ilyen létérzékelés kialakulásához pedig nincsenek meg sem az egyéni, sem a történeti-társadalmi feltételek. Poétikai koncepcióink meghaladottsága az oka annak, hogy a prózai közléssel szembeni elvárásaink idejétmúltak, s ha új prózai konstrukcióval találkozunk, egyetlen kifejezés jut eszünkbe: *kísérleti próza*” (THOMKA 1980; 764). Ezt a besorolást tette még inkább kézenfekvővé az a tény is, hogy Balázs Attila első regényéről van szó. Holott épp a lap ugyanezen, vagyis 1979-es évfolyamában megjelent szövegében hívja fel a figyelmet Mák Ferenc arra, hogy a „[l]egnagyobb tévedése a kritikának, amikor az első kötetet »kísérletnek«, »útkeresésnek« kiáltja ki. A költészet (és a művészet) felé ez lehet pusztá tévedés, de a [szerző]vel szemben már mindenkori igazságtalansággá nő. Az »első« megnyilatkozás mindig a *felfedezés*, a *meglátás*, az *eszmélés* katartikus örömét hozza magával” (MÁK 1979; 24). Persze nem Balázs Attila az első (és feltehetően nem is az utolsó), akinek első, az irodalmi közeget meglepő megoldásokkal szembesítő kötetét kísérleti műnek minősítik, akár a legnagyobb jóindulattal és a továbbiakra vonatkozó biztatással is.

1979-ben nemcsak az addigiaktól eltérő prózaforma és nem is csak az első művet gyakran érő felszínes befogadás vezethetett a *kísérleti mű* kategóriájának a kijelöléséhez, de ez egyúttal a (neo)avantgárdra érkező általános befogadói reakciót is felidézi. „[A] kísérlet mint »pusztá próbálkozás«, ellentétben a tökéletes művel. A fogalom ilyen leértékelésével védekezik a polgári művészetfelfogás az avantgarde művészet radikális változtatásai ellen a századforduló óta” (SCHMIDT 1979; 37). Az *Új Symposion* izgalmas megszerkesztettségét mutatja, hogy Sigfried Schmidt német filozófus és esszéista *A kísérlet szerepéről a művészetben* című írása a *Cuniculus* első részletét, valamint Faragó Kornélia és Mák Ferenc korábban már idézett szö-

vegeit követi közvetlenül. Vagyis aligha tévedés a folyóirat által Balázs Attila műve köré kialakított értelmezői közegehez kapcsolni, még akkor is, hogyha értelemszerűen nem az elsőkötetes vajdasági szerző kapcsán íródott. Írásában Schmidt mindenekelőtt arra figyelmeztet, hogy a *kísérlet* elsősorban a természettudományok fogalma, amelynek „az esztétikai információ keretein belül való tárgyalási módja a legjobb esetben is metaforikus jellegű, és a kísérletezés hétköznapi értelmezésén nyugszik. »Kísérleti művészetről« beszélünk, mihelyt valaki letér a megszokott útról, újat próbál, kockázatot vállal, ismeretlen kimenetelű kalandba bocsátkozik» (SCHMIDT 1979; 37).

Sigfried Schmidt esszéje azt demonstrálja, hogy ha egy kísérletinek bélyegzett mű vizsgálata során észben tartjuk a kategória természettudományi eredetét és hátterét, további fontos és érdekes szempontok kerülnek elő. Ilyen kérdés például a minősítés szavatossági ideje, vagyis annak mérlegelése, hogy „valamely alkotás milyen hosszú ideig értékelhető művészileg értékes kísérleti-alkotásként és mikor asszimilálódik az elfogadott kultúrába mint »nem rendhagyó művészi alkotás«» (SCHMIDT 1979; 35). Balázs Attila esetében a *Cuniculust* jellemző írói megoldások ma már semmiképp nem tekinthetők kísérletieknek, s a minősítés érvénytelenedéséhez a szerző maga is hozzájárult azzal, hogy még a legújabb műveiben is az első regényben bemutatott stílusjegyek és megfogalmazások köszönnek vissza. Az azonban, hogy a szerző a legutóbbi kötetekben is a korábbi művek fogásait igyekszik működtetni, könnyen az eddigi erények kopásához és klisék kialakulásához vezethet. Ugyanakkor épp az, hogy az elsőként a neoavantgárd kísérleti regénynek tételezett *Cuniculust* jellemző jegyek Balázs Attila írói stílusát alapvetően meghatározó és azt felismerhetővé tevő ismételt megoldásokká váltak, ez a művelet garantálja az avantgárd nyomok folyamatos jelenlétét az egész életművön belül. Balázs tehát, úgy tűnik, azon kevés szerzők közé tartozik, akikre nem igaz az, amit Végel László az *Új Symposion* 1979-es évfolyamában megjelent esszéjében írt: „A pályaképek elmozdulása mintha azt mutatná: az avantgarde az az ifjúkori bűn, amelyet meg kell tagadni. Az igazi konjunktúra: nagy megtagadással kezdeni és a megtagadás megtagadásával folytatni; kivételes belépőjegy, ha van mit megtagadni» (VÉGEL 1979; 58).

Az *idő* kérdése mellett Sigfried Schmidt egy másik nagyon fontos következményre is felhívja a *kísérlet* fogalmának használóit, amelyet szintén a természettudományi háttér diktál. Ez a szempont már nem

annyira Balázs Attila, mint inkább Esterházy Péter 1979-es regényéhez visz közelebb, melyet szintén szokás ezzel a jelzővel illetni. „A kísérlet fogalmi meghatározását taglalva sohasem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az alapvető feltételezést, hogy a »kísérletnek« nevezett eljárások végrehajtása konkrét elméletet (azaz valamilyen elméleti keretet, tervet stb.) feltételez és konkrét módszertant, amely a kísérlet folyamatában összefogja a műveleteket” (SCHMIDT 1979; 32). A *Termelési-regény* recepciójában legalább annyi tanulmány és elemzés foglalkozik Esterházy művének első irodalomelméleti és -kritikai közegével, mint magával a szöveggel. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy az 1979-ben megjelent alkotás vált az úgynevezett magyarországi irodalmi posztmodern fordulat emblematisz kiadványává, melynek kritikai és irodalomelméleti szervezettségére idővel mind nagyobb figyelem irányult. A prózafordulat irodalmi jellege és kritikai értelmezése némileg le is korlátozta Esterházy művének befogadását. „[A]zzal, hogy utóbb a magyar posztmodern irodalom első művének kezdtük látni a *Termelési-regényt*, leárnyékolódott a mű modern és neoavantgárd kontextusa, amely még látszott az egykorú fogadtatáskor: Molnár Miklós például azt írta róla bírálóatában (»Írónia, középpont nélkül«, *Életünk*, 1979/11), hogy »az avantgarde ihlette nyelvművészet kiemelkedő opusza«” (TAKÁTS 2009; 101).

A Takáts József által idézett kritikájában Molnár Miklós több olyan szempontot is kiemel Esterházy műve kapcsán, amelyek a *Cuniculus* recepciójában is alapvetőek voltak. A Thomka Beáta esszéje kapcsán említett valóságérzékelés és annak prózaformában történő megjelenítése a *Termelési-regény* esetében ugyancsak fontossá vált, mint ahogy a posztmodern prózafordulat egyik központi kérdése is a realista irodalom megvalósíthatósága volt. Ahogy a vajdasági irodalmi közegben a lineáris történetmesélés és a lekerekített forma avítség fogalmazódott meg, úgy a magyarországi recepcióban is újraértelmezésre várt a *regény* műfaja. Molnár Miklós észrevétele szerint a *Termelési-regény* „azt bizonyítja, hogy a *regény* levetkőzheti a történetmesélés kényszerét, a linearitást: nyílt szerkezete inspirálólág hat képzeletünkre, megtermékenyíti világlátásunkat, megújítja irodalmi érzékenységünket” (MOLNÁR 1979; 988). A műfaj újraértelmezése ellenére Molnár nem állítja a *Termelési-regényről*, hogy az ne lenne realista mű, épp ellenkezőleg. Ahogy Balázs Attila művének formája és világa közelebb állt a megjelenése idején tapasztalható létérzékeléshez, úgy Esterházy regénye is épp ugyanebből a szempontból tekint-

hető az akkori *valóságot* tükröző alkotásnak. „Ha úgy tetszik: Esterházy Péter könyve »realista mű«” (MOLNÁR 1979; 988). Egy realista mű alapvető jellemzői, és az ebbe a kategóriába sorolt szerzőket és alkotásokat a hetvenes–nyolcvanas években (is) érő kettős megítélés központi témái az (ön)ironikus hangú *Termelési-regénynek*. Esterházy irodalmi indulását megidéző részletet idézem: „Tudja, barátom, én láttam egy szerkesztőt, aki mikor egy novelláról, bizony mondom: az enyémről, valaki azt állította: de öregem, hisz ez egy *realista* mű! akkor orrlyukai, mint a harci ménnek megremegtek, és reménykedve azt válaszolta: Gondolod, Imre bátyám?...” (ESTERHÁZY 1979; 344).

Bár ugyanarról a korszakról van szó, mégis fontos tudatosítani, hogy Jugoszláviában, a Vajdaságban és Magyarországon más okokból és más következmények miatt volt fontos feladat mind az új prózaforma értelmezése, mind pedig a realista ábrázolás megvalósíthatósága. Míg a Vajdaságban ezek a kérdések az ottani irodalom keretein belül maradtak, és a választ ezen keretek között igyekeztek megtalálni, addig Magyarországon a paradigmaváltás hatását igyekeztek kiterjeszteni a határon túli irodalmi régiókra is. Nem is annyira az ottani szerzők voltak fontosak műveik potenciális irodalmi értékénél fogva, hanem az írók sokkal inkább a magyarországi ideológiai és irodalomelméleti csatározásokba bevont statisztákként szerepelnek a nyolcvanas évek kritikátörténetében. A szépprózában bekövetkező változások elválaszthatatlanok a kor kritikájának átalakulásától is. Az új próza vezető kritikusai egy új kánon tudatos kialakításán dolgoztak. „A kánonba való beiktatásnak pedig volt még egy jelentős következménye: ez hordozta egyedüli lehetőségét annak, hogy a határon túli magyar szerzők esetében el lehessen kerülni egy sajátos típusú, ideologikus kisajátítást” (SZILÁGYI 1995; 32). Ez a fajta ideologikus kisajátítás már akkor is – ahogy mindmáig – elsősorban az erdélyi irodalmat és az ottani szerzőket érintette, tanulmányában Szilágyi Márton is közülük említ példákat, ám a képviselői szerep és az a magyarországi befogadói mód, amely feladatokat ró a határon túli írókra, a többi terület alkotóit is érintette. „[A]z ezekkel az irodalmi régiókkal rendszeresen foglalkozó [...] poszt-népi kritikusi gárda a határon túli írók jól kiválasztott csoportjának propagálásával kívánt felerősíteni bizonyos, a hazai irodalmi életben fontosnak érzett szerepértelmezéseket. [...] Ezek a látenszen eszközszerepre kárhoztott életművek pedig a hazai recepcióban elfedték az egész regionális irodalmiságot, annak sokszínűségével együtt, tehát Sütő András és

Kányádi Sándor a romániai magyar irodalmat helyettesítő ikonikus jelekké váltak. Ebből a csapdahelyzetből azáltal vélték kiszabadítani az új próza kritikusai a határon túli prózaírók újabb nemzedékét, hogy néhány reprezentánsukat – voltaképp alaposabb elemzés nélkül – a paradigmaváltás gárdájához tartozóként kezdték emlegetni” (SZILÁGYI 1995; 32). Szilágyi a beemelni próbált szerzők közül is az erdélyi Bodor Ádámot említi és a felvidéki Grendel Lajost. Bár az irodalomtörténész ebben a kilencvenes évek elején írt tanulmányában joggal némi szkepszissel beszél a magyarországi kritika e működéséről, a két imént hivatkozott szerző esetében kétségtelenül sikerült a *kiszabadítás*. Az, hogy ekkor Balázs Attila neve nem bukkan fel hasonló szempontot érvényesítő és bemutató magyarországi tanulmányokban, több mindennel is magyarázható. A kilencvenes évek délszláv háborúi feltétlenül az okok közé sorolandók, elvégre ilyen körülmények között a Vajdaságra nem a kulturális fejlemények miatt irányult figyelem. Ugyanez alakította magának Balásznak is az életét és életművét, aki ekkor haditudósítóként is dolgozott. Mindemellett az is kétségtelennek tűnik, hogy a vajdasági irodalmat a Szilágyi Márton által leírt módon ugyancsak egyvalaki reprezentálta a magyarországi közeg számára, ő pedig elsősorban Tolnai Ottó volt. Balázs Attilát illetően tehát Dérczy Péternek lehet igaza, miszerint Balázs „művei egy része sok éves vagy inkább évtizedes késéssel került be a magyarországi köztudatba, így nem hathattak a megfelelő időben, noha epikája sok mindent korábban megelőlegezett, mint itteni kortársaié (posztmodern elbeszélés kontra történetmondás, illetve e kettő kölcsönhatása)” (DÉRCZY 2002; 849). A *Cuniculus* fogadtatásáról Herceg János már korábban idézett kritikájának címe is sokat elárul: *Bírálat helyett köszöntés. A Termelési-regény* kapcsán Molnár Miklós fogalmazott meg egészen hasonló: „Esterháznak minden műve, de kivált az utóbbi: meglepetés. Kortársai közül ő ígéri a legtöbbet. Művei kalandra szólítanak [...], még ha Esterházy szövege túljár is az eszemen, meghaladja is »ítélő«-képességemet” (MOLNÁR 1979; 987). Arról, hogy Esterházy Péter 1979-es kötete mennyiben számított meglepetésnek a magyarországi recepció számára, idővel megoszlottak a vélemények. Nem a regény értelmezése és megítélése változott, nem a műről jelentek meg újabb elemző szövegek, hanem arról a kritikai közegről, amely először nyilatkozott róla. Nem az esztétikai kritikai, hanem a tudományos, irodalomelméleti fogadtatás volt az, amely a *Termelési-regény* megjelené-

sét eseménnyé tette. Éppen ezért könnyű kételkedni abban, hogy a mű valóban annyira *váratlan* lett volna, mint amiről pedig több elemzés is beszél. Kulcsár Szabó Ernő a következőt írta a Kalligramnál megjelent monográfiájában: „A *Termelési-regény* esemény-jellege elsősorban tehát inkább abban ragadható meg, ami az eseményből következett. Az irodalomtörténeti tapasztalat szerint valamely mű akkor válik eseménnyé, ha megjelenése azért hat ránk a hirtelen meglepetés erejével, mert semmiféle várhatóság nem jelezte előre a bekövetkezését” (KULCSÁR SZABÓ 1996; 122). Ha valaki Esterházy Péter e regényének recepciótörténetét szeretné felgöngyöltetni, akkor egy olyan viszonyrendszer pontos feltárására is vállalkoznia kell, amely a regénytől szinte függetlenül a magyarországi, nagyobb teret főként a rendszerváltást követően nyert irodalomelméleti iskolák képviselői között alakult ki. Jelen tanulmánynak nem célja térképet rajzolni ehhez a veszélyes labirintushoz, vagyis nem kívánja ezt az egyébként kimondottan izgalmas kapcsolathálót felderíteni, s ezt feltétlenül jelezni is kell, mielőtt folytatnám mindazon szempontok követését, amelyek viszont a Balázs Attila-regénnyel való összevetés révén továbbra is relevánsak.

Míg a vajdasági regény a megjelenése idején meglepte ugyan az ottani irodalmi közeg kritikussait, olyannyira, hogy értő megközelítése is ritka volt, addig a *Termelési-regény* esetében – az utólagos és nem a megjelenéssel kortárs értelmezések alapján – úgy tűnik, más a helyzet. Takáts József a következőképpen fogalmaz: „a *Termelési-regényről* szóló egykorú értelmezéseket valamelyest ismerve egyáltalán nem úgy látom, hogy a regény nyelvi világa »áthághatatlan akadály elé állította« a kritikát [...], épp ellenkezőleg: leghatásosabb elemzői épp ilyen műre vártak, éppen mű és kritikai fogadtatás ritka összhangja tette lehetővé, hogy a kortársak az »új próza« áttöréseként éljék meg a *Termelési-regény* megjelenését és olvasását” (TAKÁTS 2009; 101). Ennek tükrében Kulcsár Szabó Ernő imént idézett szavai némi (át)értelmezésre szorulnak ahhoz, hogy az ő és Takáts visszaemlékezése megmaradjanak egymás mellett, ne mondjanak ellent egymásnak, elvégre hogy is lehetne ugyanaz a szöveg egyszerre várt és olyan, amelynek megszületését semmiféle várhatóság nem jelezte előre. Kulcsár Szabó ez utóbbi miatt nevezte *eseménynek* a *Termelési-regény* megjelenését. Érvényes értelmezésnek tűnik, hogy Esterházy műve szépirodalmi hagyományait tekintve előkészítetlen alkotás volt, a kritika azonban (fel)készült a fogadtatásra.

Bojtár Endre is hasonló szavakkal fogalmazott, amikor személyes emlékeit idézte fel: „1979 elején néhányan, közepesen fiatal irodalomtörténészek és teoretikusok összeálltunk, és megalapítottuk a Szövegmagyarázó Műhelyt, abban a hitben, hogy jó tíz éve hasonló medrekben folydogáló gondolkodásunk révén talán létrehozhatunk valamiféle közös irodalomelméletet. Ennek munkálatai közben – melyek még távolról sem fejeződtek be – ért bennünket Esterházy Péter *Termelési regény*-ének a megjelenése, ami szemünkben a magyar irodalom oly horderejű eseményének látszott, hogy úgy gondoltuk: itt a méltó alkalom az irodalomelmélet elkészülte előtt nyilvános tanúságot tenni csoportunk létezéséről” (BOJTÁR 1981; 419). Az itt említett Szövegmagyarázó Műhely a *Mozgó Világ*ban közölt elemzéseket Esterházy műve kapcsán.⁵ A korabeli kritika és irodalomtörténet (egymással nagyon szoros kapcsolatban állva) várt tehát, s az e várakozás jelentette úrtöltötte be Esterházy Péter műve, vagy töltötték be vele az említett csoporthoz tartozó vezető irodalmárok. Míg a hetvenes és nyolcvanas évek Jugoszláviájában az irodalomelmélet és -kritika, valamint a szépirodalom egyaránt jelen voltak a magyar vajdasági irodalomban, s hol jobban, hol kevésbé közlekedtek egymáshoz, addig a jóval szigorúbb (kultur)politikai vezetésű Magyarországon mintha a nyugati irodalomelméleti irányzatokat és fejleményeket megismerni képes irodalmárok egyenesen nélkülözték volna az új(szerű) szépirodalmi műveket. „A hatvanas években indult irodalmárnemzedéknek nagyon hiányoztak a kortárs művek, amelyeken kipróbálhatta volna a jórészt külföldi elméletíróktól ellesett értelmezői fogásokat. Kapóra jött a *Termelési regény*” (SZEGEDY-MASZÁK 1993; 1021).

Míg a *Cuniculus* némileg egyedül maradt a megjelenése idején, és inkább csak a tíz évvel korábbi irodalmi pezsgést idézte fel, addig Esterházy esetében épphogy egyre több szerző és hasonlóan eleven kortárs mű csatlakozott ahhoz a *Termelési-regény* fémjelezte *eseményhez*, amely aztán *prózafordulattá* nőtte ki magát. A fenti visszaemlékezések alapján nem tűnik túlzónak Szilágyi Márton későbbi elemzése, melyben azt állítja: „Nem arról van szó [...], hogy véletlenül megsokasodtak a jelentős művek, és ezek – úgy önmaguktól, értékük

⁵ Szövegmagyarázó műhely: Ötfokú ének (Bojtár Endre, Horváth Iván, Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi László és Veres András kritikái). *Mozgó Világ*, 1979/6.

miatt – kikényszerítik a méltó elismerést: egy irodalomelméleti teória ürügykeresése és megmutatkozási vágya fonódik össze különböző fontos alkotások megjelenésével” (SZILÁGYI 1995; 18). Az egy másik tanulmány témája lehetne, hogy a vajdasági irodalomban hol lennének kijelölhetőek hasonló fordulatok⁶, a magyarországi kapcsán ugyanakkor az biztos kijelenthető, hogy maga a *prózaafordulat* kifejezés irányítja a figyelmet az új korszak előtti viszonyokra és jellemzőkre, s nemcsak a szépirodalmi előzményekre. „A korszakváltásokban kimutatható egy korábbi folyamat is: megvan a nyoma az elméleti előkészítésnek, s ez az, ami egyáltalán képessé teszi a kritikusok, teoretikusok egy csoportját arra, hogy értelmezhessék az eltérő formanyelvet, tudatosítván jelentőségét. Enélkül ugyanis a kritika aligha képes rákapcsolódni az új irodalmi jelenségekre” (SZILÁGYI 1995; 27). Az mindkét regény recepciójából világosan kiderül, hogy inkább a kritikusok felkészültsége jellemezte az adott kort mind a Vajdaságban, mind Magyarországon, semmint az írók kezdeményezése.

Balázs Attila műve kapcsán inkább a neoavantgárdot, a *Termelési-regénnyel* kapcsolatban pedig a posztmodern az, amit emlegetni szokás. Ez már csak azért is érdekes, mert a két mű hasonló írói megoldásokkal operál. Nemcsak e két alkotás recepciója mutatja a két irodalomtörténeti stílust és korszakot a prózairodalomban rendkívül hasonlóknak. A részletes szépirodalmi elemzés jócskán túlfeszítené e tanulmány kereteit, így csak egy-egy jellemző vonást emelnék ki mindkét alkotással kapcsolatban. A *Cuniculus*ról Thomka Beáta írt olyat, amely megoldás Esterházy regényét is jellemzi: „[a]z elbeszélő [...] felfedi »műhelytitkait«, nem fetisizálja a regényírást, beszél róla” (THOMKA 1980; 765). A *Termelési-regényt* elemezve pedig Kálmán C. György tett Balázs Attila művét is jellemző megállapításokat: „[a] *Termelési-regény* amúgy is elképesztő tárháza a szöveg-szöveg kapcsolatoknak; ide értve a más szövegekre történő – egymástól jócskán eltérő típusú – utalásokon kívül azt is, amikor a szöveg részévé válik a nem-szövegszerű szöveg (a rajz, a kép, a »sorminta«, és így tovább)” (KÁLMÁN C. 2013; 462). Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy Balázs Attila *Cuniculus* című regénye neoavantgárd prózai mű – márpedig irodalmi jegyei erre utalnak –, és fenntartjuk, hogy a vele azonos évben megjelent *Termelési-regény* Esterházy Péter posztmodern alkotá-

⁶ Én magam például az 1969-es Forum-regény pályázatra beérkezett művek közül látok hasonlókat kirajzolni.

sa – mint ahogy az is –, úgy az a rendkívül izgalmas irodalomtörténeti szituáció áll elő, hogy az elsőként említett mű az utóbbinak az „egykorú előzményének” tekinthető. Paradox kifejezés, mégis mint ha a magyar irodalomtörténet posztmodern prózafordulata és a magyar vajdasági irodalom akkori műveinek magyarországi irodalomtörténetbe való beépítése ezen értelmezés által lehetne teljes és megvalósítható.

Kiadások

BALÁZS Attila (1979): *Cuniculus*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
ESTERHÁZY Péter (1979): *Termelési-regény*. Magvető, Budapest

Irodalom

A hangya stemplije – Orcsik Roland beszélgetése Balázs Attilával. Kalligram, 2009/7–8.

BÁNYAI János (1980): A nyulak angyalok. In *Híd*, 6. 766–770.

BÁNYAI János (1998): Lehetséges-e a kisebbségi irodalmak (modern, posztmodern) „teóriája”? = Uő: *Hagyománytörés*. Forum Kiadó, Újvidék.

BOJTÁR Endre – HORVÁTH Iván – SZEGEDY-MASZÁK Mihály – SZÖRÉNYI László – VERES András (1979): Szövegmagyarázó műhely: Ötfokú ének (Bojtár Endre, Horváth Iván, Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi László és Veres András kritikái). In *Mozgó Világ*, 6.

BOJTÁR Endre (1981): Az irodalom gépezete. In *Literatúra*, 3–4. 425–432.

BÓNUS Tibor (2002): *Garaczi László*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.

DÉRCZY Péter (2002): Legendák és valóságok. Balázs Attila: Ki tanyája ez a világ. In *Jelenkor*, július–augusztus, 846–850.

DERÉKY Pál (2004): A magyar neoavantgárd irodalom = *Né/ma?* Szerk. Derék–Müllner, Ráció Kiadó, Budapest.

FARAGÓ Kornélia (1979): A kísérleti nyúl anatómiája. In *Új Symposion*, 165. 19.

GYULAI Levente (2007): Változó dialóguspozíció. In *Helikon*, 12.

HERCEG János (1980): Bíráló helyett köszöntés. In *Híd*, 6, 752–755.

KÁLMÁN C. György (2013): Jegyzet a jegyzetről = „*Visszhangot ver az időben*”. *Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára*. Szerk. Bengi László – Hoványi Márton – Józán Ildikó. Kalligram, Pozsony, 460–465.

KULCSÁR SZABÓ Ernő (1996): *Esterházy Péter*. Kalligram, Pozsony.

LÁBADI Zsombor (2008): *A lebegés iróniája: Sziveri-szinopszis*. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék.

MÁK Ferenc (1979): ...keresek bizonyosabbat, mint a kocka... In *Új Symposion*, 165. 24.

- MOLNÁR Miklós (1979): Irónia, középpont nélkül. *Életünk*, 11. 986.
- SCHMIDT, Sigfried (1979): A kísérlet szerepéről a művészetben. In *Új Symposion*, 165. 37.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1993): A regény, amint újraolvassa önmagát. In *Holmi*, 7. 1021.
- SZILÁGYI Márton (1995): *Kritikai berek*. Balassi, Budapest.
- SZILÁGYI Zsófia (2007): Lávaömlés vagy hídláb? A személyesség az elmúlt huszonöt év magyar prózájában. In *Alföld*, 1. 57–76.
- TAKÁTS József (2009): Esterházy, kezdetben (Palkó Gábor, Esterházy-kontextusok. Közelítések Esterházy Péter prózájához). In *Jelenkor*, 1. 98–105.
- THOMKA Beáta (1979): Létélmény és regényforma. In *Új Symposion*, 176. 484.
- THOMKA Beáta (1980): Nyúl-stratégia. In *Híd*, 6. 763–766.
- VARGA Zoltán (1980): „Szövegek” – regény helyett. In *Híd*, 6. 755–760.
- VÉGEL László (1979): Ne hagyd magad, avantgarde! In *Új Symposion*, 166–167. 58.

Álom vagy valóság?

Bordás Győző fordítása

Neusatzer úr irodájában mindennapi teendőit végezte, amikor megcsörrent a telefonja. Nocsak, hűmmögött, látva, Szerbiából jön a hívás. Mi történhetett? Lenyomva a hívó gombot, beleszólt: Hal-ló! Ismerőse hangját vélte fölfedezni, aki közölte vele, hogy a Szir-mai Károly irodalmi díj bírálóbizottsága elnökeként értesíti: könyve, a *Mint Celan szeretői*, e rangos elismerésben részesült.

Neusatzer úr zavarba jött.

Megörvendeztette a hír, különösen azért, mert esze ágába sem jutott, valamikor is ebben a díjban részesülhet, hogy odaállhat azon írók sorába, akiket már az általános iskolában is olvasott.

Két-három nap után még idegesebb lett. Több okból kifolyólag is.

Először, mert Neusatzer úr nem szeret utazni. Ahhoz viszont, hogy átvegye a díjat, nyilván utaznia kell, még hozzá repülővel, s több szabadnapja nincs idén.

Másodszor, ilyenkor a díjazottnak illik köszönőbeszédet mondania, tehát valami más formában kellene elmondania újabb metaforák segítségével azt, amiről novelláiban írt. Közvetetten finoman, vagy a sorok között. Azt várják majd el, saját poétikáját fejtsse ki, s vessen össze a díj névadójának az írásművészetével.

Harmadszor, Neusatzer úr nem szereti a házi feladatokat. Azon írók közé tartozik, akik nem gyakorlatiasak, nehezen találják meg a hangjukat a nem kimondottan irodalmi diskurzusban, egyszóval távol áll tőle az esszéisztikus-zsurnaliszta nyelv. Meggyőződése, hogy a költészet és a próza nyelvén kívül bizonytalanul imbolyog, s akkor talán joga van arra, hogy a számára érthetetlen nyelven semmit se mondjon.

Negyedszer, Neusatzer úr hosszadalmasan beszélhetne írásművészetéről, de legszívesebben csak azt mondaná: legfontosabb mindig a maximumot adni. Írni csakis őszintén, köntörfalazás nélkül érdemes.

Mindezért Neusatzer úr eldöntötte, a stresszes helyzetek elkerülése végett, a díjátadáskor fölolvass kötetéből egy novellát, mert minden másba beletörne a bicskája.

De Neusatzer úr megfélekedett egy apróságról. Az rendben, hogy elvei ellen nem kíván cselekedni, mert az lelkiismereti gondokkal járna, de maga a művészet is az ellentmondásokból táplálkozik. S akkor mit kezdeni ezzel?

Lesz, ahogy lesz, de Neusatzer úr már második napja nem alszik nyugodtan; hogyan jut el Temerinbe, ahol majd át kell vennie a díjat, de mi történhet, ha nem lesz nála a könyve. Netán a repülőtéren, vagy éppen a taxiban, az autóbuszon felejtí. S ekkor semmi sem jut majd eszébe. Hideg verejték önti el. Az előkészületek pedig folynak, már a tévések is bontogatják kábeleiket, a közönség csakhogy nem érkezik.

Neusatzer úr megérkezik, s az épület előtt ott látja az integető zsűritagokat, s reméli, nekik van könyvéből. Üdvözli Petrinović urat, az elnököt, aki ugyancsak jelzi, neki sincs könyve, otthon hagyta.

Đerić zsűritag közli az ideges Neusatzerrel, nála van kéziratban a díjazott kötet lengyel fordítása, tehát lehetséges volna annak visszafordítása...

Mesénk hőse viszont nem ismeri azt a nyelvet, amelyre műve fordítódott, s így további bizonytalanságban él. Bordás úr nyugtatja, s azt ajánlja, emlékezzen csak vissza, hol hagyta a könyvét, mert nem hiszi, hogy elveszítette volna, nyilván édesanyja lakásán maradt. *Relax, relax, relax*, idézi Domonkost, de itt mi mindannyian még tudatunk alatt is Domonkost idézzük. Babić kiadóvezető asszony végül is talál egy példányt a könyvből, amelyet Neusatzer úr immár megnyugodva lapoz föl, de abban csak üres lapokat talál. Akkor arra gondol: egyetlen megoldás elugrani a Szerb Matica Könyvtárába, mert ott aztán lennie kell könyve egy példányának. Neusatzer úr záróra előtt érkezik, még van ideje kitölteni egy kölcsönzést igazoló bizonylatot, de kiderül, sok-sok ilyen reverszt kell aláírnia. Aleksić és Stanić urak nyugtatják, mindez csak formalitás, és előkerül a keresett könyv. De az ünnepi pillanat közeleg, ha már el nem múlt, és Neusatzer úr álmából ébredve látja a könyvet, amelyet Firenzéből hoz magával, ott hever hátizsákja mellett az ágyon.

Ekkor Neusatzer úr ismét álomba merül, s álma éppen ott folytatódik, ahol az imént abbamaradt. Temerinben van, abban a képtárban, ahol majd a díjátadás történik, de üres a terem. Nyilván elkéstem, de a kötelesség kötelesség, és Neusatzer úr kimegy a pódiumra, hogy fölolvasson egy novellát a díjazott kötetből.

Neusatzer úrnak lámpaláza van, ami az ő korában már kínos. Kinyitja a könyvet, lapozgat. Gondolkozik, vajon melyik szöveget olvassa. Azt, amelyik a legjobb? Ez egy örök kérdés!

A reflektorok fénye nem csak zavarja, szinte perzseli. Fölemeli a fejét, mintha segítséget várna a publikumtól. De látnia kell, a terem üres. Nincs közönség. Rendben, mondja magának, olvasnom kell, ha nem a közönség, akkor az irodalom miatt. És így maradt Neusatzer úr egyedül a porondon az épületben, és önmagának olvasta saját sorait.

Vargas úr

Petar Matovičnak

Azokban az években a második feleségemmel Budán éltem, a Duna közelében, a harmadik emeleten egy épületben, amelynek márványbelsője azokra az időkre emlékeztetett, melyeket csak a könyvekből ismertem.

A lakás ablakai forgalmas sugárútra néztek, és reggelente gyakran ébresztett a mind a négy sávban lassan haladó autók és kamionok kipufogógáza. A mozdulatlan járművek között egyedül a sárga villamosok haladtak nagy zajjal és dübörgéssel, ütemes pontossággal a Margit híd felé, majd azon át bevonultak a fénylő Pestre, vagy éppen a Moszkva térre hágtak fel, amely csupán néhány állomásra volt tőlünk. A feleségem azt állította, hogy képzelődök, s hogy a szmog nem is jött be a hálószobába.

Általában ekkor keltem fel, hogy megfőzzem a kávékat a konyhában, a lakás másik végében, ahol az ablak egy tágas kertre nézett. Ott nem hallatszott semmi a reggeli nyüzsgésből, és a dízelmotorok kipufogógáza sem irritálta orrnyálkahártyánk. Azt hiszem, akkor próbáltam meg ismét leszokni a dohányzásról. A kávé és a nyugalom azonban túl nagy kísértés volt. Nem voltam kész arra, hogy másként kezdjem a napom, habár ezt nem akartam bevallani. Néha elrontotta a nap indítását a lelkiismeret-furdalás, amiért szinte mindennap megszegem az önmagamnak adott ígéretet, hogy leszokok a dohányzásról. Vívódtam, de nem volt rá kilátás, hogy egyhamar legőzzem önmagam.

Az egyedüli dolog, amiért rögtön megszerettem ezt a több mint száz négyzetméteres lakást, a franciaablak volt a nappaliban, mely az

utcára nézett és a szomszédos épületekre, amelyek méltóságteljesek voltak, de egyben vészjósló hatást is keltettek. A lakás *szexi*, mondta a második feleségem az ügynöknek, aki megmutatta nekünk a lakást. *Nekem is tetszik*, mondtam. *Megvesszük*.

Szerettem a kanapén heverészni, attól függetlenül, hogy egyedül voltam-e a lakásban, vagy a feleségem is ott volt, és figyelni a szemközti épületeket, a szürkéket és a valamivel világosabb szürkéket, meg egy furcsa sötétzöld épületet. Valószínűleg az első világháború előtt épültek, amikor még úgy tűnt, hogy a Monarchia örökös lesz. Mondom, szerettem azon a világosbarna, elnyűtt, hetvenes évek elején készült kanapén feküdni, és figyelni a széles égboltot a tetők fölött. A mindig változó égi tájkép nézegetése és élvezése közben nemegyszer megfordult a fejemben, hogy egy ilyen széles ablak előtt fekvé könnyen meghalhatnék, tiszta lelkiismerettel, nyugalomban. Habár megpróbáltam másra gondolni, ez a gondolat mindig visszatért, mint egy unalmas piaci légy. Ezért nem fáj, hogy már a következő őszön egy új lakás ablakából figyeltem a Duna partját, és örvendeztem az életnek. Legyeknek már nyoma sem volt.

A franciaablakunk melletti ablak egy kisebb, talán csupán másfél szobás lakáshoz tartozott, amelyben egy idősebb férfi élt, akinek a korát nem tudtam megállapítani. Ma sem értem, miért gondoltam róla, hogy nagyon idős. Kopaszodó, vizenyős kék szemű alak volt, az arcán egyetlen ránc sem. Habár kövérkés volt és elég alacsony, többször láttam fürgén felkapaszkodni a lépcsőkön, és közben nem kapkodott levegő után. A megjelenésében volt valami finomság. Nem tudom, talán azért volt ilyen benyomásom, mert mindig fehérben járt. Csupán télen viselt a fehér zakó fölött egy kopott, vastag, sötét bundát. Még nyáron is fehér kesztyűt viselt. A fehér kesztyűje volt az első, amit észrevettem, amikor megismertem. Egy reggel kitértam a nappali ablakát – feltételezem, hogy vasárnap lehetett, mert csak olyankor tettem ezt, hiszen akkor gyér volt a forgalom. A szélnek sikerült a folyó illatát odahoznia. Kitekintettem az utcára, a szemem sarkából egy mozdulatra lettem figyelmes, odafordultam. A fehér kesztyűs kéz rátámaszkodott az ablakpárkányra. Köhintettem és kissé előrehajoltam. A szomszédom az ablak mögött állt fehér öltönyben és mosolygott rám. *Jó napot kívánok, én... vagyok*, mutatkozott be neki, amire ő csak bólintott, és azt mondta: *Tudom, kedves fiatalember. Én mindent tudok. Ezen nem kell csodálkoznia. Engedje meg, hogy én is bemutatkozzam. Vargas Tibor a nevem.* Ezután elfordította

rólam a tekintetét, és az utca felé nézett, amely egyszeriben nyugodt és üres volt.

Abból az egy-két évből, amit a tágas és napfényes, de mégis valami okból sötét lakásban töltöttem, két, a mai napig is kellemetlen momentumra emlékszem. Időnként, különböző napszakokban, a lakásunk pár pillanat alatt pirított hagyma szagával telt meg. A második feleségem ilyenkor nem mondogatta, hogy képzelődök. Sietve kinyitogatta az ablakokat, és rohant a fürdőszobába hányni. Én jobban jártam, nem volt hányingerem. Érthetetlen volt számomra, hogyan jutott be a lakásunkba a szag, ha nem létezett közös szellőztetőrendszer. Az épület folyosóján nem érződött, az alattunk és fölöttünk lakó szomszédok pedig abban az időpontban nem főztek, és ezt onnan tudom, mert ellenőriztem, elmentem, és személyesen meggyőződtem róla. Azt állították, hogy az ő lakásukban nincs hagymaszag. Egyedül Vargas úr volt házon kívül akkor, párszor kopogtattam, becsöngettem hozzá, de nem volt otthon. A második feleségem azt állította, hogy ez Vargas szomszéd műve. Valamiféle bosszú vagy a türelmetlenség jele, mivelhogy a feleségem kínai volt. A mi ruhánk egyébként egyszer sem bűzlött sem dinsztelt, sem odaégetett hagymára.

Emlékszem arra is, hogy esténként Vargas lakásából olyan zaj hallatszott, mintha valaki egyfolytában ide-oda sétálgatna sántikálva, elnehezült, patás lábát húzva maga után. Amikor először hallottam ezt a hangot, nem tudtam, mi lehet. Olyannak tűnt, mintha valaki kilométereket járkálna a szobákban egészen virradatig, és minden alkalommal, amikor megkérdeztem a feleségemtől, ha éppen a nappali szobában volt: *Hallod?*, ő megrázta a fejét, és valóban nem hallatszott többé semmi, bármilyen sokáig hallgatóztunk is. Miután többször is megisméltődött, hogy a feleségem nem hallotta a szomszéd lakásból kiszüremelő súlyos és furcsa léptek zaját, egyszer az éjszaka közepén felébresztettem, hogy jöjjön át a nappaliba, és győződjön meg arról, hogy nem képzelődöm, de ahogy álmosan ott állt a szoba közepén, világossá vált előttem, hogy most is megisméltődik az a csönd, és hogy a feleségem másnap félig viccelődve, félig komolyan megkérdezi majd tőlem, hogy az irodámban is hallom-e ezeket a hangokat, vagy csak a lakásunkban.

Majd negyven év telt el azóta, hogy a Margit körúton laktam, és soha többé olyan átható hagymaszagot nem éreztem, és a nehéz lépteket sem hallottam, amelyek felém is közelíthettek volna. És mindez nem csak azért jutott eszembe, mert ma reggel Pestre érkeztem.

A reptérről az ismerőseimhez indultam, a Roczkov családhoz, és miután a Blaha Lujza téren leszálltam a metróról, nem gyalog mentem a Mária utcáig, hanem a hatos villamossal a Moszkva tér felé. Megkívántam, hogy előbb körbeutazzam a várost, átkeljek a Duna túlsó partjára. Ahogy az egykori sugárutamon haladtam, nagy csodálkozásomra a valamikori épületemben, ahol a második feleségemmel laktam, a földszinten megpillantottam egy csupa üveg kávéházat. Az egyedüli vendég egy kövérkés úr volt, fehér öltönyben. Vargas úr ugyanúgy nézett ki, mint amikor megismertem, és eszembe sem jutott, hogy kiszámolhatnám, hány éves, biztos voltam benne, hogy már rég a másvilágon kellene lennie. Láttam, hogy figyelni az előttte elsikló villamost, míg kávéscsészéjét fehér kesztyűs jobb kezével vékony ajkához emeli. Váratlanul felemelte bal kezét, és intett valakinek köszönésképpen, vagy esetleg magához intve az illetőt. Még mindig nem tudom, hogy én voltam-e az, akit a villamoson meglátott.

Laura Barna

Vörösmetszés

(Regényrészlet)

Ötöt ütött az óra

Kibirhatatlanul csikorog Obren tolószéke. Megint Dano tologatja örülten a fehér folyosón keresztül. Úgy tűnik, hogy minden szanatórium folyosója fehér. Minden fehér dolog telítve van halállal? Vagyis: mire asszociálok a fehér szó hallatán? Ürességre? Semmire! Vajon miért festette az orosz Kazimir Malevics fekete alapra a feketét (lehetne akár fehér alapon fehér is)? Hóbortosságból, olyan skizofrén hajlamok hatására, amelyek a végleteket akarják érintkeztetni. Radikalizmusból? Dacból vagy unalomból? Egy új valóságot próbált megalkotni? Stb. Szerintem hasonló patetikus kérdések jártak Bruno Schulz fejében is, amíg írta a *Szanatórium a homokórához*-t, noha rá egyáltalán nem mondható, hogy szálnalmas volt. Viszont, még ha a regény végéig egyszer sem tett föl hasonló kérdéseket, és egyáltalán nem említette meg a fehér színt sem, a bizarr kérdések és a fehér szín is Damoklész kardjaként lebegtek az olvasó feje felett. Öt óra negyven perc. Valaki belépett. Marta az ajtóhoz futott; megszédült az ajtófélfánál, miközben tenyerével belekapaszkodott. Senki sem volt ott. Tisztán hallotta a fémzsanérok csikorgását. Obren tolószéke csikorogott. Ha az a barom szépen tolná, vagy legalább a szerkezetet használná és nem pedig az izmait! Pedig tegnap megmutatta neki: az indítógombot és a fékkart jobb felől, a gyorsaságot szabályzó gombokat és a központi féket balról. Egyszerű az egész!, mondta neki vállát megvonva, de a fiú rá se nézett. Pár lépéssel előtte szaladgált, vihorászva, kezeit lóbálva és nyakát meghajlítva. Egyértelmű volt, hogy nem állt szándékában hallgatni rá. Hallani hallja, de meghallgatni – semmiféleképp. De Marta nem adta fel, noha tisztában volt vele,

Bognár Dorottya fordítása

hogy túl sok információval szolgált, amelyek úgy pattantak le róla, mint a gumilabda a falról. Ezután megállt, komor arccal ránézett, durván ellökte magától, megmarkolta a tolészéket, amelyben Obren ült vidáman, majd keresztülsuhantak a folyosón, amely egy kivilágított alagútra emlékeztetett. Hiába, szereti a csikorgást, a kakofónia látszólagos szabadságot nyújt számára, suttogta utána, mint valami hátszél. Marta leült a földre. A folyosó üres volt, ablakok nélküli, és annyira szűk, hogy éppen csak ki tudták kerülni egymást az embe-
rek, minden ragyogott az erős neonfényben.

„Hoztam egy olyan olajat, ami mindenre jó, higgyen nekem, soha többé nem fogja zavarni semmiféle nyikorgás”, kezdte a fiú viccelődve. „De kéééérem, neeeeem kell, niiiiincs rá szüükséééééem, ha nincs ellenére, én inkább íííígy hagynááám”, válaszolt, kacéran elnyújtva szavait. Ez a borzongás olyan volt számára, mint valami szerelmi előjáték, amelyet az ajtó nyikorgása idézett elő, és lavinaként suhant végig a gerince mentén. A férfi mindennap betért hozzá, pontosan ötkor. Az is megtörtént, hogy az ajtó egész nap csak egyszer csikordult meg, amikor a kirakat fölötti óra ötöt ütött. Többször nem is hallotta. Egyébként sem figyelt rá, elszórakozott magával és vele, mintha egyedül lennének a világon, és véletlenül néha-néha a másik területére keverednének. Ritkán jött be bárki is az orosz kiadók matematikai könyveivel teli alagsorba. Még neve sem volt. Egyszerűen csak OROSZ KÖNYVKERESKEDEŚ-nek nevezték. A kirakat belső oldalára Marta egy sárgásszürke kartonlapot ragasztott, és fluoreszkáló filctollal ráírta: *Az orosz könyvkereskedés mindennap nyitva tart; vasárnap és ünnepnapokon is.* „Ha mindennap nyitva tartanak, akkor magától értetődő, hogy vasárnap is és ünnepnapokon is”, folytatta finom humorral a Matematikus. „Magától értetődő, de csak olyanoknak, mint maga, akik analitikusan kezelik a mondandómat. Ne is haragudjon, de nem Önökhöz fordultam. A matematikusok kevés szóval is beérik. Például Ön is... egy-két szó, még annyi sem kell, elég egy pillantás, vagy egy kis gesztus.” „Gondolom, csak effélék térnek be ide a maga alagsorába”, látszólag érdeklődött, de inkább igyekezett valamiféle párbeszédet fenntartani, attól félve, nehogy Marta abbahagyja, és újból könyveibe temetkezzen. De váratlanul folytatta: „Téved. Azok is betérnek, akik az eső elöl kívánnak elbújni, és útba esünk nekik, de azok is, akik melegedni vagy hűsölni szeretnének a nedves falak közt, de a nedvesség kétszínű szörnyeteg: szükség vagy érzés szerint fűt és hűt, de mindkét arca kibírhatatlan! Olyanok is be-

térnek, akik hiúságukat táplálják érthetetlen és váratlan cselekedetekkel. Vagy akik éppen azt szeretnék kihangsúlyozni magukban, ami nincs, és meggyőződésük, hogy a matematika teszi őket még különlegesebbé. Párok is jönnek, akik egymásnak igyekeznek rámutatni a dolog fontosságára, komolyságára, mert ki tudja, miért, a matematikát halálkomoly tudománynak tekintik. Természetesen, Ön tudja, hogy ez egy hatalmas tévedés, pontosabban – egy közönséges hülyeség!” „Igen. Én magam a komolytalanság, pardon, a hülyeség megtestesítője lennék”, hirtelen elkomolyodott. „Közel sem teszlek eleget az elvárásoknak, amelyeket, mondjuk, egy könyvkereskedés támasztana. Maga is észrevette, hogy a könyvkereskedést könyvtárként használom. Sajnálom, lehet, hogy ez néha zavarja is, de maga mégis támogat ebben, eddig még nem figyelmeztetett. Megtehetette volna, hogy hűvösen annyit mond: Segíthetek, uram?, és ezzel mindent elmondott volna. De tegnap ott hagytam az utolsó polcon a *Рассказы о математиках*-t, az első sor mögé tettem, féltékenyen elrejtettem, de maga látta, hogy mit csinálok. Még ki is hangsúlyozta, hogy a könyv üzenetet hordoz magában, és ezzel kíváncsivá tett, gondolkodtam is róla még sokáig. Erről is meg a könyvekhez való viszonyáról. A beavatottak csodálatos gyengédségével érinti meg őket. Sokszor látom, hogy ezt teszi, találmra kivesz egy könyvet, csak hogy megérinthesse. Élvezi, sőt még le is nyalogatja az ujjáról – hát mi mást, mint a más emberek érintéseit. Azt hiszi, nem tudom, mit csinál? Mások sorsának nyomával táplálkozik, hogy igazolhassa a sajátját, amelyet oly makacsul nem tud elfogadni. És szereti ezt a valószínűságtól való bujdosást. Ma egy újabb Adományozót fogok keresni, nyugodtabban mint az előző napokban – napról napra lazább vagyok magával. Szinte a második otthonommá vált ez a hely, ebben a pillanatban, amíg itt állok maga előtt, egészen más ember vagyok. Gyűrünk tovább, szóval, maga szívélyesen átengedi nekem a kis fotelben a helyet, amely egyébként már rég elkopott, mivel annyi ülepet látott már vendégül; ezt is mondta egyszer. Figyelek magára, minden szavát megjegyeztem. Tehát: nekem adományoznak, én nem adományozok, egyszerűen csak elfogadok és használok. Még magának sem adok, pedig sokszor szeretnék. Önzően fogok távozni, természetesen kedvesen megköszönök mindent, és holnap ugyanekkor jövök. Öt órákor.” „És mi rossz van abban?” „Nem rossz, inkább nem illő az alkalomhoz, vagy még inkább váratlan.” „Váratlan az, hogy bejön a könyvkereskedésbe, és nem vesz könyvet? Váratlan, mint az, amikor

bemegy az önkiszolgálóba és rögtön kijön úgy, hogy nem vesz semmit. A boltba azért tért be, hogy vegyen valamit, de nem feltétlenül. Mindez idő kérdése: vajon eltöltötte vagy elherdálta? A kettő között nagy különbség van. A könyvesboltban nem feltétlenül van szükség előre megfontolt szándéokra. Nem vagyok holmi kétes Adományozók elárúsítója! Vagy lehet, hogy az vagyok maga számára? Mit lát bennük, árulja el!” „Nem, egyáltalán nem... nem tudom... elnézést... Ahogy öregszem, egyre szétszórtabb vagyok. Adományozóknak nevezte őket? Maga is? Érdekes, egyre gondolunk, és egyformán definiáljuk őket! Tudja, hogy így hívom őket?” „Ön nagyon szűkszavú, szinte minden hangot harapófogóval kell kiszednem magából, utána pedig rekonstruálok a mondanivalóját, ahogy tudom; valószínűleg hibázok is. De láss csodát, ma igazán bőbeszédű, biztos van valami jó oka rá. Sosem említettem magának, de gyanítom, hogy tudta: annak a könyvnek a megvásárlásához az a lány ragaszkodott, aki vagy rögtön Ön után, vagy öt óra előtt egy kicsivel jött mindig a könyvkereskedésbe; úgy tűnik, mégiscsak neki lett szánva.” „Igen, tudom, hogy követ, az épüлетem bejáratától nyomoz utánam, mint Sherlock Holmes női mása. Már a kezdetektől fogva föltettem magamnak a kérdést: hogyan tudtam bárkinek is szemet szúrni, de aztán rájöttem, hogy nem én kellek neki, hanem az, amit továbbítanom kell, és megszabadulok attól a feszültségtől, amit Kosta rajzai előidéztek. Vad érzékeivel kiszimatolta a nagy titkot. Már kezdett számomra kibírhatatlan lenni. Olyan módszert kellett találnom, ami sikeres lesz, és amelyet ő játékra való fölkérésnek vesz, és nyugodtan el is fogadja azt, egészen addig, amíg akarátán kívül be nem kapcsolódik a játékba. Tudja, kiről beszélek?”, nem emelte föl a tekintetét, de egy pillanatra elhallgatott, fülelte Marta szapora lélegzését. „Igen, megtudtam mindent róla, a magánkönyvtáramban. Édesanyám megszállottja volt az impresszionisták merészségének, akik ellenálltak a megkövesedett közepszerűségnek, és a művészet sorsáért, de ugyanakkor nem a művészekért aggódóknak. Minden kísérletet támogatott a művészet terén, legfőképp a zenében.” „Te jó ég, a filctolla fluoreszkáló színe irritál. Leülhetek? Egy kissé szédülök.” Hirtelen félbeszakította, leült a foteljébe. „Csak tessék!” Danó köszönetképp legyintett egyet. Teljes erőből nekicsapódott a tolókoscinak, amelyben a szemlátomást jókedvű Obren ült, majd örülten a folyosó végébe rohant. Egy szempillantás alatt a végénél termett, a kijáratú ajtó rácsainál, ahol a feldühödött tömeg várta: lábukkal dörömböltek a padlón. Egyesek tehe-

tetlenségből vagy tudatlanságból a térdüket csapkodták, közben hangosan sívítottak, és állati hangon bömböltek. Ekkor ismét a folyosó másik végébe rohant, ahol a személyzet és az ügyeletes orvosok szobái voltak. Nem volt senki. A folyosó zengett a nyikorgástól és az artikulálatlan hangoktól. Vizesen, kipirult arccal lépett be, magával sodorva az újévi illatokkal, színekkel és hangokkal teli jéghideg levegőt. A kabátját felakasztotta a virágtartóra, így a vízcseppek egyenesen a könyvekkel teli asztal sarkára csordogáltak. „Az ég szerelmére, a kabátja! Kérem, hát tiszta víz, mindjárt szétterítjük a radiátorra, amíg maga nézelődik, addig kicsit megszárad.” „Ne törődjön vele, hagyja csak! Nincs értelme a vizes kabátról gondoskodni, csak elvonja a figyelmünket. *A vizes az vizes.* Nem engedhetjük meg, hogy elvonja a maga figyelmét, de az enyémet sem, még az illető hölgyét sem. Nem látom őt, beködösödött a szemüvegem, nem vettem észre, hogy követett volna, de föltételezem, hogy már itt van, sokszor már előttem megérkezik”, hunyorogva végigtekintett a könyvkereskedésen; úgy állt ott félrebillentett fejjel, mint egy szétesett báb. „A kabát szivacs-ként szívná magába a gondolatainkat, és hamarosan mindhármunk gondolataival lennének tele a zsebei, a hajtókája, a bélése, de még a szegélyei is. Én pedig egyszerűen csak elveszem, úgy, ahogyan oda tettem. Vizesen. Semmi sem fog megváltozni, mi pedig teljes odafigyeléssel vizsgálhatjuk meg az Adományozók kupacát az asztalon és a polcokon.” Különböző fortélyokkal próbálta feloldani a feszültséget, ami egyre nyilvánvalóbb volt, és úgy tűnt, hogy ez sikerült is neki, Marta hirtelen felderült, és vidáman összecsapta tenyerét. „Ma reggel érkeztek újak Moszkvából és Kijevből. Van, amit még ki se bontottam, elnézést, ha gondolja, együtt is kioldozhatjuk... Tudja, még érződik az ólom.” „Milyen érdekes, hogy ilyen jól megkülönbözteti a ritka illatokat. Magán is érződik az eufória illata.” Marta elvörösödött, csak intett a fejével, és egy nyitott könyvvel legyezni kezdte kipirult arcát, mint valami legyezővel. „A könyveknek illata van. Új. Régi. Háborús. Háború utáni. Háború előtti. Az előző tulajdonosok, sőt, még az olvasók illatát lehet érezni, vagy akár azokét, akik nem olvassák a könyveket, hanem valamilyen szeszélyből csak gyűjtik őket. Így lehetséges, hogy egy könyv többféleképp is illatozhat. Mindegyiket megismerem és meg tudom különböztetni, sőt a származását is kiderítem.” Marta egészen a kirakat mellé húzódott, és undorodó grimasszal figyelte, amint egy kövér esőcsepp utat tör magának az ablakon keletkezett jeges kérgen. A háta mögött lassan pergő lapok

hangjára lett figyelmes, majd az ólom illatát érezte meg, amely elnyomta az egyébként erős parfümjének illatát. Egy egész csoport gyűlt össze Obren körül. Ernyedt karjukkal törölgették orrukat, szimatolták és összenyálazták egymást, mint a veszett kutya, ok nélkül enyelegtek és vihorásztak. Csak egymásra néztek, és máris nevetésbe törtek ki, összekulcsolva kezüket a hasuk előtt, lábaikkal dörömbölve a padlón. Hirtelen egyszerre ordítani kezdtek: Ooob-reeeen be-huuu-gyoo-zott! Ooob-reeeen be-huuu-gyoo-zott! Obren sírt. Hal-kan, mintha zokogna. Figyelte, ahogyan a vizeletcsík csordogál, ahogy a lehulló könnycseppekkel együtt utat tör magának a bőr felszínén, és összegyűlik a hatalmas szandálban. Marta hozzálépett, megcsókolta meztelen vállát, fölemelte Obren ingjét, majd lassan a szobába tolta. Obren erőlködve próbálta áthelyezni a lábát, talpa csúszkált, és a kocsi lábtartójának széléhez tapadt. Nehezen lélegzett, lihegett, mintha valami lidérccel küzdene. Ezt Marta is észrevette, és sajnálkozóan rámosolygott: „Ne törődj vele, Obren, így is, úgy is vizes, hát istenem, nehéz megkülönböztetni a *vizeset a vizesetől*.” Obren ügyetlenül hátrahajtotta a fejét, és ebben a természetellenes testhelyzetben mintha újból sikerült volna átvenni az irányítást a légzése felett. Próbálta az állával megérinteni azt a helyet, ahol Marta megcsókolta, mert a melegség által pontosan behatárolható volt, nyelvvel nyaldosta, mint a kutya a nyílt sebet. Arcán a hitetlenség és a félelem keveréke futott keresztül, és a testen kívülségnek ezt az érzését, a pánikot és a megnyugvást Marta minden alkalommal felismerte, és ez akkor erősödött, amikor eltávolodott Obrentől, még ha rövid időre is. Tudta, hogy a tudatába belevésődött a veszteségtől és az elhagyatottságtól való félelem. Fogyatékos gyerekként ott hagyták a szanatórium területéhez tartozó erdőben. Üzenet nélkül, név nélkül, bármilyen származására utaló jel nélkül, ruha nélkül, egy rongyos pelenkába csavarva, rühesen, koszosan, halálra éheztetve. Nem merete még egyszer megcsókolni, szerette volna, hogy az előbbi gyengédségre úgy emlékezzen, mint azoknak az átvett hallucinációknak az egyikére, amelyek állandóan gyötörték és mentálisan kimerítették. És amelyekbe, az ő jóváhagyásával, Marta úgy járt be, mint a saját területére. Obren szemét forgatta, mérgesen előretolta állát az ajtó felé, ajkát erősen megfeszítve vicsorgott. Jelzett Martának. Az ajtó tárva-nyitva maradt, amit Marta sosem engedélyezett. Sőt, a szanatórium bejáratánál fluoreszkáló filctollal is kiírta a figyelemfelkeltő üzenetet: **Kérjük, okvetlenül csukják be az ajtót!** Irtózott a huzattól, és ez az irtó-

zat pánikszerű félelemként nyilvánult meg, annyira feltűnően, sőt hangosan, hogy a védenicei féltek a reakciótól. Nézték a nagy betűket, amelyek egyenként erős villanás kíséretében váltak le és fenyegetően üldözték őket, a lélegzetük is elállt tőle, és hacsak rövid időre is, de meghajoltak előttük. Obrennak mindent megbocsátott, még a szófogadatlanságot is. Marta az ajtóhoz hátrált, gyengéden becsukta a fenekével, közben nem vette le a tekintetét róla, mert tisztában volt vele, hogy a tekintetével felügyelet alatt tartja. Obren lassan visszatért az eredeti helyzetébe, görcsösen ökölbe szorította kezét, és szégyenlősen a térde alá dugta őket. Éles tekintetét hirtelen ráemelte, mintha értene őt. Előhúzta bal kezét. Kinyitotta az öklét. A tenyerén gyűrést pitypang sárgállott. „Obren, mondd el szépen, bármilyen jellel: hol szerezted a pitypangot? Kinek szántad?” Obren hunyorgott, a nyakán megremegett az ütőere, görcsösen összeszorította állkapcsát, száját félrehúzta, egész jobbra csücsörítette ajkait, azután egész furcsán hátrahajlította tenyerét, megfeszítette a másik kezével, majd hirtelen elengedte. Ujjai Marta combján csattantak, s a nedves ruhaszöveten kígyózó nyomokat hagytak. „Obren!”, nevetett föl szívből, teli együttérzéssel. Obren hirtelen állati üvöltésbe kezdett. Nyála végigfolyt az állán, egész végig a zilált mellkasáig. Martát a sírás kerülgette. „Egy tavaszi napon egy rügyező magnóliaágat hozott”, egészen az orrcimpájáig emelte a pitypangot, és kábultan szívta magába az illatát, noha tudta, hogy a pitypang virága nem illatos. Orra sárga lett a virágportól. „A zakója alatt rejtegette. Mindig ugyanabban a zakóban láttam. Ugyanabban a széles karimájú kalapban, valószínűleg az egész város megismerte a zakójáról és a kalapjáról, télen pedig a fekete kabátjáról. Egy feltűnő, kecskebőrbe kötött régi könyvre hasonlított, akár a könyvesboltunk, amelyre a múltó idő pecsétjét én magam nyomtam rá, mert szerettem volna legalább ily módon hozzáférközni, és a történeteket úgy rakosgattam össze, mint a kikeményített fehér asztalterítőket... Csak akkor mutatta meg a virágot, amikor az idősebb férfi, akinek a pipája nem volt meggyújtva, kiment, és a hóna alatt magával vitte az *Интерактивные методы в теории игр и программировании VI/VII* utolsó megmaradt példányát. Szerencsétlen!, tegnap még ő rejtette a sorok mögé, de elfelejtette, hogy a matematikus elme ugyanolyan módon fedi fel a titokzatos, precíz döntéseket és meghatározásokat, és várható volt, hogy ezeket a trükköket alkalmazza minden szakmabeli, márpedig én meg voltam róla győződve, hogy az említett úr, akinek nem volt meggyújtva a pipája

– szintén matematikus. De ugyanez a megspórolt idő könnyörtelenül, kíméletlenül letepert. A történések sokkal gyorsabban szaporodtak, mint ahogy azt követni tudtam volna. A pipás úr nem a matematika miatt jött, hanem a kisasszony miatt, aki alig észrevehető és jelentéktelen volt, szinte csak árnyéka a túl gyorsan végbemenő történéseknek. Sokkal inkább sorsaink által voltunk összekötve, tekinteteink és gesztusaink által összezsomózva, semmint szavaink által, valami folyékony türelem által, amely inkább hasonlított egy félreértések miatt egymástól eltávolodó anya és lánya kapcsolatára. Alig váltottunk pár udvarias megjegyzést az időjárással kapcsolatban, inkább a helyről beszélgettünk, mert ő ragaszkodott ahhoz, hogy beszéljünk róla. Leggyakrabban az újonnan érkezett könyvekről váltottunk szót, kivéve egyszer, amikor kedvesen megismerkedtünk, megemlítve a családfeinket, és ez, gondolom, neki is és nekem is kellemetlen volt. Ha az illető úr, akinek a pipája nem volt meggyújtva, tényleg nem matematikus volt, akkor építész mérnöknek kellett lennie, ők a matematikusok kifinomultabb fajtájához tartoznak, ők az örök kívülállók. A kisasszony pedig író volt, amire egy női magazinban bukkantam rá – láttam a képét, de ha nem is láttam volna –, rögtön megsejthettem volna. Úgy viselkedett, úgy nézett ki, mint aki mindig valami után szimatol, kibickedett, jegyzetelt valamit, vagy ha azt nem ceruzával tette, akkor a szemével jegyezte föl a látottakat. Egyedül az volt egyértelmű, hogy a Matematikusom a megérzéseit geometriai alakzatokban vezette le, így megesett, hogy a *sorsot* kör formába képezte le, a *szépséget* hasáb alakba, a *jót* rombold alakzatba, amelyek mind meghatározott színűek voltak. Ugyanígy az is biztos, hogy ha ennyi fehéret érzett volna egy helyen, rögtön dühösen felkiáltott volna: HALÁL! Vagy ő, vagy Kosta Miličević: VIDO!” Obren hisztérikusan bólintott a festő neve hallatán. Vagy a fehér szín hallatán, nem volt biztos benne, ezért még egyszer kimondta hangosabban: Kosta Miličević!, amire Obren csak szomorúan mosolygott. Tovább vihorászott halkán, mintha értené, hogy miről beszélt olyan lelkesen, megállt, odasimult Marta nedves combjához. Marta a fiú arcát figyelte. Az álla remegett, mint a nyárfa. „Tudod, csak most vettem észre, hogy a szanatóriumunk ablakain levő rácsok is fehérek. Néha tényleg vakok vagyunk, még ha szemünk ép is. Obren, érted te egyáltalán, hogy miről beszélek?” Marta hirtelen felugrott, két lépéssel az ablaknál termett, vékonyka kezével megmarkolta a rácsokat, arcát a jéghideg fémhez nyomta, hozzádörzsölte a sima felülethez. Arca vörös és

torz volt, kipirosodott a fém nyomásától. Ezt Obren is észrevette, és ütemesen ütögette homlokát a megemelt térdéhez, hörgött a takonytól és a nyáltól. Marta szinte suttogva folytatta, nagyon jól ismerte ezt az állapotot, amelybe a fiú akkor került, ha fontosnak érezte magát, mintha valamit elvártak volna tőle. Marta tekintete visszafogta őt, hangja megnyugtatta, elég volt, ha csak beszélt, akár összefüggéstelen dolgokat is, szavakat sorolt, amelyek épp eszébe jutottak, és ilyenkor a hirtelen elhallgató fiút olyasvalami kerítette hatalmába, amit mámorító álomnak vagy hallucináció előtti állapotnak nevezhetünk. Marta ilyenkor tisztán látta szemében a képeket: Obren a vágyával készítette őket. „Borzongtam, amikor magamba szívtam a magnólia illatát, tisztán éreztem, amint végigfut a gerincemen. Gyötrő borzongás. A borzongás, amely, ha nem elégül ki, akkor gyötrelmévé válik. Hányinger tört rám.” Obren teste egyre jobban elernyed, elfojtottan, mechanikusan vigyorgott, mint egy fáradt kutya, aki az erejének utolsó atomjával próbálja megmutatni, hogy vannak még fogai, és támadásra kész. Néha hangosan köhintett, majd térdére köpött, és azonnal letörölte tenyerével a nyálcseppeket. Néma csend lett, ami rendszerint viharos történéseket sejtetett. Abban a pillanatban a folyosóról egy átható férfihang hangzott fel. Mint a mennydörgés. Hirtelen a dühöngő Dano vágódott be a szobába. Szúrós tekintetet vetett Martára, megragadta Obren tolokocsiját, majd örülként elszáguldott a folyosó felé. Obren örömmel sikoltott fel, hirtelen felélénkült, fény nyel telt szemei szikráztak, olyan szelíddé vált, mint egy sebzett, tehetetlen vadállat. Sikongatás keveredett a nyikorgással. „Hát Ön?! Észre se vettem, amikor bejött. Már öt óra lenne?”, hazudta, lezserül a kirakat felett függő órára pillantva, amelyet eddig folyton bámult. „Ez a magáé. Én írtam ezt a könyvet. Kétlem, hogy olyan érdekes lenne, mint a maga művei. Eléggé el van foglalva velük”, várta, hogy Marta megerősítse ezt a csípős megjegyzését, de ő csak lesütötte tekintetét, meglepődve a férfi váratlan érdeklődésén, és röviden rákérdezett: „Nekem hozta?” „*A Hetes szám misztikája*, még egy ajánlást is írtam. Magának: S. T. Az Elárusító kisasszonynak.” „Jól van, az én jelem, talán, valóban az elárusító kisasszony, de a magáé nemcsak **lehet**, hanem **biztos**, hogy a Matematikus Költő”, nevetett Marta vidáman, és ekkor jött rá, hogy mennyire ügyetlenül mondta ki a gondolatait, a két kulcsszót kiemelve, olyan ügyetlenül, hogy még ő maga sem értette, de nem volt rá esély, hogy még egyszer megismételje. „Úgy hordjuk magunkkal a hivatásainkat, mint a Sors megbízatását,

nemsokára egy célért küzdő szövetségesekké válunk. Ez az egész, igazából nagy ritkaság”, mondta, és magához ölelte a könyvet. „Egész nap le-fel rángatod ezt a szegény gyereket, te szerencsétlen Dano, hagyd már békén, az istenért, hát nem látod, hogy mindjárt belehal az izgalomba? Mit nyaggatod állandóan? Hát van neked lelked? Egyébként is, mit keresel a folyosón, hát nem büntetett meg tegnap az igazgatónő? Azonnal menj be a szobádba! Gyerünk, gyerünk, gyorsan, mindenki befelé, egy perc múlva mindenkit az ágyban akarok látni! Büntetésből egy hétig nincs kimenő!” Eeeegy... hééééé..., a folyosón zengett az elnyújtott jajveszékülés. Marta magasra emelt fejjel, peckesen, közömbösen haladt el a kövérkés, fehér köpenyes, fehér Borosana-szandált viselő nővér mellett. „Ezeket még gyártják egyáltalán?”, tette föl magának a kérdést, és késztetést érzett arra, hogy megsértsen valakit, akit cseppet sem kedvel.

A történetet a 00/2008 jelzésű füzetkében találtam. *A címe: **Vörösmetszés**. Alatta áthúzva – Az Elárusító kisasszonynak: hozzáírva és aláhúzva: A szenvedély akaratot szül, sokszor sóvárgást, és a lélek ilyen sokfélesége az ösztönök hatásával magyarázható. Nem értettem semmit ebből, és nem is tudtam összefüggésbe hozni az eddigi történésekkel. A füzetet Marta ajándékozta nekem a Mutap utcai lakásában. A vallomás piros tintával, nehezen olvashatóan íródott. A fejlécben és a bal alsó sarokban állt az Elárusító kisasszony (nagy E-vel), alatta Marta Šumak Minić, és a dátum: 2008. augusztus 30. (Nem vagyok teljesen biztos benne, hogy ez a dátum volt, mert a tinta szétfolyt egy kereszt alakú pacába, és olyasmit hozott létre, ami a már említett címre emlékeztetett). Tehát Marta volt regényem címének is a keresztszülője. És az első mondaté is*

Vörösmetszés

„Hagyományul a beavatatlan” – Hamvas Béla újraolvasása¹

*„E barbár tömeg azonnal a szentélybe akar törni és ezoterizmusra éhez-
zik, pedig még a kezét sem tudja megmosni.”*

(Hamvas Béla: Scientia Sacra)

Megrongálódott a létezés, elmerültünk a tündöklő káprázatban, az eredendő kiközökénés áldozatai vagyunk. Hamvas Béla ehhez hasonló krizeológiai megállapításai a lehető leghosszabb tartamokat fogják át. A részletek így könnyen elhalványulhatnak, s ami mindmáig történt, roppant zavaros, de valamiképpen mégis egybehangzó világcirkuszként, haláltáncként, álarcosbálként, sorskomédiaként tűnik föl. A hamvasi életműben általában még a visszafogottabb válságdiagnózis is legalább egy évszázadnyi időre, a huszadikéra vonatkozik, ám jellemzőbb a „generáljavítás” és a teljes körű „renormalizáció” szükségességének hangoztatása, amely a Kr. e. 600 környeki változásokra, netalán hat- vagy tízezer évvel ezelőttre tekint vissza, a legelső hazugságra. Aligha túlzunk, ha kijelentjük: a leginkább történelmi tárgyú fejtegetésekből is végső soron ahistorizáló és totalizáló gesztusok lesznek („mindig az utolsó pontig megyek”, „spongyával az egészlet letörölni”). Mondhatni, a kellőképpen éber gondolkodó zárójelezi a történelmet, hogy közvetlenül, merőlegesen férhesen hozzá az eddig többnyire a feledés fátylával borított léthez. Így az a benyomás alakulhat ki, hogy az alapállás, az abszolútum keresése túllép az egyes korok viszontagságain – nem csupán az eszmefuttatások tárgya, hanem annak alanya is történetietlenként jelenik meg.

¹ A szerző e mű megírásának idején a Belgrádi Egyetem Filozófiai és Társadalomelméleti Intézete 43007-es számú, Szerbia Köztársaság Oktatásügyi, Tudományos és a Technológiai Fejlődésért Felelős Minisztériuma által támogatott projektjének munkatársa, illetve a Délvidékért Alapítvány ösztöndíjasa volt.

Magától értetődő ellenstratégiaként kínálkozhat annak bemutatása, hogy Hamvas nagyon is korának gyermeke, hogy megannyi szállal kötődik a tizenkilencedik század második s a huszadik század első felének szellemi légkörének bizonyos aspektusaihoz. Ám ennek egyoldalú hangsúlyozásával szem elöl téveszteniénk Hamvas kétségtelen korszerűtlenségét, illetve azt, hogy gondolkodásának számos rétege korábbi történelmi korból származik: a reneszánszból. Először is, amit analógiás logikaként magasztal, kifogástalanul megfelel annak, amit Michel Foucault *A szavak és a dolgok*ban a reneszánsz episztéméjeként mutat be. Ebben a világlátásban nem a reprezentációk vagy az emberi végesség jellegzetességei jelentik a vezérfonalat, hanem a kozmoszt benépesítő hasonlósági formák. A csillagok állása megfelel az állati szervek állapotának, amik megfelelnek a vérmérsékleti típusoknak, amik megfelelnek a magánhangzóknak, amik... Hamvas alkímiai elemzéseinek vagy a horoszkópot méltató megjegyzéseinek ez az episztémé képezi a hátterét. Azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy amikor a zöld és a lila szín modernista kultuszát osztorozta, a reneszánsz spirituális kékjét és vitális pirosát állította velük szembe, amiként azt sem, hogy a történelmileg hozzá közel álló művészek közül talán a preraffaelitákhoz vonzódott a leginkább. Ám ezeknél is fontosabb, hogy a hamvasi életmű meghatározó tradicionalista vonulata – persze a megfelelő közvetítésekkel – mindenekelőtt a reneszánszban gyökerezik. Mintája elsősorban az a Marsilio Ficino, aki csak azután fogott bele Platón fordításába 1460 táján, hogy a Hermész Triszmegisztosznak tulajdonított *Corpus hermeticumot* átültette latinra. Ezt az esetet írja le Mircea Eliade az ősi kinyilatkoztatás keresésének első modern példájaként *A vallás „eredeteinek” kutatása* című esszéjében. Ugyanakkor míg Eliade tudósi óvatossággal kiemeli, hogy „1614-ben egy nagy műveltségű hellenista, Isaac Casaubon döntő csapást mért” a szöveg ősi eredetének tézisére, addig Hamvas „néhány ezer évvel ezelőttinek” tekinti, és egy egész művét szervezi köré *Tabula Smaragdina* címmel. S Hamvas nem csupán ezzel teszi le voksát a ficinói szemlélet mellett. Amiképpen a Bizáncból Firenzébe szállított szövegek fordítását a hagyománymentés pátosza övezte, úgy Hamvasnak a jelentős „ősi szövegeket” tartalmazó válogatásai is magukon viselik a tradíció etimológiai értelmének nyomát: az átadásét, az átruházásét, a megőrzését. Elvégre a hagyományok nem maguktól tenyésznek. A huszadik századi tradicionalizmus, s ekképpen a hamvasi is megörökölte Ficinótól és társaitól a „provinciális, azaz a

tisztán nyugati” iránti megvetést, s ezzel együtt a *philosophia perennis* megjelésének vágyát. Ahogyan a firenzeiek világlátása szerint ugyanazon ősigazság fejeződik ki a platonikus, a keresztény, a kabbalista, az egyiptomi és a zoroasztriánus tanokban, úgy a hamvasi szintézis is arra a következtetésre jut, hogy hagyományok, így, többes számban, voltaképpen nem léteznek: „a hagyomány egy”. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a hamvasi életmű egyöntetűen a reneszánszba ágyazódik. Hiszen olyan megjegyzésekre is bukkanhatunk, miszerint „az egész újkori humanitáskultúra [...] megvalósíthatatlan, sőt, megvalósíthatatlan”, vagy olyan – René Guénonra hivatkozó – megállapításokra, miszerint a regresszió azzal kezdődött, hogy „a reneszánszban a latin nyelv helyébe az univerzális tartalmak megjelölésére alkalmatlan nemzetiségi nyelvek léptek”. Szó sincs tehát arról, hogy Hamvas igenelné az általában vett reneszánszt: csupán bizonyos vetületeiből táplálkozhat, mindenekelőtt azokból, amelyekből egy alternatív modernitás lehetősége rajzolódik ki. Azé, amelynek számára a szellemi beavatottság élménye elsődleges marad.

*

A tradicionalizmust dióhéjban úgy határozhatjuk meg, mint a következő tézisek elfogadását: 1. az egyes hagyományok mindenekelőtt egyetlen Hagymányt fejeznek ki, s a vele járó örök tant; 2. ezen tan szerint „Minden Egy”. Márpedig a hagyomány végső soron monolit jellegének és a mindenség monizmusának gondolata a hamvasi életmű jelentős részében fellelhető, s nagyban felelős a „Hamvas-izsonyt” kiváltó gondolkodási merevségért és kiszámíthatóságért. Ugyanis aki ezekkel a prekonceptiókkal tekint minden valaha volt szellemi megnyilvánulásra, tendenciózusan önnön előfeltevései igazolására használja vagy pedig leértékelni kénytelen őket mint a Hagymánytól eltérő, ellenhagyományos vagy egyszerűen csak hagyománytalan szurrogátumot. Ezen keretek között valódi *trouvaille* nem lehetséges, így csak arra lehet rábukkanni, ami már eleve megtaláltatott. A hamvasi tradicionalista művek megtehetnék, hogy úgy keringjenek e tézisekhez idomulva, mint a boszorkányok a tűz körül, soha nem érintve magukat a lángokat, ám az áttetszőség és a jelentés közvetlenségének retorikai ideálja, illetve a kinyilatkoztató igény ezt nem teszi lehetővé. A kitűzött cél egyébként is visszatérni abba a korba, amikor a szellemi tanítások mindenki számára nyilvánvalóak voltak, amikor „lehetetlen volt nem egyetemesnek lenni”, s az ezoterikus és az

exoterikus különbsége még nem létezett. Hamvas ugyan másrészt utal rá, hogy a későbbiekben a Hagyományt mindenütt titokban tartották az avatatlanok előtt, s tud az „elbúvási lehetőségek” európai történetéről is, ám önnön beszédpozíciója kisiklik e kényszer alól – azzal, hogy nyílt lapokkal játszik, mondandója elerőtlenedését kockáztatja. „»Megértettem, hogy a Nagy Út nem rejtélyes.« Nincs benne semmi titok, nem nehéz, nem homályos, nem bonyolult. Mindössze ennyi: az Úton járni”, olvashatjuk a *Scientia Sacrá*ban. Hamvas titkot vet, de titkolózást nem arat. A Hagyomány hozzáférhetlensége tehát nem diskurzív jellegű kihívás, hanem a megvalósítással kapcsolatos: körülményes a megfelelő ösvényre lépni és kitartani rajta. Ugyanakkor feszültség alakulhat ki a Hagyomány realizálásának közvetlensége és annak ténye között, hogy a Hagyomány – legalábbis a Mesterektől mentes modernitásban – csak sápadtságában, közvetett módon, könyveken keresztül megragadható (ez a probléma Kerényi Károly és Szentkuthy Miklós vitájára emlékeztethet bennünket, sőt Szentkuthynak a Hamvassal szembeni kritikájában is feltűnt). Különböző megoldási lehetőségek kínálóznak: vissza lehet nyúlni azon korok könyveihez, amikor még a Hagyomány direkt módon volt hozzáférhető, vagy pedig magát az írást, az alkotást is áhítatos gyakorlatá lehet avatni. A betű így magát a Szellemet éltetheti.

Az egyetemes Hagyomány keresése a különböző partikuláris hagyományokban afféle desztillációs művelet, a lényegi és a jelentéktelen módszeres elválasztása. Vegyünk egy példát: a taoizmust. Harold D. Roth, Anne Cheng, Louis Komjathy, Livia Kohn és mások munkái nyomán tudjuk, hogy ami sok évtizeden át „taoizmusként” volt ismeretes, mindenekelőtt a napnyugati modernitás karikatúraszzerű terméke. Ez az imaginárius szemlélet a világvallások 19. századi koncepciójához (a „buddhizmus”, a „hinduizmus” és társaik fikciójához) igazította a taoizmust. Protestáns eredetű, illetve a felvilágosodás nyomán kialakított előítéleteivel összhangban kimetszette belőle a liturgikus, teológiai, mitologikus, mágikus és egyéb elemeket, s mindazt, ami nem felelt meg bölcséleti-spirituális elvárásainak. Külön figyelmet érdemel a *Tao te King*, amelyet a „Könyv vallásainak” logikájával összhangban méltattak, s amelynek modern napnyugati álfordításai egészen bizarr történetet képeznek. Talán mondanunk sem kell: amit – a melleleg áltörténelmi, s a „Könyv vallásai” prófétáinak megfeleltetett – Lao-ce műveként és a kínai kultúra leghitelesebb, leg-szerveesebb kifejeződéseként magasztaltak, voltaképpen különböző

korok munkája nyomán összeállt kompiláció. Mi több, a *Tao te King* mint végeredmény torz kivonatnak tekinthető, ugyanis egy északi kínai államban tákolták össze a szellemi javak piacához, az uralkodói udvar elvárásaihoz igazodva. „A *Tao te King* szerkesztője gondosan megtisztította a művet mindazon tradícióktól, amelyeket déli szülőföldjéről, Csuból hozott magával, s eltávolította mindazon valóságos emberek, helyek, események vagy bármi más nevét, amelyek egy adott államból való kínai értelmiségit a másik állam hagyományaira emlékeztethették volna. Más szóval, azzal, hogy megszabadította a [korábban vele járó] »kulturális csomagjától«, a szerkesztő kiterjeszthette termékének piacát” – írja Russell Kirkland. Nem kevésbé érdekes a *Csuang-ce* esete, amelyet annak ellenére igyekeztek a modern napnyugati értelmezők a középpontba helyezni, hogy a taoizmusban vajmi kevés szerepe volt. Természetesen méltánytalan volna számon kérni Hamvason azt a történeti-filológiai apparátust, amely nem állhatott a rendelkezésére. Ám eközben, például a négykötetes *Az ősök nagy csarnokát* olvasva ne feledkezzünk meg arról, hogy amit a partikuláris hagyományokból lepárolt egyetemes Hagyományként mutat be, az a tradicionalista elváráshorizont, illetve a vallástudománynak a 19. században kialakult előfeltevései nyomán fogant. Amikor például Hamvas a *Tao te Kinget* „fordítja”, akkor a kivonat kivonatolása történik, saját használatra – másodfokú hagyománytalanítás a Hagyomány konstruálása érdekében. S amit a „taoizmus” hamvasi elképzeléseként szemléltethetnénk, annak mintájára elemezhetnénk a *Szűv szűtra* vagy a *Tibeti misztériumok* bemutatását is. A desztillált hagyományok voltaképpen tükörként szolgálnak – mindez napnyugati, túlságosan is napnyugati. Martha Nussbaum az összehasonlító filozófiáról szólva „deskriptív sovinizmusnak” nevezte a másik hagyományát a saját hagyományhoz idomító értelmező attitűdjét (amely egy módja annak, hogy elhárítsuk magunktól a másik igényét), s Tomoko Masuzawa könyvének címe (*The Invention of World Religions: Or How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism*) is jól illusztrálja, hogy miről van szó. Ugyanakkor vegyük figyelembe, hogy Hamvas még ennél is tovább megy. Számára ugyanis minden, ami vallási jellegű, pusztán elfajzott származéka az eredendő szellemiségnek. Olykor úgy tűnhet, hogy az „egyetlen ősvallást” kívánja helyreállítani, ám gyakoribb, hogy minden reliigiózus megnyilvánulást torz fejleménynek tekint. Nem csupán a vallási hagyományok kivonatolását és az ennek eredményeként létrejövő kivonatok egye-

sítését végzi tehát, hanem magától a vallásosságtól is elvonatkoztat – hogy végül csupán a póre spiritualitás mesterként kánonja maradjon. Annak csapdájába esik tehát, amitől a *Scientia Sacra* egyébként irtózni látszik: „absztrakt *chimaira*” lesz belőle. Mondhatni, h/Hagyományt teremt – merő képtelenség. Ahhoz, hogy az ősit helyreállíthassa, felettébb modernnek kell lennie. Hogyan is fogalmazott Jaroslav Pelikan, aki a hagyományt dinamikus partnerséggé képzelte el? „A tradíció a holtak élő hite; a tradicionalizmus az élők holt hite. [...] A tradicionalizmus azt feltételezi, hogy semmi sincsen, amit első alkalommal kellene megtenni, azaz elegendő a homogenizált hagyomány állítólag egyértelmű testamentumát követni.” A látóhatár sosem látott mértékben kitágul, amennyiben a legkülönbözőbb szellemi termékek lesznek a figyelem tárgyává, ugyanakkor végletesen el is szegényedik azzal, hogy mindent önnön elvárásainak megfelelően kurtít meg és önnön képére farag. A hagyományt h/Hagyományként őrizni annyi, mint eltávolodni tőle.

Ahhoz, hogy valaki visszatérhessen az „ősi Hagyományhoz” és az éberség, a beavatottság révén elérhető valósághoz – látszólag paradox módon –, el kell távolodnia a hagyományoktól, illetve számos hagyományt kell ütköztetnie egy utólagos, meta-meta-meta...-reflexív szinten. Ami az elemzés tárgyát képező hagyományokban azért elfogadott, mert egyszerűen igaz és jól gyakorolható, az az egybehangzó egyetemesség mesterségesen kialakított nézőpontjából azért (is) tűnik érvényesnek, mert a Hagyomány koncepciójának megfelelő. A „Minden Egy” közvetlen, önelégült megtapasztalásához tehát sokszorosán közvetített ösvények vezetnek. Így a már kiüresedett, letűnt hagyományok alapvető tanítását is felélesztheti a posztradicionális vagy a multitradicionalitás szempontját követő gondolkodó. Végso soron pedig mi sem egyszerűbb, mint átvágni a kegyeleti közvetlenség és a többszörös, „alexandrinus” közvetítettség feszültségéből létrejött gordiuszi csomót. „Lao-ce és Saint-Martin között levő kétezer-négyszáz évnnyi távolság eltűnik. De Kant és Hegel között levő harmincévnyi távolság fennáll.” Szövevényes logika ez: a hagyomány historizálódik, és sokrétűségében mutatkozik meg, hogy végül Hagyományként ahistorizálódjék. Történelemelettivé, virtuálisan folyamatosan jelenlevővé szublimálódik – a feltárása afféle belső régészet, amely a Szellem mindenkor adott mélyrétegeibe ás. A „jelen múlt” elsajátítása ez. Az egyes hagyományok talán egyre gyarapodnak, ám ennél sokkal fontosabb a vertikális alapállás: a rajtuk túlcsonduló Hagyomány

merőleges módon bármikor hozzáférhető, hiszen sohasem halott, a vele zajló beszélgetést pedig voltaképpen saját magunkkal, szellemi lényegünkkel folytatjuk. Olyan kvázihagyományosság ez, amelynek keretében a *tradere* mint cselekvés, a *trandendum* mint átadandó s a *traditum* mint átadott azonosként jelennek meg. A hamvasi altermodern attitűd nem tulajdonít különösebb jelentőséget az áthagyományozással járó törmeléknek és a fordítási nehézségeknek. Nem azért figyel a hátramaradt hamura, hogy valamiképpen lángot csiholhasson belőle, hanem azt állítja: valójában csakis a láng létezik. Nem konzerválni, nem feléleszteni igyekszik a Hagyományt, hanem megvalósítani. Ezt természetesen csakis kerülő úton teheti meg: az egyes hagyományok tanításai kezeskednek az ősigazságról mondottak legitimitásáról, az út végén viszont már csak az elvont, naturalizált Hagyomány van működésben. Vagy más képpel szemléltetve: a hagyományok pusztán azt a létrát jelentik, amelyet alkalomadtán – felérve – eldobhatunk, az igazi létra pedig a bennünk meghúzódó szellemiség. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy Hamvasnak legitimálnia kell azon igyekezetét, hogy az elvileg mindenki számára kéznél levő Hagyományt mutatja be. Mivégre annak részletes ecsetelése, ami egyetemesen eleve hozzáférhető és megvalósítandó, nem pedig reflektálandó? Így hát bármennyire is lebecsüli az áthagyományozás melléktermékeit, szüksége van krizeológiai fejtegetésekre, amelyek a hozzáférhetőről elmagyarázzák, hogy miért nehezen hozzáférhető. Tudjuk jól, eredeti latin jelentésében a *traditor* sokszor azonos a *proditorral*, az árulóval (amiképpen az angol *tradition* is a *traitor* ikerpárja). Márpedig megannyi hamvasi elbeszélés variálja a hagyomány elárulásának témáját, a kasztos társadalom felbomlásáról szólótól a szcientifikus racionalitás feltűnését hangsúlyozóig. A Hagyomány és a hagyományok polcai mellé így kerülhetnek az ellenhagyományoké és az álhagyományoké. Ez pedig szüntelen ítélkezést, szelekciót, osztályozást tesz lehetővé és szükségessé a polcok kiváltságos szemlélője számára. Nem is holmi madártávlatról, hanem fényévnnyi távolságról van szó: 1. amit maguk a „hagyományos szereplők” nem hagyományosként éltek meg, hanem – többnyire magától értetődően, szervesen – érvényesként, azt Hamvas retrospektív módon hagyományosként találja; 2. amik egyazon életvilágba ágyazódóan, egymással összekapcsolódva, s olykor egymással vitázva működtek, azt a hamvasi szemlélet széthasítja pusztán hagyományossá (kuriózzummá, érdektelen egzotikumká) egyfelől, s a Hagyományt közvetítővé másfelől; 3. amit

az egykori szereplők nem a partikuláris hagyományokból kivonatoltan éltek meg, hanem az életvilágukba ágyazottan, azt Hamvas egyetemes Hagyományként írja le. Mindezek fényében korántsem meglepő, hogy – a róla kialakult elképzeléssel szemben – Hamvas elitélően szól „a keleti vallásokba és metafizikákba való menekülés és az azokban való elrejtőzés” divatjáról. A hamvasi orientalizmus ugyanis nem a távoli kultúrák világára, az egyes vallások tanaira kíváncsi, hanem abban érdekelt, hogy a keleti hagyományokban is hiposztazálja önmön napnyugati-egyetemes előfeltevéseit. Másrészt, ha létezik olyasmi, amit hamvasi eszéképizmusnak nevezhetnénk, az nem elsősorban kelet felé fordul – szemlélete szerint a fény minden irányból árad, s legfőképpen a Szellemből.

A tradicionalizmus kritikai kutatása (olyanokra gondolunk, mint Mark Sedgwick vagy Richard K. Payne) kétfajta tradicionalizmust különböztet meg: puhát és keményet. Eszerint míg a *hard* változat képviselői minden további nélkül zászlajukra tűzik az egységes Hagyomány és a „Minden Egy” téziséit, addig a *soft* tradicionalisták ügyelnek a távolságtartásra. Utóbbira talán Eliade a legjobb példa, akinek vallásfenomenológiája nagyban merített a korábbi tradicionalizmusokból, ám az akadémiai mezőben való érvényesülés céljából – s afféle entrista stratégia gyanánt – igyekezett eltitkolni ebbéli forrásait (tanulással szolgálhatott számára Guénon esete, akinek indológiai doktori értekezését a tudománytalanságra hivatkozva utasította el a Sorbonne tekintélye, Sylvain Lévi). Egy levelében a kemény maghoz tartozó Julius Evola fel is róttá ezt Eliadének; maga Eliade pedig a naplóiban úgy szabadkozott, hogy „az általam írt könyveket napjaink közönségének szánom, nem a beavatottaknak”. Nos, e szempontokat figyelembe véve például a hamvasi *Scientia Sacra*, különösen az őskori emberiség hagyományait tárgyaló kötet, egyértelműen a kemény maghoz sorolható. A tradicionalista Hamvas mégsem skatulyázható be ilyen könnyen. Nem azért – mint sugallni szokás –, mert sok éven át a kereszténységet tartotta a Hagyomány első számú letéteményesének (ez részben akár Alekszander Dugin pravoszláv-fasisztoid tradicionalizmusáról is elmondható; s maga Guénon kezdetben katolikus lapokban fejtette ki a tradicionalizmusát). Hanem mert a hamvasi beszédmód képes a hagyományelvű mondandót virtuózan, több regiszteren keresztül megszólaltatni, s így olyanokon átszűrve is, amelyek a tradicionalisták kemény magját minden bizonnyal taszítanak. Mi több, alighanem a ha-

lános komolyságukról ismert tradicionalisták többsége idegenkedne a hamvasi derűtől, vásári gúnytól és abimális komédiától, és különösen a *Karnevál*ban fontos szerepet betöltő hahotázástól és sapkacsörgetéstől (a Marianne „Miss” Martindale-féle, feminin Aristasia lehetne az egyik kivétel). Hamvas gyakran önmagát is kineveti, s alkalomadtán még a „Minden Egy” tézisének is grimaszt tud vágni. Guénonnál nehezen akadhatnánk olyan megjegyzésre, miszerint „a humor a májá utolsó fátyla”. Valami hasonló érvényes Hamvas szkatológiai – az ürülékre vonatkozó – eszmefuttatásaira is. Komolyan veszi ugyanis azt az alkímiai elvet, miszerint a legalantasabb megnyilvánulásokat sem szabad figyelmen kívül hagyni. El kíván merülni az elsődleges salakban, a „nehéz és sötét anyagban”, a trágyában, a nullában mint a „számok klozetjében”, meg akarja valósítani az orfikus alvilágjárást – csak ennek árán emelkedhet végül a magasba. Enélkül a *Karnevál*ban feltűnő „kakocentrikus filozófia”, a „klozetáhítat”, az „ezer ágytál” képe, a „szent szar” imádása, a „szar, segg, kurva” hármas emlegetése sem érhető meg. Ez a hamvasi regiszter olyan, mint a dosztojevskiji Szigaljev, aki „ürülékkel keni be mindazt, amit eddig az emberiség komolyan vett”, s más tradicionalistáknál, akik a jelenségvilág hulladékától sebesen – és fennkölt nyelven – az Egy-hez fordulnak, aligha fordul elő.

*

A világháló rejtett csatornáiban régóta terjed egy monográfia, amelynek szerzője Sipos Balázs, s amely a *Jelölőláncok mentén, jelölőláncokon túl – keletkező szubjektumok Alain Badiou ontológiájában és máshol* – munkacímet viseli. Nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy – mindenekelőtt a badiou-i *Lét és esemény* segítségével – „heideggertelenítse” Magyarországot. Más szavakkal arra, hogy felszabadítsa a gondolkodást a heideggeri(ánus) retrográd létörzés, nosztalgia, végességáhítat, prezentizmus, hagyománytisztelet, hermeneutika és egyebek alól. Nos, ha Sipos a Magyarországról alkotott diagnózisát egyetlen konkrét gondolkodón akarta volna tesztelni, aligha találhatott volna a hamvasi életműnél megfelelőbb lakmuszpapírt. S a magunk részéről tegyük még hozzá: vannak olyan hamvasi írások, amelyek tartalmát meglepően jól reprezentálná, ha az *Anti-Badiou* címet viselnék. Ilyen például a *Tabula Smaragdina* vagy az *Orpheusz*-esszé, ezekben ugyanis a meghatározó fogalmi döntések pontosan ellenkező irányúak, mint a badiou-i filozófiáé. Míg Badiou

a konzisztenciahiányos és „jéghideg” sokaságok mellett teszi le a garast, s olyan platonista ontológiát vázol fel, amely szerint az Egy nem létezik, legfeljebb az egyiként-való-számolás (*compter-pour-un*), addig Hamvas éppen Platóntól eredezteti a bukást, s helyre kívánja állítani az orfikus, minőségi számfelfogást („a szám egzisztenciáléját”), amely szerint a világ az Egy transzmutált alakja. Míg Badiou számára a végtelen cantori fölfogása jelenti az egyik fő inspirációforrást, addig Hamvas arra a következtetésre jut, hogy a modern matematika „a számkontinuum problémájával nem bír”, valamint hogy az infinitezimális számot összekeverték az indefinitív számmal (ezen a ponton ne feledkezzünk meg arról, hogy Guéron egész könyvet szentelt az infinitezimális kalkulusnak). Amíg a badiou-i formalizmus azon van, hogy radikálisan profánként mutassa be a világot, Hamvas kiemeli, hogy „a szám tartalom” és szent – *hierosz arithmosz*. S míg a halmazelmélet badiou-i értelmezésében az üresség a felforgatás potenciálját hordozza magában, addig Hamvas konstatálja, hogy ahol a szám uralkodik, ott nincsen lehetőség anarchiára. Jegyezzük meg végül, hogy nem lenne érdektelen egyszer részletekbe menően az antifilozófia badiou-i gondolatának prizmáján keresztül értelmezni a hamvasi életművet. Badiou antifilozófián azt a gondolkodásmódot érti (s olyanoknak tulajdonítja, mint Pascal, Kierkegaard vagy Nietzsche – akik Hamvas legfontosabb ihletői közé tartoztak), amely az egyetemes igazsággal és annak fogalmiságával a tapasztalat egyediségét állítja szembe. A hamvasi gondolkodás, de legalábbis annak tradicionalista vonulata ugyan még túl is feszíti, a konkrét szituációktól elvágja az egyetemességet (s közben érdekes módon gyakran megvetéssel viszonyul a „sorvasztó önelemzés önző ájulatához”; nem intro-, hanem centrovertált), ám a hozzá való eljutás jellegzetes módszerének nem a fogalmiságot, hanem a „realizálást” tartja – a beavatottságot meg kell tapasztalni. Hamvas ugyan szembeszállt a magyar kultúra finitizmusával, azt kínosan szűkösnek találta, s az egyes világtörténelmi korszakokon túlcsonduló egyetemességbe ugrott volna, de eközben tiszteletben tartotta a magyar kultúra filozófiátlanságát. Tucatszámra lehetne idézni a fogalomellenes hamvasi megjegyzéseket („a fogalmi nyelv absztrakt – nincs tartalma, csak észszerűség”, „a szútra nem fogalom” stb.). Már a korai Hamvas is hajlamos volt inkább szakrális szerepet tulajdonítani a filozófusnak ahelyett, hogy a fogalmi gondolkodást tartotta volna a sajátjának, s úgy tűnik, a kései művek szerint a filozófia csupán elavult szellem-szuro-

gátum. Mi több, olykor egyetlen gesztussal söpörte le a napnyugati filozófiatörténet zömét („az egész úgynevezett filozófia története [...] Szent Ágostontól kezdve csaknem teljes egészében [...] hitelesség nélkül való”).

Ebben a bekezdésben nem az a célunk, hogy hatástörténeti értelemben rekonstruáljuk Hamvasnak a Heideggerhez való viszonyát (Hamvas kétségtelenül megannyi szálon keresztül kötődött Heideggerhez, ám arról is tudunk, hogy sematikusnak és szellemtelennek találta). Sokkal inkább arra törekszünk, hogy felvázoljuk a kettejük gondolkodásában fellelhető közös elemeket, amelyek ugyanazon légkörből merítették. Ugyanis mind Heidegger, mind Hamvas gondolkodásában jelentős mértékben a két világháború közti *völkisch*, konzervatív forradalmi és egzisztencialista-perszonalista kordiagnózisok csapódtak le. Mindenekelőtt egy válságdiskurzusról van szó, a modernitás uralkodó áramlatainak, a célracionalitásnak az elutasításáról, s ezzel párhuzamosan az érdekmentes-együgyű töprengés, a csakugyan megélt tapasztalat, a közvetlen bensőségeség igenléséről. Mind Heidegger, mind Hamvas elutasította a hanyatlónak minősített civilizáció mesterkéeltségét, a nagyvárosi tömegember életét (az „akárkit”, az „alvó egzisztenciát”, a „szubegzisztens plebejust”), az elidegenedett intellektualizmust, a gépiesedett társadalomszervezést és statisztikát, a világtapasztalatot elemzően feldaraboló szcientifizmust, a mindenkor hiteltelen és aktualításra éhes nyilvánosság diktatúráját és a rá jellemző *unwesentlich* fecsegést... Mindehhez csaknem magától értetődően társult a romantikus antikapitalizmus és az antikomunizmus vegyítése („harmadik utasság”), s a polgári tevés-vevés közönségesége iránti ellenszenv. A tévelygéssel való szakítást, a teljes körű megújulást illetően mindkettőn óriási jelentőséget tulajdonítottak a kváziszakrális eredethez való visszatérésnek, s ezt az igyekezetet mindkettőn kettős módon demonstrálták. Az egyik stratégia inkább horizontális jellegű, álhűségesen historizáló és archaizáló; a preszókratikus gondolkodáshoz vagy az ősi szent könyvekhez tér vissza. A másik stratégia vertikális természetű, az idő egzisztenciális tapasztalatára irányul, s mindenkor adott lehetőségnek tűnik. Az utóbbi végső foglalat a konkrét létezőkön túlcsonduló, általában vett lét tapasztalata, amelyet mind Heidegger, mind Hamvas képes volt egyetlen tollvonással a semmivel vagy az ürességgel azonosítani. Ez a tapasztalat pedig mindkettejük szerint egyfajta meditatív attitűdöt, afféle autentikus naivitást és jámborságot feltételez, bármine-

mű interveniálás tiltását. Heideggernél „lenni-hagyást” és „ráhagyatkozást”, Hamvasnál „semmittevés-jógát”. A „változtasd meg életed!” felszólításának való engedelmeskedés így a mindennapisághoz való paradox, sokszorosán reflektált (a pusztza „átlagossággal” szemben elutasító) visszatérés és egyúttal a vele való, abszolút közvetlenként tált azonosulás. Amikor Heidegger a szobájában zsendelyt formáló parasztemberről vagy a kemencénél meghúzózó Hérakleitoszról ír, s amikor Hamvas a lugasban, a méhesben folytatott elmélkedést, vagy a rántott leves élményét dicséri, olyan kivonulási stratégiákról van szó, amelyek nem működnek az önkinyilvánító-szerves jelenlét prezentista tana nélkül. A radikális megvonás módszerének hála hozzáférhetővé válhat a „nem-lét mint lét” – megmutatkozhat, ami már eleve adott volt ugyan, csak nem voltunk hozzá eléggé éberek és nyitottak. Ebből a szemszögből, a megújított bölcsesség álláspontjáról a filozófia, különösen az egyetemi avíttnak és inautentikusnak tűnt. S mindeközben Heidegger és Hamvas kísértetiesen hasonló diskurzív eljárásmodokat működtetett: mindkettejükre jellemző volt a kinyilatkoztató póz és a következtetések vehemenciája, az egyéni életre vonatkozó információk (az életrajz) leértékelése és rejtegetése, a steril analitikusság és az integratív mesteri-lelkipásztori kijelentések szembeállítás. A magasztos stílus és a kváziszakrális, beavatott beszédpozícióból megfogalmazott mondatok ezrei megteszik retorikai hatásukat. Nem pusztán megszabják önnön befogadási normáikat, hanem *lector in fabulá*vá avatják az olvasót – ha nem fogadja el a számára megfogalmazott üzenetet, nyilván azért van, mert a „létfeljtés” rabságában él, ha pedig túl könnyedén bölint rá az olvasottakra, akkor bizonyára társbölc, akinek ezek a szövegek nem sok újat mondhatnak. Ez a módszeres elidegenítés az ezoterizált retorika kockázati effektusa: az eszményi, csaknem lehetetlen olvasó valahol a kettő között van.

Ugyanakkor érdemes szem előtti tartani a heideggeri és a hamvasi stratégia közti jelentős különbségeket. Ezek közül nem azok érdekelnek bennünket, amelyek kifejezetten kontextusfüggők voltak, vagy a személyes erkölcsi és politikai beállítottsággal kapcsolatos eltérésekből fakadtak. Sokkal inkább arra összpontosítunk, hogy kettejük esetében más és más diskurzív kényszerek érvényesültek. Míg ugyanis Heidegger gondosan ügyelt arra, hogy rendre olyan, a tudományos regiszternek megfelelő kijelentéseket is tegyen, amelyek megerősítetik az akadémiai mezőben elfoglalt pozícióját, s igyekezett elke-

rülni a naivitás vádját, Hamvas, s különösen az 1948 utáni, kitzasztott Hamvas számára az efféle cizellált stratégiákra nem volt szükség – nem is volt rájuk lehetőség. Például a *Patmosz*-beli esszék Hamvasa soha nem öltötte fel a talárt, így minden további nélkül, *en bloc* legyinthetett a tudományos üzemre. Nem kevésbé fontos, hogy a Haggomány és a „Minden Egy” gondolatát képviselő Hamvas hajlamos volt idegenként tekinteni magára („a szellemiség, amit szolgáltam, itt magyar földön ismeretlen volt”), s ennyiben – bizonyos kivételektől eltekintve – elmaradt nála a kulturális meggyökerezettség, a környező életvilágba való beágyazottság zsargonja. Míg Heidegger a németet az ógörög nyelv létközelségével rokonította, s valóságos *Begriffsdichtung*ot, neologizmusok sorát teremtette meg, amely a bölcseleti beszédmódot a mindennapi nyelvhasználattal vegyítette, addig a magyar nyelvet alkalmatlannak, de legalábbis rendkívüli lehetőségeket nem rejtőnek találó Hamvas megspórolhatta magának a nyelvi kísérletezést („a legmagasabb szellemi valóságokat ma is görög vagy latin szavakkal vagyunk kénytelenek kifejezni”). Mi több, Hamvast leginkább az emberiség ősidejében még áttetsző, közvetlen jelentésekkel operáló nyelv vonzotta, s távol állt tőle nemcsak a heideggeri trópusokra jellemző szómágia, hanem a költészet lehetőségeinek a dicsőítése is. A *Karnevál* egyenesen gúnyolódik azokon az etimológiai spekulációkon, amelyek Heideggert kifejezetten vonzották (s a hamvasi derű egyébként is lényegi távolságra van a heideggeri komorságtól). Lépünk tovább: kétségtelen, hogy mindketten viszonylag jól elhelyezhetők abban a para-vallásos áramlatban, amelynek keretében, mint Pierre Bourdieu írja, a „vallásos tematika szekularizált formája kerül [...] a filozófiába, mely tematikát Kierkegaard teológiaellenes teológiája már metafizikai tézisekké alakította át”. Ennek révén a legközönségesebb cselekvést, a legapróbb részleteket is pietás hathatja át („a szakrális rend a csendes hétköznapiság” – olvashatjuk Hamvas *Az életmű* című esszéjében). Ennyiben mind Heidegger, mind Hamvas alkalmas üzenettel szolgálhat azon társadalmak számára, amelyeknek tagjai jelentős részben a „maga módján vallásos” kategóriájába tartoznak. Mindketten eltávolodtak a fennálló intézményes egyház kebelétől, s egyikük sem a dogmák istenéhez vonzódott, hanem a divinizált „léthez-mint-nemléthez”. Ugyanakkor Hamvas úgy követelte vissza a szent tapasztalatát, ahogyan Heidegger sohasem. Hamvastól távol álltak a tételes vallások és rítusaik, ám nem kellett kínosan ügyelnie arra, hogy az általa mondottak – legyenek azok az álta-

lános Hagymány vagy a krisztianus tanok iránt elkötelezettek – ne keveredjenek a közvetítenül szakrális regiszterrel. Az evilágiság kultusza és a *détail*okban való gyönyörködés, amely minden körülötünk levőt szenteltvízzel önt le (amiként *A bor filozófiája* „imakönyv ateisták számára”), jól megfér nála azzal az attitűddel, amely leoldja saruit a tisztán, eredendően szent közelében. Heideggerrel ellentétben Hamvas nem a végesség elemzését végezte, s ennyiben a halál kérdését is elhanyagolhatta. Míg a *Lét és idő*ben nincs helyük az örökévalósággra vonatkozó kijelentéseknek, s maga az egzisztenciális időbeliség és történetiség válik transzcendentális kiindulóponttá, addig az érett Hamvas kifelé haladt a történelem rémületéből, s – a pillanat kivételességére hagyatkozva – a mulandóból rögvest a vertikális halhatatlanságba ugrott volna. S mindemellett úgy tűnik, gondolkodói pályáik lényegi szakaszai ellentétes irányúak. Míg a „fordulat” utáni Heidegger a jelenvaló lét egzisztenciáléitól elfordulva a semleges-anonim, mindennemű alanyiságtól megfosztott létre összpontosított, addig Hamvas a tiszta monizmusra hajló *Scientia Sacra* első kötetétől („a megváltás [...] nem egyéb, mint az individuális Ént levetni”) egy keresztény-perszonalista álláspontig jutott el („a világ legelső ténye az individuum”) – immár az „én” karneváli szétbomlasztása is végső soron az „én” konfesszionális elmélyítését szolgálta. A szellemi önismeret és a létismeret egyaránt fontos volt számára, s nem fonódtak össze annyira, hogy végül megkülönböztethetetlenek legyenek.

*

„A pávián is ember volt – isteni intelligencia volt –, de az éberség útján lemaradt és a világosságot ismét elvesztette.”
(Hamvas Béla: *Scientia Sacra*)

„Mint ahogy a közösségek életében a lehajló korszakok idején kasztokon kívül és alul a társadalom kivetettjei gyűlnek össze, a költészetben és a zenében kicsapódik ez a fekete művészet, amely a valódinak excrementuma. A cigányság nagy részben ilyen csandala, vagyis kaszton kívüli gyűlevész, és a zene, amit nyújt, sem más, mint hulladék, amelynek a nép valódi zenéjéhez semmi köze.”
(Hamvas Béla: *Az öt génusz*)

Ezt a két idézetet számos szempontból lehetne elemezni, ám bennünket ezúttal csupán egyetlenegy foglalkoztat: a monizmusé. Jól mutatják ugyanis, hogy a „Minden Egy” tanát megannyi irányba le-

het hajlítani. Az esetleges létezőket egyetlen lépéssel az Egy-be lehet emelni vagy az Egy közvetlen kifejeződéseként lehet kezelni, ugyanakkor végtelenen le is lehet fokozni őket – némelyikük még arra sem méltó, hogy májá fátylának részét képezze. Ez az elnagyolt logika teszi lehetővé, hogy egyfelől a pávián bukott isteni intelligenciaként, másfelől pedig a cigányság alapvetően exkrementumként értelmeződjék. Van olyan sötétség, amelynek megjárása dialektikusan a fény felé vezet, s van olyan tiszta sötétség, amely csakis lefelé húz. Mondhatni, a hamvasi monizmus sötétjében nem minden tehén egyformán fekete. Mi több, Hamvas többféleképpen variálja a „Minden Egy” gondolatát. Ha a tisztánlátást leginkább segítő indiai opciók felől értelmezzük, így tipologizálhatunk: 1. monizmus, amelyet csak a májá káprázatos fátyla tesz minimálisan differenciálttá (ez Sankarácárja non-dualista egységtanának felel meg); 2. monizmus, amely nem tagadja a jelenségvilág létét, sőt, az Egy lényegi kifejeződéseként tárgyalja (mint a kasmíri saivismus); 3. monizmus, amely nem vitatja el a Sokaság relatív önállóságát (akárcsak Rámánudzsa módosított monizmusa, kvalifikált non-dualizmusa). Míg a *Scientia Sacra* első könyve az első és a második álláspont között tűnik ingadozni, addig az erőteljesebben krisztiánus-perszonalista fogantatású későbbi művek a harmadik változatot taksálják a legmagasabbra („nem a lélekocéán volt előbb, előbb voltak az egyéniségek és az Én-ek és személyek [...]; ez a felfogás [...] rokon a kereszténnyel”). S amiképpen a „Minden Egy” tana variálódott, úgy alakult a karnevál értékelése is: lehet pusztán karnevál, amelynek lényeglátóan mögé kell tekinteni, lehet revelatív karnevál, amelyet szemlélve – némi rejtvényfejtés árán – magát az Egyet lehet megragadni, s végül azt is le lehet szögezni, hogy „az arc nem lehet maszk”, azaz létezik egy semmi másra nem visszavezethető, pótolhatatlan egyediségekből álló sokaság – utóbbi esetben a monizmus kevésbé kiindulópont, inkább kitűzött cél (a világnak „egybe kell forrnia [...], [a]z ember azért morzsolja föl önmagát, hogy megváltásra alkalmas legyen”, „az önmagadról való külön tudatod megszűnik”). Egy pillanatra se gondoljuk, hogy a hamvasi művekben a monizmus ezen értelmezési lehetőségei mindenkor tisztán nyilvánulnának meg. Inkább a folytonos, feszültségteremtő keveredésükről beszélhetünk, a világ megvonásának és túltelítésének műveleteiről, amelyek nagyban felelősek azért, hogy az „én” szerepe adott esetben radikálisan lefokozódik vagy pedig túllicítálódik. Az „én” oldódjék fel a létben? Univerzális személy-

lyé kell lenni? Az egység feltétele az elemek egymástól való különbözése? „Előre kell menni a Háromba”? Alighanem pontosabban látnánk, ha Hamvas befejezte volna utolsó nagy művét, *Az egységlogikát*. E ponton említsük meg, hogy a „Minden Egy” tana a Hamvas-recepció számára afféle sérthetetlen szent tehénnek bizonyult, olyan belátásnak tekintették, amelyhez a konceptualitás nem férhet hozzá. Még Földényi F. Lászlót is, aki egyébként távolságtartóan szólt a Hamvas-rajongók „eklézsiájáról”, s kritikusan elemezte a hamvasi művek iskolamesteri pózait és közhelyeit, zörejmentes áhítat fogta el, amikor a monizmus kérdéséhez ért. „A létezés egysége, amely iránt a görög bölcsek, különösen a Szókratész előttiék, oly érzékenyek voltak, érvekkel nem támasztható alá. [...] A lét egysége nem következtetések által tisztázódik, hanem az intuíció eredményeként, hiszen ennek az egységnek a végső titka bennünk rejlik. Ez a szentség titka.” Szögezzük hát le: a hamvasi gondolkodást illetően a *par excellence* filozófiai gesztus az ahhoz való ragaszkodás, hogy a „Minden Egy” tana szigorú fogalmisággal és kritikailag elemezhető. A monizmus kérdése Jonathan Schaffernek köszönhetően él és virul a kortárs analitikus metafizikában, de az inkább kontinentális ihletésű metafizikákban sem elhanyagolható, például a „monizmus mint pluralizmus” deleuze-iánus gondolatának hála. A filozófiátlan, az egységtant csak csodálni képes megközelítés helyett vissza kell követelnünk az érvekre építő álláspontot. Ne fogadjuk el, ha Hamvas vagy valamely követője azt sugallja, hogy az egybeforrat valóságban a dolgok „kérdés nélkül” vannak, vagy hogy mi nem bírálhatjuk a Hagyományt, hanem csak az bírálhat bennünket. Eközben segítségünkre szolgálhat, hogy Hamvasnál fellelhető legalábbis a fogalmiság nyomai. Amikor a „végtelen differenciálódásban való végtelen integrálódásról” ír, vagy az Egy partialobjektívációjának kérdését taglalja, meg-megközelíti a fogalmiságot. A tét meglehetősen nagy, hiszen Hamvas olyan volt, mint Beethoven, aki íróasztala üveges részében tartotta az Ízisz fátylára és a mindennek egységes voltára vonatkozó téziseket. Akármint alkotott Hamvas, úgy tűnik, fél szeme mindig a monizmus tanán volt. Ugyanakkor azt se felejtjük el, hogy másik szemét folyton a karneválszerű sokaságon tartotta, s ennyiben nehezen róható fel neki az, amit Szentkuthy Kerényi-bírálatában olvashatunk: hogy ez „kényelmes monizmus az árnyalatoktól kimerült koroknak”. Hamvas monizmusa sohasem annyira kizárólagos, hogy a különbségek teljesen szintelenekké váljanak benne.

Van a hamvasi gondolkodásnak egy másik, fogalmisággal színezett alaptézise is. Régi meglátásra épít, miszerint az időiség egyszerre mozdulatlan és dinamikus – ha nem lennének változatlan szerkezeti elemei is, nem lenne, amihez képest az egymásra következőség megvalósulhatna. Maga az időiség nem lehet egyszerűen csak mulandó, hiszen akkor nem konstituálhatná a mulandóságot. E felfogás egyik változata szerint, amely Platóntól Kierkegaard-ig nagy megbecsülésben részesült, a pillanat a törekenysége ellenére nemcsak más pillanatokkal, hanem egyszersmind az örökkévalósággal érintkezik. Ennek a gondolatnak a 20. században is voltak lelkes hívei. Megjelenik például Borgesnél, aki szerint minden pillanattal halhatatlanná teszszük magunkat, beíródván a kozmosz történetébe, s akinek *A titkos csoda* című novellájában Jaromir Hladík és műve a kimerevített pillanat révén érik el a megváltást. A kristályidő deleuze-i (bergsonista ihletésű, de az örök visszatérés nietzschei tanával is rokon) fogalmában szintén ez pulzál: a virtuális örökkévalóság és az aktualitás egyazon képben találkozhat. Mint Tarkovszkij *Tükörjének* utolsó kockáiban, amikor a nemzedékek egyazon idősíkból találkoznak, s a lélek madarának eleresztéséhez a keresztire emlékeztető villanypózna képe társul. És talán még a fenomenológiában is kísért ez a gondolat, így amikor a husserli időfenomenológiát értelmező Dan Zahavi az időiség kettősségéről szól, a mozdulatlan struktúrákról és a megállíthatatlan dinamikáról. Az időiség, mondja, olyan, mint a vízésésben látszó szivárvány: a szivárvány mindenkori színei csak a vízfolyamnak köszönhetően látszanak – az örökkévaló csakis a mulandóban nyilatkozhat meg. S ez alighanem az analitikus időfilozófiák eternalista és perdurantista megközelítéseivel sem összeegyeztethetetlen. Nos, Hamvas a magáévá tette ezt a belátást, s ebből fakadnak a *Karnevál* leginkább katartikus részei. Meglepő mértékben rokon nemcsak a fogalmiság, hanem a képesség tekintetében is a mulandóságban való örökkévalóság tanának hagyományával. A *Karnevál* V. részében ezt olvashatjuk a nagy halálfolyóval kapcsolatban: „[a] szivárványon visszatér, minden színt magába vesz, és újra a folyóba lép, visszaszín-telenedik. [...] Ez az örök ismétlés”. Az egyik függönybeszélgetésben pedig ez áll: „[a]z idő az, hogy a következő pillanat az előbbit lenyeli, és az eltűnik, de nem maradéktalanul. Abból, ami megmarad, készül az időfölötti. [...] Az idő időfölöttiből készül és az időfölötti időből, mint az alkímisták aranya földből.” Akár a sokaságra és a „sötét anyagra” szegezett tekintetével, Hamvas az időértelmezésé-

vel is árnyaltabb álláspontot alakít ki, mint az örökkévalóságba a mulandót zárójelezve ugró tradicionalista fősodor. Számára az örökkévaló nem a mulandóság mögött meghúzódó változatlan lényeg, hanem magából a mulandóságból táplálkozik. Talán mondanunk sem kell, ez a belátás is hozzájárul az „én” felfokozásának stratégiáihoz. Hamvas szerint az örökkévalóság nem az időiség ellentéte, hanem az időiség piramisának csúcsa. Nem csupán a porrá őrlődő időt tartja szem előtt – mámorosan a nem-mulandóhoz emelkedne magából a pillanatból kiindulva. Amikor nem a közösségi szintű üdvtörténeti távlatok dominálnak, ez a vertikális, a mulandóságra építő modell tűnik a legmeghatározóbbnak, amelyet Hamvas előbb az ókori görögöktől, majd a kereszténységtől eredeztetett. Annyi bizonyos, hogy ez a legalkalmasabb módszer a történelemből való kilépésre.

*

Nem lehet nem figyelni arra, hogy a Hamvas-recepcióban meghatározó szerepük volt a vajdasági magyar kötődésűeknek. A *Híd* folyóirat 1970-es júniusi számának élén Bori Imre Hamvasról szóló írása állt, s két Hamvas-esszé követte. Bori megemlítette, hogy Hamvasnak „lakatával ajkán” kellett alkotnia, s rögzítette a szellemi köztudatból való kihullásának tényét. Kétség sem férhet hozzá: mindezt ilyen formában, ugyanebben az időszakban Magyarországon nem lehetett volna közölni. Thomka Beáta, aki a *Karnevál* befogadásához járult hozzá 1986-ban, konstatálhatta, hogy „az újvidéki folyóiratok, a *Híd*, az *Új Symposion*, a *Tanulmányok* gyakran publikáltak Hamvas-szövegeket”. A későbbi Hamvas-recepcióban pedig olyan vajdasági magyarok tűntek fel, mint Sáfrány Attila és Orcsik Roland, míg Danyi Zoltán a Medio Kiadó munkatársaként gondozta Hamvas naplóit, leveleit és jegyzeteit, továbbá mértékadó elemzést írt a hamvasi regényekről *Kivezetés a szövegből* címmel. Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy Sava Babić fordítói munkája révén Magyarországon kívül egyetlen nyelvterületen sem olyan kiterjedt Hamvas Béla műveinek befogadása, mint a szerbben. A „nacionalista kenyőccsel” való hamvasi szembeszállás a délszláv háborúk során különösen sokatmondó volt (mellesleg a lausanne-i *L'Âge d'homme* vezetője, Vladimir Dimitrijević kezdeményezte a *Karnevál* francia kiadását, ám ehelyett 1990-ben Dobrica Ćosić és Slobodan Milošević könyveinek kiadásába fogott bele). Érdemes még megemlíteni, hogy a *Karnevált* az Újvidéki Színház vitte színpadra *A pác* címen, Me-

zei Kinga rendezésében. Mindezek fényében egyszer rekonstruálni kellene, hogy a Balkánnal (a „provinciális bizantinizmussal”) és az Alfölddel kapcsolatos hamvasi eszmefuttatásokból milyen sztereotípiák következnének a vajdasági magyarokra nézve. Ám ennél jóval izgalmasabb kérdés: vajon mi lehet a kiterjedt vajdasági magyar Hamvas-recepció oka? Először is nyilvánvaló, hogy hozzájárult a „reálszocialista” Jugoszláviának a magyarországinál szabadságtelibb légköre, az, hogy a többi kelet-európai modellhez képest nagyobb helyet biztosított a rendszer (ön)kritikájának és a pluralizmusnak. Ennek megfelelően virágozhattak a kísérletezést, a távlatok megnyitását, az asszociatív gondolkodást, a köztes regisztereket előtérbe helyező műfajok – mindenekelőtt az esszé. Nem véletlen, hogy az első, 1961. decemberi *Symposion*ban már arról olvashatunk, hogy az esszé „tökéletesen szabad műfaj”. Ezek a műfaji preferenciák jelentős párhuzamot képeznek Hamvassal, aki szerint az „esszé ott virágzik, ahol az iskolák, a skatulyák, a közvélemény, a hiedelem alacsony, közönséges”. Ám nem csupán a forma, hanem a tartalom tekintetében is lényegesek a hasonlóságok. A vajdasági magyarok számára azért is megfelelő lehetett a hamvasi gondolkodás tágassága és nyitottsága, mert magukat gyakran hagyománytalanokként, de legalábbis kevés közvetlen eszmetörténeti hátszéllel rendelkezőkként értelmezve hajlottak arra, hogy az egyetemességbe ugorjanak. Számukra is döntőek voltak a provinciális prekonceptióktól mentesített témák, az ugartól való elrugaszkodás. Látszólag paradox módon így is fogalmazhatunk hát: miközben a hamvasi opus szerkezete szempontjából meghatározó, hogy a lehetőségek és a tiltások magyarországi logikájában bontakozott ki, addig ideális befogadói közegét a jugoszláviai magyarság jelenthette – szabad(abb) recepciót egy szabad szellemű gondolkodó számára. Találó Szántó F. István megjegyzése, miszerint Hamvas bizonyos értelemben *sacer* volt, azaz kiválasztott és kitaszított egy személyben. Azonban Jugoszláviában lepöröghetett a műveiről a kitaszítottság.

Íranyítsuk most a tekintetünket kifejezetten Magyarország felé. Meglehet, ahhoz, hogy rekonstruálhassunk egy ott mindmáig előforduló előítélet-réteget, az alapvető hamvasi beszédmód nagyban a segítségünkre lehet. Tudjuk jól, hogy az 1985 és 1995 között a csúcán levő Hamvas-recepció művelői hajlamosak voltak átfogó lelki-szellemi rendszerváltást várni mesterük gondolataitól. Sokak számára ő bizonyult az új felállásban útmutatást nyújtani képes Vergilius-

nak és egzisztenciális potencianövelőnek, s eközben tiltott gyümölcsből csaknem *mainstream* lett. Márpedig az 1948 utáni Hamvas nem pusztán a nyilvánosságból – jelentéktelen kivételektől eltekintve – kitaszított gondolkodó volt, hanem olyan is, aki rendszeresen karakterisztikus állításokat fogalmazott meg a nyilvánosság mibenlétéről. Társadalomértelmezésének ezen, a heideggeri gondolkodással hasonló diskurzív mezőt osztó aspektusáról már részben volt szó: eszerint a nyilvánosság diktatúrája a szellemtelen fecsegést (a „zsurnalizmus” a legjelentősebb hamvasi szitokszavak egyike, s Hamvas kitiltotta volna a sajtót a Logoszhoz hű íróasztalról), az egzisztenciátlanlabirintusszerű tengődést, a rögeszmeszerű közös félreértések szintjét jelenti, s nem a kommunikatív ész kitüntetett dimenzióját. A hamvasi világlátás szerint az agón a maszkszerű lények birodalma, azoké, akik „nem írnak, csak aláírnak”. Olyan ateokratikus övezet, amelyben az élősködő „csibészek”, „zsványok”, „szemtelenek”, „huncutok” és „cudarok” érvényesülhetnek, az anonim tömeg. E szemszögből a társadalom tulajdonképpen nem is létezik, inkább csak az egyéni monomániák soha nem találkozó párhuzamosairól beszélhetünk („ha örületünkben valamilyen napon egyszerre csak kigyógyulnánk, kiderülne, hogy társadalom nincs”) – Hamvas ezzel tisztos közelségbe kerül kortársához, Margaret Thatcherhez. Természetesen a privát mitológiák meghosszabbításaként értelmezett nyilvánosság csakis egy binaritáson belül nyerheti el értelmét. A címzetes senkivel szemben a nevezetes névtelen alakja tűnik föl, aki a szellemi beavatottsága révén messze fölötte áll ellentétének. Ehhez egyfajta topológia is járul, így például a *Babérligetkönyv* szembeállítja egymással az antik görög építőtöművész tervét, amely kifelé szebb, de belül üres és hideg szobákat tartalmazó épületet eredményezett volna, s a kínai építőtöművész tervének megfelelőt, amely kevésbé ragyog, de belül meghitt és otthonos. Az alapvető binaritás tehát így fest: felszíni-külsődleges privát/nyilvános *versus* mély-bensőséges szellemi. Olykor úgy tűnhet, hogy Hamvas a privát szférát, a lugast, a szőlőt, a méhest is az autentikus oldalhoz sorolná, ám valójában bármely magánkedvtelést csupán akkor tud igenelni, ha az legalább valamelyest szellemileg közvetített, s a felszabadított imagináció jegyében történik. Nem kevésbé lényeges, hogy mivel a „felfelé-élés”, a „merőlegesség”, a „létra-lét” afféle alternatív, mindössze a közvetlen hatásról lemondó tevékenységként írta le, elutasíthatta a rezignáció és a zugéletben való megrekedés vádját.

Hamvas ezzel jól illeszkedett a kor egyik meghatározó tendenciájához. A magyarországi „reálszocializmusban” Tamás Gáspár Miklós szerint „megszületett [...] a szabadságot helyettesítő kultúra eszménye, amely máig a magyar értelmiség uralkodó ideológiája”. A belső emigrációba kényszerült Hamvasnál is az ideológiamentességnek az ideológiája működik – a kitzasztottságba kényszerítettségből végül a kitzasztottság igenlése lesz, ünnepi kívülállás. És ezzel együtt antipolitika: a programoknak póre eszmékkal való felváltása („[a politika] a mindenkori emberi létezés legelaljasodottabb helye” – írta kései főművében, a *Patmoszban*). Árnyékgondolkodóként részévé vált a szellemi kontrasztársadalomnak, s eközben a nyilvánosságot nem majdan megteremtendő közjónak vagy netalán szükséges rossznak, hanem szükségtelen rossznak tekintette. Ekképpen a szilenciumot csendes, szakrális hétköznapisággá fenségesítette. Nem egyszerűen a személyes szellemi szabadsággal ellensúlyozta a nyilvánosságbeli szabadság történelmileg esetleges hiányát, hanem a mindenkori hiteleség feltételévé avatta a kívülállást. A tisztán kontrasztszerű szellemi autonómia gondolata mellett így őrlődött fel a politikai vonatkozású autonómia lehetősége. Sipos Balázs írja a bensőséges szabadságréninggel kapcsolatban, hogy eszerint az „írók szükségszerűen kisebbségi létre kárhoztatják magukat, s ellen kell állniuk a politikai integrációnak. [...] Hangsúlyossá válnak ezek a magányok. [...] Ez az introspektív individuum-definíció transzhistorikus. A szenzualitás, az emberi állag történeti-társadalmi változatlanságában, egyfajta humán állandó létezésében hisz. [...] A polgár szkeptikus [...], [d]epolitizálja magát, hogy a személyes metapolitikai szintjén kezdhesse vizsgálni a közösséget. [...] Az ellenkultúrába szorult polgár a rendszerváltás után episztemológiai vákuumba került. Ami nem független a küzdött, létrehozott pozíciójától. *Ez a pozíció vált teherre*” (Sipos Balázs: *A polgárság mint ellenkultúra – a késő Kádár-korszak irodalmáról, vezérszavak*). Hamvasnál talán még tisztábban nyilvánult meg a kívülállás attitűdje, mint az alkotók többségénél, hiszen kitzasztottsága csaknem teljes volt, s nem törekedett a megalkuvásra. Tényleges üzenetét nem a megjelentetett sorok között rejtette el, hanem az ágyában, vagy pedig a rajongók táborára bízta. Ezoterizmusa kétszeres volt: ezoterikus a nyilvánossághoz képest, s ezen túl ezoterikus azokhoz képest is, akik megelégedtek a nyilvánosságon kívüli, de túlon túl könnyen hozzáférhető szellemtelenségekkel. A „polgáriság” szüntelenül megvetésben részesült a műveiben, s eggyel visszalépett a pol-

gárság Kádár-kori ellenkultúrájához képest: „senki a polgári életből a pneumatikus valót a realitásból kiolvasztani nem tudja” (s a marxizmussal is az volt a legfőbb baja, hogy „elpolgárosodott”). Maga is hangoztatta, hogy nem *outsider*, annak eredeti értelmében, tehát a legszélén futó, a versenyben továbbra is részt vevő lóként – egyszerűen hátat fordít a vágtnak. Azaz választani kell a cselekvés és a szemlélődés között. Talán inkább a melville-i *outlandish* felelt volna meg neki, amely új területekre utal. Egy alkalommal egyenesen Birodalomnak nevezte az ellenvilágot, ahol az ember megneemesedése zajlik, s ahol „a világból kivonultak találkoznak”, Lao-ce, Empedoklész, Hérakleitosz és társaik. Hamvas tehát a történelem rémületét látván a transzhistorizáláshoz fordult segítségül („a brahmani egzisztencia azzal kezdi, hogy a történeti szenvedélyeket likvidálja”). Szembezállt a történeti eseményszerűséggel, s így nem az volt a fontos számára, hogy valami megtörtént-e, hanem hogy igaz-e, megvalósítható-e. Ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy ez a következtetés nem magától értetődő eleme a hamvasi gondolkodásmódnak. A felfokozott történelmi helyzettudat és az interveniálás igénye nagyon is jelen van még például az 1947-ben, Kemény Katalinnal közösen írt *Forradalom a művészetben* című műben („alig képzelhető el nagyobb katasztrófa, mint ha valaki a reális történeti időn kívül él”). A kivonulás kényszere csak idővel szült szükségletet. Ne feledkezzünk meg arról sem, immár a recepció szakaszait illetően, hogy a bensőséges derű és kedély, a szellemi befelé fordulás és a cselekvésmentesség igénye nem ugyanazzal a státusszal bírt a Kádár-korszakban, mint a rendszerváltozást követően. Az utóbbi időszakban immár nem a pártállami logika gondoskodott róla, hogy a kelet-európai tömegek megmaradjanak a politikátlanság, sőt a politikaellenesség eszménye mellett, hanem a társadalom szálait egyre erőteljesebben szétziláló neoliberalizmus. Mindez más típusú rendszerkonform antikonformizmust feltételezett, a honpolgári szabadságtól mentes belső szabadság más jellegű ideálját.

E ponton visszalapozunk a hamvasi életműben, s a *Scientia Sacra*ból idézünk. „A beavatás értelme: nemhogy szabad a harc – harcolni és ölni kell. [...] Az ember nem válogathat. Ezt megteszem, ezt nem. [...] Ez a misztérium, amibe Krisna a harcos Ardzsunát beavatja. Vért kell ontanod? Vért fogsz ontani. [...] Feladatod és sorsodat nem te választottad meg. A te feladatod: add magad oda, a többivel ne törődj. [...] [N]eked jutott a művelések közül a legnagyobb misztérium: a háború. [...] Szemlélő akarsz lenni? Nem lehetsz. Ha a kar-

dot leteszed, akkor is cselekszel. [...] Légy hős. – Ez a kultusz misztériuma.” Hamvas ezeket 1943-ban vagy 1944-ben írhatta. Nem az érdekel bennünket, hogy miként viszonyult az akkor még tartó második világháborúhoz (az *Álarc és koszorú* Hamvasa még, úgy tűnik, nietzscheánus szellemben, illetve az általános megtisztulásban reménykedve igenelte volna, magáról a világháborúról azonban, annak bekövetkezésekor és később is, lesújtó véleménnyel volt), hiszen itt egy ahistorizált, mindenkor zajló, az alantas érdekektől mentes háborúról van szó – Hamvas a háborút a ksátriják által végzett, spiritualizált-kultikus tevékenységként, a hősi tettek csúcsaként értelmezte. Érdemes mindezt összevetni *A háborúban álló zen* (*Zen at War*) című művel, amelyben Brian Daizen A. Victoria azt elemzi, hogy a második világháború során a zen buddhisták miként működtek együtt a fasiszta japán állammal. Kimutatja, hogy számos zen vezető nem csupán lelkesen asszisztált a japán imperializmushoz és militarizmushoz, hanem magukat a buddhista tanokat használták fel a háborús erőszak, a félelem- és reflektálságmentes önfeláldozás igazolására. Harada Daiun Szogaku zen mester retorikája például így festett: „[ha] menetelned kell, menetelj és menetelj, és ha lőnöd kell: lőjj és lőjj. Ez a legmagasabb Bölcsesség megnyilvánulása.” A később Nyugaton ünnevelt Daisetz T. Suzuki, aki még 1945-ben is a japán kultúra felsőbbrendűségét hangoztatta, így írt a háborús gyilkolásról: „nem ő [a kardot viselő], hanem maga a kard öl. Ezzel [...] a kardot viselő elsőrangú művésszé válik, s egy csakugyan eredeti mű teremtése mellett kötelezi el magát.” Vitathatatlan, hogy ezek a sorok kísértetiesen hasonlítanak a hamvasi eszmefuttatásra. Csak találgathatunk, hogy mi történt volna, ha a spiritualizált-kultikus háborús gyilkosságot és az átszellemített királyságot igenlő (s emellett a „polgár” erőmentes, alattomos hatalmát és a pacifizmust, a háborútól való rettegést lenéző) Hamvas olyan körülmények közé keveredett volna, amelyben legalább részben az árral együtt haladhat. A tradicionalizmust soha nem támogatták széles tömegek, ám olykor összhangba tudott kerülni az uralkodó politikai áramlatokkal, előbb Olaszországban és Romániában, később Iránban és Oroszországban. Kétségtelen ugyan, hogy Hamvas Guénonnak és Evolának a brahman vagy a ksátrija elsőbbségére vonatkozó vitájában egyértelműen a guénoni, azaz a szellem prioritását kiemelő álláspont mellett tette le a garast, ám mindez – mint láttuk – egyáltalán nem zárta ki a vérontás szublimált igazolását. „A hatalmat az uralom igazolja” – sugall-

ta, s úgy vélte, a ksátrijának a brahman szellemi felügyelete alatt kell állnia. Nem „humanizálta”, hanem átszellemítette volna a hatalmat. Emellett a hamvasi gondolkodás mélypontjait alighanem azok a szöveg-helyek képezik, ahol az alá-fölrendeltség, a szerves állam meg-bomlásától és az autonóm tevékenység feltűnésétől eredezteti minden baj kezdetét, s közben a legnagyobb megvetéssel tekint a kutyákként kezelt kaszton kívüliekre. Ezzel szemben a hozzánk legközelebb álló Hamvas az lehet, aki anarchisztikus eszméket dédelgetett, és egyfajta destitutív-inoperatív hatalmat követelt (közel kerülve az anarchis-ta taoistáknak a hömpölygő, beavatkozásra nem szoruló víz mozgá-sához igazodó világlátásához). S az a Hamvas, aki – meglepően sokat merítve Georges Bataille elméletéből – a munkátlanítást, a tékozlást, az ünnepet, a játékot, a lödörgést magasztalta.

*

Az a gondolkodásmód, amely évezredekre tekint vissza vagy a bel-ső szellemi szférákat célozza meg, szükségszerűen a korszerűtlenséget kockáztatja – vagy éppen ez a merészség adja az erejét. Ám amennyi-ben nem csupán a történelemből való kivonulás igénye tűnik fel, ha-nem az üdvtörténeti távlatok is, megeshet, hogy a jövőben a korsze-rűtlensége kámforrá válik, s a „kontemporaneitása”, a korral való egy-beesése teljessé lehet. Hamvas hajlott arra, hogy ekképpen tekintsen a műveire: „koromat megelőztem, eszméim újak voltak”. Ha csak-ugyan így volt, akkor talán az írásai nyomán desifrizozhatók a jövő-nek a múltban elhintett magjai. Összevethetnénk persze előbb a sa-ját korával is: a *Patmosz* megírása idején, az 1960-as évek elején kez-dett el népszerűségének csúcsához közeledni a tradicionalizmus, s a Hamvas halálának évével, 1968-cal fémjelzett korszakban tetőzött be a spiritualitás keresése, Lao-ce olvasásától a Beatles indiai kalandjától a zen gyakorlatokig... Mégis, izgalmasabb lehet számunkra, ha elő-rébb lapozunk. Az 1980-as évek Hamvas-recepciójában kulcsfontos-ságú szerepet betöltött Balassa Péter úgy vélekedett, hogy az életmű a zöld mozgalmakban nyerheti el igazolását, pedig maga Hamvas sok-szor degradálón beszélt a természetrajongásról mint menekülésről (sőt, kikelt a szellemtelen zöld szín ellen). Már sugalltuk, hogy Ham-vas optimális hivatkozási pontja lehetett annak a kornak, amelyben a – gazdasági, politikai (de nem feltétlenül a katonai) – nem-beavat-kozás meghatározó előítéletté vált, s amelyben az ideológiamentes-ség, a posztideológiai állapot ideológiája, a nagy elbeszélések végének

nagy elbeszélése dívott. Az „összes kenyőcsők” és „üdvreceptek” likvidálását és a megmaradó apparátusi cinizmust előrevetítő Hamvas egyszerre lehetett e kor kritikai diagnosztája és világnézetének zászlóvivője. Akkor is megsejtette az alapvető tendenciákat, amikor az információs túltelítettség veszélyére figyelmeztet, a „hypertrophiára az élet minden területén”, az „inflációra” és „látszatbőségre”, az „izgatott szétszórtságára”, a „hömpölygő életözönre”. S az erre adott válaszai is kísértetiesen metszik korunk reakcióit. Kotányi Attila talán elvetette a sulykot, amikor arról beszélt, hogy egy világnyelven alkotó Hamvas a *New Age* prófétája lehetett volna. Ugyanakkor tény, hogy a *slow movement*, a kontemplatív tanulmányok, a figyelem gazdaságtana, a *The Power of Now* és a *Plato, not Prozac!* korában újfent ezrek számára válhat irányadóvá az életvilág esztétizálásának és átszellemítésének hamvasi kísérlete. Ismeretes a mai buddhizmus szociológiájából, hogy a nyugati szanghák hajlamosak a kor igényeihez igazodva kiiktatni a szerzetesi státuszt – a mosolygó Buddhára tekintve bármely laikus a megvilágosodás ösvényére léphet. Hamvas is igyekezett kizárni a lemondást, az aszkézist, a komorságot a hiteles spiritualitásból („az öröm a spiritualitás legmagasabb foka”, „amit szellemnek nevezünk, az életnek nem ellensége”, „világos pozitívumok”), sőt, olykor azt is hangsúlyozta, hogy éppen a derűs mindennapiságból kiszakadt bölcsek számára a legnehezebb a felébredés. Az eszményi attitűd tehát az igenlés, a szintiszta tagadásmentesség. Hát nem ez felel meg mindannyiunknak, a rendszert is beleértve?

Utcai Dávid választóvonalon

Utcai Dávid festményeivel első ízben 2014-ben találkoztam. Az akkor még reményteljes Ctrl V művészcsoporthoz tagjaként kiállított az általam vezetett budapesti Magyar Műhely Galériában. Ezt írtam róluk: „A 35 éves múltú Temerini Alkotóműhely és Képzőművészeti Tábor művésztelepén nevelkedett a kilencvenes évek derekától a tehetséges harmadik nemzedék. A sok közös munka és eszmecsere [...] művészeti csoporttá gyúrta, és eltéphetetlen szálakkal köti össze őket.” Ez utóbbi inkább sejtésen alapuló belső óhajnak bizonyult, ám az élet nem igazolta be az elvárásaimat: a közösség nemsokára felbomlott, néhányan közülük más tájakon kerestek maguknak életközéget.

Utcai Budapesten, tanulmányainak helyszínén maradt, és a közelmúltban a műtermét is alkalmam volt meglátogatni annak céljából, hogy megismerhessem legújabb produkcióját, melyet a szabadkai származású Siflis Andrással megrendezett közös tárlatukon vitt közönség elé a Bartók 1 Galériában. Utcai elmondta, hogy szakított első korszakának festészeti felfogásával, amiről friss képei is nyomatékosan meggyőztek. Csalódtam abban, hogy a Ctrl V Csoport nem teljesítette ki remélt küldetését, és aztán első pillanatra ismét csalódottnak vettem tudomásul, hogy Utcai odahagyta a mélyen a szülőföld élményében gyökerező poétikáját.

A váltás tényével azonban meg kellett barátkoznom, mi mást is tehettem volna. Ugyanolyan őszinte érdeklődéssel vettem szemügyre az új, éteri magasságokba rugaszkodott képeket, mint annak idején a rövgalóságból sarjadtakat. A megértés szándéka vezérelt, felülírva elvárásaimat.

A tematikai kötődés nincs mindig összefüggésben a kifejezés mikéntjével, a nyelvi kiteljesedéssel. Az utóbbi hatvan évben mást sem

láttunk a szűkebb pátriában, mint azt, hogyan próbálják meg egyesek kirángatni a művészetet a valóság mély talajából, a porból és a sárból, avagy a táj könnyed látványából, esetleg a szegénységből. Erre tett kísérletet többek között Ács József, Petrik Pál, Benes József és Torok Sándor is. Valahogyan mindegyikük a makrokozmosz kiterjedései felé mozdult, egyikőjüket sem vonzotta a mikrovilágok benső szerkezeteinek formavilága. Ettől függetlenül azonban, természetesen, mindegyikük egyéni stílus mentén fektette le hitvallásának alapjait, az absztrakt festészet hatalmas fogalmi rendszerének különféle zugaiban kutakodva, beleértve az informelt is.

A kilencvenes években jelentkező – immár tanult – vajdasági magyar művésznemzedék figyelmét sok tekintetben úgyszintén a tájélmény kötötte le, akárcsak elődeikét. A tájhoz, a természethez és az elemi életközeghez fűződő viszonyuk azonban eleve másmilyen volt, hiszen ők már nem az agrárnemzedék gyermekeiként nőttek fel, hanem részben a városi kultúra ernyője alatt formálódtak, részben pedig az internet nyalábjai között. Tanulmányaik során pontosan felismerték a korábbi generációk hátrahagyott teljesítményének az értékeit, és tudatosan ügyeltek rá, hogy ne ott kezdjék, ahol elődeik abbahagyták. Nem kívánták őket utánozni, túl akartak lépni az általuk lefektetett kánonon, amely különben számukra teljességében vállalható volt. Másrészt a közvetlen történelmi események megingatták bennük azt a hitet, hogy a természetben nem eshet kár. Emellett szociális érzékenységüket elmélyítette a hétköznapi élet lepusztultságának a látványa, amely a kétezres években valamimód lényegesen érzékletesebb volt, mint a rombolás évtizedében.

Ez a kór- és kortünet leginkább Ricz Géza festményein érhető tetten, aki úgyszintén tagja volt a Ctrl V kollektívának. A rövid életű csoport alkotói termésében az övén kívül Utcai képein hagyott nyomot legerőteljesebben az az energia, amely a közvetlen emberi környezet megéléséből tör fel. Csak míg Ricz a pusztulást, a felperzselt világot fogja vallatóra komor, sötétszürkés, koromtól fulladozó táblaképein, addig Utcai színes, üde pillanatokot ragad ki a bőven termő szülőföld mitikus hangulatából, némileg idealizálva a sík vidéki mezőgazdasági kultúrát. Sőt, egy kis túlzással azt is mondhatnánk, megidézi bennünk az ötvenes évek hurráoptimizmusának látványvilágát, egy végsőkéig dolgoz, derűs és távlatilag derűlítő társadalom modelljét vázolja fel. A képeken traktorok szántanak, arató-cséplők

takarítják be a termést, minden mozgásban van, és minden az emberi felemelkedést szolgálja. Mintha csak a békebeli időkben lennénk, azt érezve, az életnek sohasem lesz vége. Itt az életnek határozott távlat van, a munkálkodó szülők mellett ott serénykednek sarjaik, akik majd továbbviszik a szebb életbe vetett hitet.

Utcai ikonográfiája azonban csak részben nyugszik a realizmusnak azokon az alapjain, amit „televíziós realizmusnak” neveznek. Munkáin szinte minden esetben felfedezhető valamilyen oda nem illő, szürreális elem, azonkívül, hogy színvilága olyannyira irreálisan eltúlzott, hogy már-már mesébe illő. A folyópartot tarka mértani hasábok szegélyezik, a növények szárán kerekded, gumikerekre emlékeztető virágok nyílnak, mintha csak az *Óz, a nagy varázsló* című film látványfelfogása köszönne vissza bennük. Másutt egy ismerős arató-cséplő bukkan fel a trópusi tengerparton, amely felett helikopterek köröznnek, és egy futónő is bejön a monumentális gépezet előterébe, mintha csak egy akciófilmben lennénk. Ám ha kizárólag az égboltot vesszük szemügyre, akkor Utcai festményei már nem is annyira derűsek: rendre valamilyen vihar van készülében, a látóhatáron villámok cikáznak, a firmamentum épphogy le nem szakad önnön súlyától. Határozottan kötődnek ezek a művek Ács metafizikus képeihez, „nagy égbolt” sorozatához és Zsáki József felülnézetből pozicionált vészjósó tájbrázolásához, némileg átértékelve az „Otthon, édes otthon!” hangulatában fogant derűs, alföldi tájmunkáit. Gyerekként még az ígéret földjeként éli meg a szűkebb hazát, emberré érve viszont a kiábrándulásokból, sőt, a valós félelmekből is kijut neki.

A „nagy öregek” poétikai és stílusfelfogását helyesen értelmező és továbbvivő Utcai megteremti az alapjait egy felettebb egészséges, előremutató bácskai „country piktúrának”, minden tekintetben eleget téve a 21. század legmagasabb szakmai elvárásainak. És akkor, amikor már elmondhatja magáról, hogy rendelkezik ezzel a tudással és tehetséggel, egyszeriben lapot vált, átdobbant egy másik világba, a művészeti témakör ettől merőben különböző tartományába. Hogy miért teszi, nem könnyű megmagyarázni, hiszen annyi minden benne van az addigi megvalósításokban, annyi mindennel kecsegtet az ifjonti program, amire egy egész életmű is ráfalazható. Vallja, nem tudott ellenállni az elődjeként és tanítójaként tisztelt, jelentős opusszal rendelkező Siflis hatásának, aki közvetetten egy másik világ felé mutatott számára utat.

Utcai tehát gyökeresen szakított a felismerhető valóság nyelvi kötelékeivel, hogy belevesse magát egy líraian absztrakt képi világba, s ránk adja a kozmikus láttatás többdimenziós szemüvegét. Festményein ma már nyomát sem látni annak a valóságélménynek, amely korai alkotásait meghatározta: a képeknek nincsenek az ismert földrajzi határokon belüli minőségi jellemzői. A közeg, amelyben mozog, a makrokozmoszként értelmezett univerzum bármelyik mintaszeglete lehetne. Piktúrája zabolátlanabb, oldottabb lett, elrugaszkodott az éteri világba, az energiahullámok és a finom lüktetések felé. Ami régi önmagára emlékezteti, az gazdag színválasztékában, látványosságra törekvő komponálásában érhető tetten. Képei többretegűek, a képi rétegek egymásba csavarodottak. A pigmentek fényes lüktetésben vannak a vásznan, a plein air több mint évszázados vívmánya teljes mivoltában pompázik a képeken. Tekintve, hogy ez a korszaka még meglehetősen zsenge, nehéz megjósolni, mi lesz a végső eredője, és hogy hoz-e tartós megállapodottságot.

Egy más(ik) világ üzen

Gyurkovics Virág interjúja Utcai Dávid festőművésszel

A befelé figyelés fontosságának túlhangsúlyozása tévesen azt a lát-szatot keltheti, hogy ez a világ legtermészetesebb, s ennélfogva leg-egyszerűbb önépítési módozata. Ugyanennek a hiánya azonban több annál, mint hogy a tabukkal, önámítással kikövezett, a kritikai ön-reflexiót ellenben sokszor nélkülöző alkotói úton nem mutatunk kel-lő őszinteséget.

A felismerés pillanatától kezdődően mégis minden mozaikdarab a helyére kerül, még úgy is, ha azok sok-sok éve várják, hogy valaki megtalálja a kirakós első, sorsfordító elemét. Az ilyen tapasztalatok beépítése az alkotásba nem művészi kiváltság, ám a művészetben való alkalmazása egészen kivételessé teheti az opust.

Számomra ezt a felismerést jelenti Utcai Dávid festőművész mér-földkövet jelentő, absztrahált irányvonala, melyet alig néhány éve fi-gyelhetünk csupán, mégis, mintha mindent magába foglalna a mű-vész eddigi munkásságából.

– Szinte minden korszakváltásodhoz fel tudsz sorolni egynéhány olyan alkotót, aki az adott irány kialakulásánál nagy hatással volt rád. Mégsem lehet azt mondani egyikükről sem, hogy stílusjegyük túlzottan tetten érhető lenne a képeiden. Azon túlmenően, hogy tudjuk, a személyiséged, az egyé-ni látásmódod megőrzése alkotóként is kifejezetten fontos számodra, az ér-dekelne, milyen belső monológok zajlanak le egy-egy ilyen útkeresésnél, ta-pogatózásnál? Mi az, amit bizton átemelsz valaki más „műterméből”, és előfordul-e olyan, hogy visszakozol, mert túlságosan érezhető a mentor ha-tása? Szóval, hogyan alakul ki egy Picasso-, Rauch- vagy épp Siflis-hatás mellett az Utcai Dávid-stílus?

– Ez egy dialektikus út. Nem is tudom, hogy a példaképek talál-nak-e meg engem, vagy én őket. Mindkettőre van példám, ezért nem

tudom. Van, hogy él bennem egy kifejezési vágy, egy képi hang, amit szeretnék elérni, de gyakran nem tudom, hogyan. Sok munka kell ahhoz, hogy az ember utat törjön magának, egy olyan ösvényt tapasztosson ki, amin a legszívesebben jár, ami teljesen személyre szabott. Azt hiszem, hogy csak most, az utóbbi néhány évben találtam meg azt, amit a festészetben mindig is kerestem. Azzal is tisztában vagyok, hogy ez még sokat változik majd az előttem álló években. Minden stíluskorszakom megtanított valamire, mind tükör volt. Sőt, az is megtörtént, hogy rátaláltam az utamra, de aztán megváltozott az életem, és le kellett lépnem arról.

Az útkeresésnél olyan belső monológjaim vannak, amik képiek, nem verbálisak. Emlékszem, amikor egy olasz képzőművészeti magazin egyik hasábjának kis szegletében megláttam egy apró reprodukciót Albert Oehlentől, és percekig csak ámultan néztem. Ez valamikor 2006-ban lehetett. Fogtam egy ollót, és kivágtam azt a képet, és onnantól fogva gyakran nézegettem és tanultam belőle. Nagyon beszédes volt, holott egy kis világos színakkordú, pár centiméteres fecni. Akármit csináltam: tanítottam, barkácsoltam, lefekvéskor csukott szemmel hangolódtam az alvásra, mindig bevillant ez a különleges festmény. Innen tudtam biztosra, hogy ez valamiféle jel a számomra, vagyis hogy egy engem személyesen és mélyen megszólító világ üzen. Vagyis, hogy a bennem lappangó képi rendszer ilyen formában kíván a felszínre törni.

– *Mennyire publikusak ezek a korszakváltások? Vannak-e olyan festmények, kollázsok a képtárházumban, amelyek bár meghatározó lépcsőfokok az új irányvonaladnak, valamiért mégsem tárnád őket nyilvánosság elé? Egyáltalán melyiket preferálsz, a nyitott ajtó műtermet, amelybe bárki bármelyik pillanatban bekukkanthat? Vagy a titkos labort, ahonnan válogatott, galériakész képek kerülnek ki, de csak a művész ismeri a festmények alkímiáját?*

– Alapvetően a nyitottságot preferálok. Úgy gondolom, fontos, hogy az egész munkásságomra való rálátást kapjon az, akit érdekel. Volt is egy ilyen, amikor a Nyitott műtermek délutánja nevű rendezvényen hozzám is ellátogattak sokan. De igaz, hogy ezt is megelőzte egy erős szelektálás. Sok olyan kollázsom, egyes technikával készült képem van, amikre nem vagyok igazán büszke, ezeket csak akkor veszem elő, ha valakit a zsenigék, a gyengébb minőségű darabok is érdekelnek. Ehhez persze a befogadó nagyon magas fokú érdeklődése kell. Ilyenhez ritkán van szerencsém. Ez elég időigényes prezentá-

ciót feltételez. Az olyan munkáimat, amiket nagyon félresikerültnek ítélek, megsemmisítem. Amikor alkotok, mindig azt érzem, mintha a művészettörténet gomolygó szelleme felügyelné a munkámat.

– *Korábbi képeiden – figurális jellegükből adódóan – sokkal közvetlenebb kifejezési formát használtál. Úgy értem, nemcsak a vizuális nyelvezeted szublimált légkönyved kifejezésvilággá, hanem úgy tűnik, mintha a mögötte rejlő gondolatok is leredukálódtak, letisztultak volna. Így is éled meg ezt az irányváltást?*

– Csak remélni tudom, hogy valamennyire letisztultak. Hajlamos vagyok túl sok dolgot beletenni a műveimbe, ami zavaró. Erre már régen rájöttem, és törekszem a kikerülésére. Sajnos, még mindig gyakran csúszom bele a túlhalmozásba. A magánéletemben is igyekszem a dolgaimat kiszelektálni, megválni a feleslegtől, nem gyűjtögetni haszontalan holmikat. Ha kicsit nem figyelek oda, gyorsan elburjánzik mindkét szférában a többlet. A harmadik szféra, ami az első kettőt is mozgatja, a gondolat. Próbálok gondolatilag is sallangmentesülni. Az évek alatt rájöttem, hogy hogyan szeretek élni, mi az, ami számomra fontos. Ezen a téren is rengeteg munka vár még rám. Valószínűleg ez egy életprogram lesz esetemben. Tudni kell okosan szelektálni.

– *Az absztrakt képeiden megjelenő egzakttság, melyet leginkább a geometriai elemek és a párhuzamos vonalak érzékeltetnek, azt a hatást keltik számomra, hogy minden egyes kép mögött jól átgondolt koncepció van, és a spontaneitásnak legfeljebb annyi helye lehet, amennyit ez az egzakttság megtűr. Hogyan éled meg ennek a két ellentétes erőnek a jelenlétét a képeiden?*

– A geometrikus és organikus elemekkel játszom. Erre az ellentétpárra építem fel a képeimet, ez a feszültség adja azok dinamikáját. Ha átkonvertáljuk a vizuális jeleket a képeimről verbális jelekké, akkor olyan üzenetei lehetnek, mint például: zajlik az élet körülötünk folyamatosan, tőlünk függetlenül, és benne vagyok én, aki tervez, akar valamit. Tehát tervek, azaz geometria, valamint élet, azaz organika. Avagy ember kontra természet. Egyébként a régebbi munkáimat ez köti össze a mostaniakkal. A traktoros képeimen szintén a tervező-rendező embert állítottam szembe a kuszán burjánzó természettel. Geometrikus gépek, ellentétben a puha felhőkkel, szabálytalan alakú pocsolyákkal, fákkal stb.

– *Van-e helye ebben a letisztult képi világban az indulatoknak? Egyáltalán, van-e helye indulatoknak a te művészetekben?*

– Nem vagyok indulatos típus, de a képeimen néha szükségét érzem ennek. Tulajdonképpen az előbb mondottakat tudnám itt is továbbfűzni. Higgadság versus indulat. Hozzátennem, az indulataim elég mesterségesek, ezek egyáltalán nem őszinte felháborodások. Mondhatni, technikává alakult indulatok. Mímelem az indulatot. Képi elemmé átlényegült gesztusfestészet.

– Kozmikus válasz az egyik ilyen újabb sorozatod címe. De hogy hangzik maga a kérdés? És kinek szól a válasz?

– Néhány évvel ezelőtt indult ez a témakör a *Kozmikus képeslapok*-kal, amik kicsit futurisztikus hatású, vegyes technikájú, kis formátumú képek voltak. Inkább csak vázlatok. Ezekből kiindulva festettem a *Kozmikus üzenetek* sorozatot. A hetvenes években történt egy olyan kísérlet, hogy a NASA egy absztrakt szimbólumokból álló képet sugározott a világűrbe. Ezen az ábrán az emberiségről és a bolygónkról szóló sűrített üzenet volt. Ez a bájosan naiv történet ihlette a sorozat elnevezését. A keletkezett festmények is sűrített üzenetek voltak, amik belőlem törtek elő, és a festmény befogadójához szóltak, ergo a közönséghez. A válaszok pedig a folytatásai az üzeneteknek. Mintha az ismeretlen civilizációból jöttek volna absztrakt jelek.

Ezután volt egy rövid időszak tavaly nyáron, amikor a *Kozmikus naplójegyzeteket* készítettem. Ezek papíralapú képek voltak, és művésztelepeken készültek. Tavaly sok művésztelepi meghívásnak tettem eleget, és az idő rövidsége, a mindig más helyszín nem tette lehetővé nagyobb lélegzetvételi művek létrehozását. Úgy éreztem magam, mint egy úrhajós, aki bolygókat látogat az űrben, és ezeken a helyeken a lelki impresszióit jegyeznél papírra vizuálisan.

Azóta kifestettem magamból a világűrrel kapcsolatos gondolatoikat, és most általában nem adok címet a képeimnek. Sokkal jobb így.

Számunk szerzői

BALÁZS Attila (1955) író, szerkesztő, fordító
BARNA, Laura (1964) író, művészettörténész
BÖNDÖR Pál (1947) költő, író, műfordító
GOBBY FEHÉR Gyula (1943) író, újságíró
GYURKOVICS Virág (1987) újságíró
HORVAT, Oto (1967) író, fordító
LOSONCZ Márk (1987) filozófus
SZARVAS Melinda (1988) irodalomtörténész
SZOMBATHY Bálint (1950) költő, képzőművész, művészeti író